

48 HAK ÖRGÜTÜ
PERSPEKTİFİNDEN

TÜRKİYE'DE
DARALAN
DEMOKRATİK
ALAN VE
COVID-19
SALGINI
2020-2021

EYLEM ERTÜRK

HAFIZA MERKEZİ

Ömer Avni Mahallesi
İnönü Caddesi Akar Palas No:14 Kat:1
Beyoğlu, 34427, İstanbul
T: +90 212 243 32 27
info@hafiza-merkezi.org
hakikatadalethafiza.org

YAZAR

Eylem Ertürk

EDİTÖRLER

Ferda Önen
Hülya Kurt

SON OKUMA

Olca Özer

TASARIM

Ekin Sanaç

UYGULAMA

MYRA

BASKI

Sena Ofset
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi,
B Blok 6. Kat, No:4NB 7-9-11
Topkapı 34010, İstanbul
T: +90 212 613 3846
www.senaofset.com.tr

ISBN: 978-605-70285-7-0

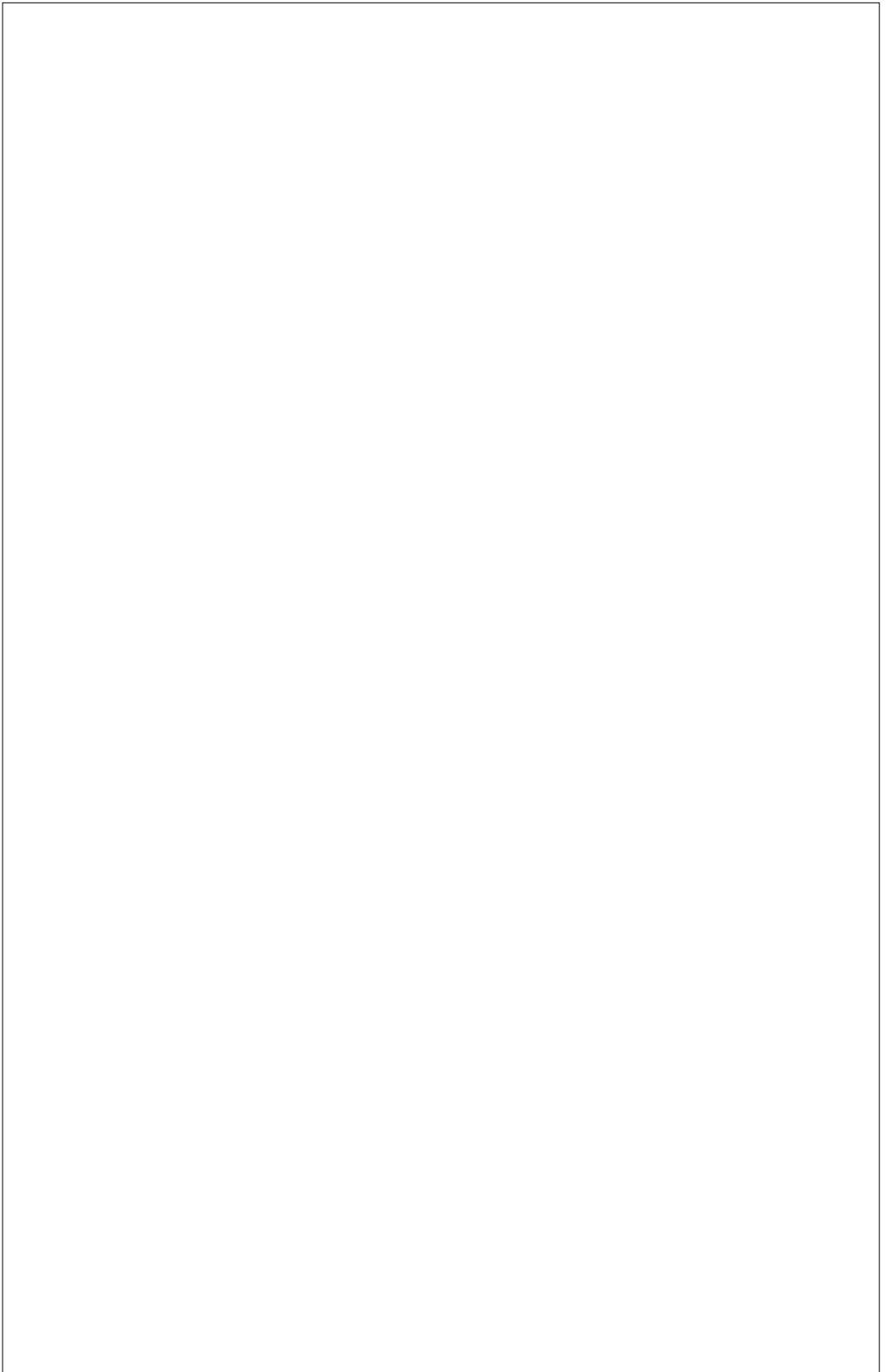

Haklara Destek Programı; Avrupa Birliği'nin finansal desteği ile yürütülmektedir. İçeriğin sorumluluğu tamamıyla Haklara Destek Programı'na aittir ve Avrupa Birliği'nin görüşlerini yansıtmaz.

48 HAK ÖRGÜTÜ PERSPEKTİFİNDEN

**TÜRKİYE'DE DARALAN
DEMOKRATİK ALAN VE
COVID-19 SALGINI
2020-2021**

EYLEM ERTÜRK

İÇİNDEKİLER

8

HAKLARA DESTEK PROGRAMI VE RAPORUN ÇERÇEVESİ

12

GİRİŞ:

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE DARALAN DEMOKRATİK ALAN

13

Dünyada Daralan Demokratik Alan

17

Türkiye'de Medya, Akademi ve Sivil Topluma Baskı

23

Mücadele ve Müzakere Alanları

26

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖRGÜTLENME ÖZGÜRLÜĞÜ VE YASAL DEĞİŞİKLİKLER

28

İdari Denetimler

30

Bağışlar ve Üyeler

33

Yeni Yasaya Karşı Önlemler

36

İKİNCİ BÖLÜM

SİVİL ALANDA BASKI MEKANİZMALARI

37

İzinler ve Kamuyla İşbirliği

39

Hedef Gösterme

40

Ceza, Gözaltı ve Davalar

43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LGBTİ+ VE KADIN HAKLARI

44

İstanbul Sözleşmesi

45

Ayrımcılık ve Nefret Söylemi

46

Şiddet, Cezasızlık ve Savunuculuk

49

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HEDEF OLMAK VE HAYATTA KALMAK

50

İçe Dönmek

53

Sansür/Otosansür

55

Alanı Bırakmamak

57

BEŞİNCİ BÖLÜM

SALGININ SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİNE ETKİLERİ

58

Etkinliklerde ve Sahada Aksamalar

60

Finansal Kaynaklar ve Destek

62

Organizasyonel Değişiklikler

64

ALTINCI BÖLÜM

SALGINDA KIRILGAN GRUPLAR

65

Hedef Kitleler ve Yoksulluk

66

Kırılğan Grupların Salgında Durumu

69

Salgın ve Yeni Kırılğanlıklar

71

YEDİNCİ BÖLÜM

ÇEVİRİMİÇİ SİSTEMLERE UYUM

72

Yeni Araçlar, Yeni Yaklaşımlar

74

Erişim ve Diğer Olanaklar

76

Uyum Sorunları

79

YEDİNCİ BÖLÜM

BULUŞTUĞUMUZ YERLER: SOKAKLAR, DİJİTAL ALANLAR, AĞLAR

80

Baskı Ortamında Sokak

82

Yeni Dijital Alanlar

83

Ağlar ve İşbirlikleri

87

SONUÇ YERİNE:

BASKI VE BELİRSİZLİKLE MÜCADELE

93

EKLER

93

Ek-1: Haklara Destek Programı 2020-2021 Dönemi Katılımcısı Sivil
Toplum Örgütleri Listesi

102

Ek-2: Daralan Sivil Alan ve Salgın Hakkında Yayınlanmış Diğer Başlıca
Raporlar Listesi

Haklara Destek Programı ve Raporun Çerçevesi

Haklara Destek Programı, “İnsan Haklarının Güçlendirilmesi ve Dayanıklılığının Arttırılması: Türkiye’de İnsan Haklarını Destekleme Mekanizması” hibe programı kapsamında Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu’nun finansmanı ile Hakikat Adalet ve Hafıza Çalışmaları Derneği (*Hafıza Merkezi*) ve Heinrich Böll Stiftung ortaklığında oluşturuldu. Türkiye’de hak temelli çalışan sivil toplum örgütlerinin insan hakları ve demokrasinin gelişmesine ve kurumsallaşmasına katkıda bulunma kapasitelerini arttırmayı amaçlayan programın ilk destek ayağı 2020-2021’de yürütüldü.¹ Programda 48 hak örgütüne kurumsal hibe desteğinin yanı sıra rehberlik, birebir uzmanlık desteği ve öncelik belirlenen alanlarda farklı araçlar sağlayan bir kapasite geliştirme programı sunuldu. Bu kapsamdaki atölye çalışmaları stratejik planlama, genel savunuculuk, dijital savunuculuk ve aktivizm, finansal yönetim ve sürdürülebilirlik, proje tasarlama ve uygulama, örgütün etkisini ölçme ve yönetme, gönüllülerle çalışma, kampanya yürütme ve izleme gibi konulara odaklandı.

Hak temelli yaklaşım, Birleşmiş Milletler tarafından, uluslararası insan hakları standartlarına dayanan ve uygulamada insan haklarını destekleme ve korumaya yönelik kavramsal bir çerçeve olarak tanımlanır. Gelişim sorunlarının merkezinde yatan eşitsizlikleri analiz etmeyi, ayrımcı uygulamaları ve adil olmayan güç dağılımını düzeltmeyi amaçlar. Uzun vadede kırılgan ve dışlanmış grupları kapsayan ve ayrımcılığa karşı çalışmalarla en ağır hak ihlallerini de içerecek şekilde insan, hayvan ve çevre hakları alanında sorumlu kişi ve kurumların sorumluluğunu tanımlamayı ve arttırmayı, hak sahiplerinin sürece katılımını ve haklarını talep etme çerçevesinin güçlenmesini hedefler. Hak temelli çalışan sivil toplum örgütleri hakların korunması ve geliştirilmesi, hak ihlallerinin belgelenmesi ve bunların giderilmesi, adaletin sağlanması ve tazmin edilmesi için hem devlet hem de toplum düzeyinde çalışmalar yürütürler. Hak temelli çalışan dernek, vakıf ve kooperatiflere açık olan Haklara Destek Programı’nda insan haklarıyla temel hak ve özgürlükler, hukukun üstünlüğü, adalete erişim hakkı, adil cezalandırılma ve adil infaz hakkı, barış hakkı, eşitlik ve ayrımcılığa uğramama hakkı, kadın hakları, LGBTİ+ hakları, çocuk hakları, engelli hakları, çevre hakları, hayvan hakları, azınlık hakları, mülteci hakları, kent hakkı, dijital haklar ve insan hakları savunucularının savunulması gibi alanlarda faaliyet gösteren örgütler yer aldı. Türkiye’de insan hakları hukukunun ve demokrasinin gelişimi için hayati önem taşıyan yaşam hakkı, işkence ve kötü muameleyle maruz bırakılmama hakkı, ifade özgürlüğü, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü gibi alanlarda çalışanlarla, toplumsal cinsiyet eşitliği ve azınlık haklarını kesişim alanı olarak öne çıkaran örgütlere öncelik verildi.

¹ <https://www.haklaradestek.org/>

Türkiye'deki sivil toplum örgütlerinin çalışma alanları ve coğrafi dağılımlarına ilişkin veriler hak örgütlerinin yaklaşık %40'ının İstanbul, Ankara, İzmir ve Bursa'da bulunduğunu, geriye kalan %60'ının ise diğer 77 şehre dağıldığını gösteriyor. Bu doğrultuda Haklara Destek Programı'nın açık çağrısına büyük şehirlerden daha yoğun başvuru alınması sebebiyle, daha az sayıda hak temelli örgütün bulunduğu küçük şehirlerin de bu programdan faydalanmasını sağlamak amacıyla değerlendirmede bu iki grubun dengeleri gözetildi. Sonuçta programa gelen 134 başvuru arasından, Türkiye'nin 15 farklı şehrinde 48 sivil toplum örgütü seçildi: İstanbul (16) ve Diyarbakır (12) en fazla hak temelli sivil toplum örgütünün programa katıldığı şehirler oldu. Ankara (5), Van (3) ve İzmir (2) dışında kalan Hatay, Mersin, Gaziantep, Mardin, Eskişehir, Nevşehir, Denizli, Balıkesir, Kocaeli ve Ordu'dan birer sivil toplum örgütü programda yer aldı. Çalışma alanlarına göre örgütlerin yoğunlaştığı konular insan hakları, hukuk ve barış çalışmalarıyla (12), LGBTİ+ ve kadın hakları (12) oldu. Bunu takiben farklı şehirlerde gençlik ve çocuk hakları (7), azınlık, göç ve mülteciler (6), kent ve ekoloji (3), basın ve kültür (3), akademi (2), engelliler (2) ve işçi hakları (1) alanlarından sivil toplum örgütleri programda yer aldı. 48 hak temelli örgütü ve çalışma alanlarına dair detaylı bilgiyi *Ek-1: Haklara Destek Programı 2020-2021 Dönemi Katılımcısı Sivil Toplum Örgütleri Listesi*'nde bulabilirsiniz.

2019 yılında Haklara Destek Programı planlanırken bir yıllık kurumsal destek, rehberlik ve eğitim sürecinin bir kısmı, Türkiye'nin farklı şehirlerinden gelen ve farklı konulara odaklanan örgütleri bir araya getirecek ve etkileşimlerini artıracak şekilde düşünülmüştü. Sürecin sonunda da programın ilk ayağına katılan örgütlerin Türkiye'de daralan sivil alana dair yereldeki deneyimlerini, sorunlarını ve buldukları çözümleri konuşup paylaşabilecekleri bir forum düzenlenecekti. 2020 yılı başında programın hayata geçmesiyle beraber aniden COVID-19 küresel salgının başlaması yüz yüze birliktelikleri engelledi, bunun yerine çoğunlukla çevrimiçi buluşmalarla program tamamlandı ancak 2021 yılı sonunda programın kapanış toplantısı ve forum yüz yüze gerçekleştirilebildi. Forum, Türkiye'de daralan sivil alan ve COVID-19 salgınının hak temelli sivil toplum örgütlerine etkisine odaklandı. Programa katılan sivil toplum örgütleriyle forum öncesinde paylaşılan aşağıdaki sorular, forum ve kapanış toplantısındaki tartışmaların da ana hattını oluşturdu:

1. Örgütünüzün çalışmalarında doğrudan veya yargısal bir müdahaleye uğradınız mı? (Örn. yaşadığınız üye ve gönüllü kaybı, yasaklanan veya engel olunan etkinlik ve örgütlenme faaliyetleri, bağış ve yardım toplama faaliyetlerine etkisi, doğrudan örgüt olarak veya çalışma alanında yaşadığınız farklı baskı ve kısıtlamalar vb.?)
2. 7262 sayılı yeni Kanun'a dair öngörüleriniz nedir? Bu kanunla gelen kısıtlamalara karşı ne tür önlemler alıyorsunuz?
3. Yapmayı planladığınız ama gerçekleştiremediğiniz veya yapma biçimini değiştirdiğiniz faaliyetler oldu mu?

4. Karşılaştığınız zorluklar hedef kitle ve çalışma alanınızı nasıl etkiledi? Bu zorluklarla bundan sonra nasıl başa çıkmayı düşünüyorsunuz?
5. COVID-19 küresel salgını nedeniyle iptal ettiğiniz saha çalışması, toplantı, eğitim vb. faaliyetler ve örgütlenme çalışmaları oldu mu? (Örn. yasal düzenleme ve kısıtlamalar nedeniyle mecbur kaldıklarınız, salgında hastalık riski sebebiyle sizin mecbur kaldıklarınız vb.?)
6. Faaliyetleriniz salgın sürecinden içerik ve yöntem olarak nasıl etkilendi? Etkinliklerin uygulanmasında farklı yöntemler bulundu mu? Bundan sonra hibrit bir yapı düşünüyor mu?
7. Salgın sebebiyle çalışmalarınızı ve örgütünüzü finanse etmekte güçlük yaşadınız mı? Finansal durumunuzu proje bazlı ve kurumsal fonlama açısından değerlendirir misiniz? Bundan sonra yeni finansal kaynak arayışınıza dair değişiklikler oldu mu?
8. Hedef kitle ve çalışma alanınızın salgından doğrudan etkilenmesine yol açan kırılğan olma hali ve başka özel durumlar var mı?
9. Daralan sivil alanın üzerine gelen salgın sonrasında sizin için kalıcı hâle gelen engel veya kısıtlama var mı? Bu dönemdeki daralmaya karşı geliştirdiğiniz içerik ve yöntemlerden iyi birer örneği paylaşabilir misiniz?
10. Daralan sivil alan ve salgında nasıl bir destek ve dayanışma mümkün oldu? Bundan sonrasında nasıl bir dayanışmaya ihtiyaç var?

Bu rapor, Haklara Destek Programı dahilinde örgütlerin iki yıllık sürecini takip eden 9 rehber arasından sonuç sunumlarını hazırlayan Aysel Ergün, Bilge Taş, Evren Ergeç ve Hatice Kapusuz'un raporlarını, sivil toplum örgütü temsilcilerinin yukarıdaki sorular rehberliğinde dile getirdikleri sorunlar ve çözüm önerilerini, kapanış toplantısı ve forumlardaki tartışmaların notlarını bir araya getiriyor. Raporla, özellikle son iki yılda salgınla beraber sivil toplum örgütlerini daha da fazla etkileyen kısıtlamalar, bunların çalışma alanına ve hedef kitlelere etkisi, katılımcı örgütlerin deneyimleri ve yereldeki perspektiflere dayanarak ele alınıyor. Daralan sivil alan ve COVID-19 küresel salgınının sivil alana etkileri üzerine son iki yılda birçok farklı alandan hak temelli örgüt çeşitli raporlar yayınladı; bunlardan bazılarını *Ek-2: Daralan Sivil Alan ve Salgın Hakkında Yayınlanmış Diğer Başlıca Raporlar Listesi*'nde bulabilirsiniz. Ancak elinizdeki bu rapor, alanın kapsayıcı bir resmini çekme ve tüm sorunları belgeleyerek genellenebilir bir araştırma verisi oluşturmaktan çok; Haklara Destek Programı katılımcısı 48 sivil toplum örgütünün birebir deneyimlerine dayanarak ortaklaşan konuları öne çıkartmayı, buralardaki ihtiyaçları ve çözümleri görünür kılmayı amaçlıyor. Bu bağlamda dile getirilenler yerel, şehir bazlı mikro deneyimlere dayanan, hedef kitle ihtiyaçlarına ve örgütlerin kendisine odaklanan, tematik kategorilerin ötesinde sivil alanı birleştiren konuları vurgulayan, kayıpların yanı sıra mücadele alanlarını açan, somut örnekler ve alandaki etkiyi temel alan, dayanışmayla

umut bulan bir yaklaşımla bir araya getirildi. Metindeki akış ve raporun kısıtları bağlamında örnekler ve alıntılar anonim ifade edildi, ancak raporun sonunda tüm katılımcıları ve çalışma alanlarını bulabilirsiniz. Sivil toplum örgütlerinin somut ve güncel deneyimlerine dayanan bu raporun, daralan sivil alanın genişletilmesi yolunda bilgi ve deneyim paylaşımıyla işbirliği ve dayanışma olanaklarını artırmaya katkıda bulunmasını umuyoruz.

FERDA ÖNEN

GİRİŞ:
DÜNYADA VE
TÜRKİYE'DE
DARALAN
DEMOKRATİK
ALAN

Dünyada Daralan Demokratik Alan

21. yüzyıla damgasını vuran yeni bir küresel sosyo-politik gelişmeyle, “Daralan Sivil Alan” ile karşı karşıyayız. Sivil toplum bir yandan bu değişimleri anlamlandırmaya çalışırken bir yandan da buna karşı örgütlenme ve yeni mücadele stratejileri geliştirme çabası içerisinde. Küresel Sivil Toplum İttifakı CIVICUS sivil alanı, insanların özgürce ve engellenmeden birbirleriyle iletişim kurmalarına ve katılmalarına izin veren ve bu yolla çevrelerindeki siyasi, ekonomik ve sosyal yapıları etkilemelerine alan açan evrensel normlar olarak tanımlıyor.² Buna göre sivil alanın daralmasını bu normların uygulanmasında sivil toplumun baskılanması ve hareket kabiliyetinin kısıtlanması olarak tanımlayabiliriz. Sivil alanın daraltıldığı hemen her ülkede uygulanan oldukça benzer politika ve yöntemler en temelde örgütlenme, barışçıl toplanma ve ifade özgürlüklerinin sınırlandırıldığı, bir çoğunda önemli hak ihlallerinin yaşandığı ortak sonuçlar doğuruyor. CIVICUS'un Kasım 2021 verilerine göre bugün dünya nüfusunun sadece %3'ü açık toplumlarda yaşıyor; 39 ülke açık, 41 daralmış, 43 engellenmiş, 49 bastırılmış ve 25 ise kapalı olarak sınıflandırılıyor. Bu da 197 ülkeden 117'sinde sivil alanın önemli ölçüde kısıtlandığını gösteriyor.³ Türkiye'nin de içinde yer aldığı bastırılmış ülkeler, “sivil alanın büyük ölçüde kısıtlı olduğu, savunuculuk çalışmaları düzenli olarak engellenen, yetkililer tarafından kapatılma, devlet ve devlet dışı aktörlerden şiddet görme tehdidiyle karşı karşıya kalanlar” olarak tarif ediliyor.

Toplumun ortak siyasal zemininin daralması bu durumdaki hemen her ülkede yoğun bir kutuplaşmayı ve otoriterleşmeyi getiriyor. Bu kutuplaşma ve otoriterleşme çoğu zaman “yerli ve milli” olarak vurgulanıyor ve önemli bir kitle desteği de buluyor. Sistemik bir biçimde yargının siyasallaştırılması, temel yasama süreçlerinin yıpratılması, medyanın yanlı ve taraflı bir denetime alınması, toplumun örgütlü ve ses çıkartabilen kesimlerinin, örgütlü yapılarının zayıflatılması ve tüm bunların artan bir milliyetçilik ve güvenlik paradigmasıyla desteklendiği gelişmeler yaşanıyor. Ağırlıklı yerli ve bazen de yabancı düşmana karşı tehdit algısı yaratılması, demokratik kurumların yıpratılmasıyla birleşince ortaya milliyetçilik ve ırkçılık temelli popülist söylemler çıkıyor; yaratılan belirsizlik ve korku ikliminde toplumun belli bir kesimi otoriterleşmeyi tek kurtuluş olarak görüyor.

V-Dem Araştırma Enstitüsü'nün 2021 Demokrasi Raporu'na göre, küresel ölçekte liberal demokraside yaşanan gerileme 2020 yılında da devam etti ve seçimli

² <https://monitor.civics.org/quickfacts/>

³ <https://findings2021.monitor.civics.org/in-numbers.html>

otokrasiler hala en yaygın rejim tipi. Buna göre önemli bir değişim, 1,37 milyarlık nüfusu ile bir dönem dünyanın en büyük demokrasisi olan Hindistan'ın seçim otokrasisine dönüşmesiyle oldu. Artık dünya nüfusunun %68'i 87 ülkede seçimli ve kapalı otokrasiler altında yaşarken, dünya nüfusundaki payı sadece %14 olan 32 ülke liberal demokrasi ile yönetiliyor. Seçimli demokrasiler ise 60 ülkede nüfusun geri kalan %19'unu oluşturuyor (raporda oranlar yuvarlanmıştır). Rapora göre, "üçüncü dalga otokratikleşme" olarak tanımlanan olumsuz gidişat hız kaybetmeden devam ediyor. Son on yılda en çok otokratikleşen ülkeler sıralamasında Polonya, Macaristan ve hemen ardından Türkiye geliyor. Bu dönemde üç yeni ülke de otoriter devletler arasına katılıyor: Benin, Bolivya ve Morityus. 179 ülkenin değerlendirildiği Liberal Demokrasi Endeks listesinin sonunda Eritre, Kuzey Kore, Yemen, Suriye, Türkmenistan, Çin, Suudi Arabistan, Bahreyn ve Burundi sırasıyla gelirken Türkiye, Kongo ile Ruanda'nın arasında 149. sırada yer alıyor.⁴ Rapor, otokratikleşme geçişinin aşağı yukarı her ülkede benzer bir model izlediğini de gösteriyor. İktidardaki hükümetler önce medya ve sivil topluma saldırarak yanlış-yönlendirici bilgi yayılmasını ve muhaliflere saygı gösterilmemesini sağlayarak toplumu kutuplaştırıyor. Güç ve otorite elde eden iktidarlar bu yöntemlerin yanı sıra seçimleri de sabote ederek süreklilik sağlamaya çalışıyor.

Freedom House da 2021 Demokrasi Raporu'nda küresel anlamda son 15 yılda özgürlüklerde sürekli bir düşüş yaşandığına dikkat çekiyor. "2020'de öldürücü bir salgın, ekonomik ve fiziksel güvensizlik ve şiddetli çatışmalar dünyayı yıkıma uğrattırken, demokrasinin savunucuları otoriter düşmanlarına karşı mücadelede yeni ağır kayıplar verdi, uluslararası denge tiranlık lehine değişti."⁵ Buna göre 2006 yılından bu yana özgürlükler sıralamasında düşüş gösteren ülke sayısının en fazla olduğu bir dönemden geçiyoruz. Uzun süredir devam eden demokratik daralmanın sonuçları en sert diktatörlüklerin yanı sıra uzun zamandır demokrasiyle yönetilen ülkelerde de hissedilerek küresel bir şekilde artış gösterdi. Raporun çarpıcı sonuçlarından biri de 2020 yılında, dünya nüfusunun yüzde 75'inin özgürlükler konusunda düşüş görülen ülkelere birinde yaşadığı. Küresel özgürlük puanlamasında özgürlük oranları en düşük seviyede gerçekleşmiş ve buna göre özgür ülkelerin sayısı 89'dan 82'ye düşmüş, özgür olmayan ülkelerin sayısı 45'ten 54'e çıkmış, kısmen özgür ülkelerin sayısı da 58'den 59'a yükselmiş. Türkiye de 32 puanla önceki yıllarda olduğu gibi (siyasal haklar ve sivil özgürlükler bakımından) "özgür olmayan" ülkeler arasında yer alıyor.

⁴ Autocratization Turns Viral: Democracy Report 2021 (V-Dem Institute, 2021) https://www.v-dem.net/democracy_reports.html

⁵ Freedom in the World-2021: Democracy under Siege (Freedom House, 2021) <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2021/democracy-under-siege>

Otoriterleşen dünyanın hemen her bölgesinde demokrasi, çoğulculuğu reddeden ve destekçilerinin özel çıkarlarını kollamak için kontrolsüz güç talep eden popülist liderler ve gruplar tarafından saldırı altında. 21. yüzyılda demokrasi ve insan haklarına saldırıların sadece diktatörlerden değil seçilmiş liderlerden gelmesi demokrasi ve insan hakları arasında yeni bir gerilim hattı oluşturdu. Çeşitliliğe, farklılığı kabule, kimliklerin eşit olarak temsiline dayanan insan hakları rejimi de bu yeni politikacıların ve politikaların hedefine oturuyor. Hedef alma yöntemleri de aynı; yerli milliyetçilik söylemiyle beslenen önce medyada ve siyasi liderlerin bizzat rol almasıyla, troller yardımıyla hedef göstermeler; düşman hukuku uygulamaları, güvenlik güçlerinin keyfi tutumu ve güçlendirilen cezasızlık zırhları; ırkçılık, yabancı düşmanlığı, genişletilmiş bir kontrol ve gözetim mekanizmasıyla tutuklamalar, korkutmalar ve cezalandırmalar. Buna bir de sivil alanın GONGO'larla (yani hükümet yanlısı veya bizzat hükümetlerin kurdurduğu STK'lar) doldurulmasını ekleyebiliriz. Tahmin edilemez olmak, belirsizlik de ortak bir özellik. Yani ne yaparsanız, başınıza neyin ne zaman geleceğini bilememek de bu rejimlerin ortak özelliklerinden. V-Dem'in çalışmalarında kullandığı 10 göstergenin 8 tanesi ifade özgürlüğü ve medya ile ilgili. Rapora göre ifade ve medya özgürlüğüne yönelik tehditler artıyor ve son 10 yılda neredeyse tamamı gerileme gösteriyor. Bu veriler sadece üç yıl önceki 19 ülkeyle karşılaştırıldığında, 32 ülkede önemli ölçüde düşüş görülüyor. Raporda sivil topluma yönelik baskıların yoğunlaşmasına ve örgütlenme özgürlüğü üzerindeki tehditlere de dikkat çekiliyor. Bu alandaki verilere göre, son 10 yılda 50 ülkede önemli ölçüde bir bozulma kaydedilmiş.⁶

Otoriter rejimlerin bir başka özelliği ise uzun yılların mücadelesi sonucu elde edilmiş kadın ve LGBTİ+ hareketlerine duydukları nefret. Nefret söylemi ve suçlarının egemenliği, kültürel kökenleri dinlere dayanan liderlerin ve rejimlerin muhafazakâr politikaları temsil etmesinden kaynaklanıyor. Türkiye'de 20 Mart 2021'de Cumhurbaşkanı'nın İstanbul Sözleşmesi'nden çekileceğini açıklamasıyla kadın ve LGBTİ+ hakları ciddi bir darbe aldı. Özellikle ülkede toplumsal cinsiyet temelli şiddetin arttığı ve kadınları ve LGBTİ+ları koruyacak mekanizmaların zayıflığı göz önünde bulundurulursa; "Hiç şaşırtıcı olmayan bir biçimde geri çekilmenin gerekçelendirilmesi Polonya'da da gözlemlenen toplumsal cinsiyet karşıtı retorik ile paralellik gösteriyor. Türkiye'de hükümet açıklamalarında LGBTİ+ topluluğu günah keçisi haline getirme çok büyük yer tutsa da 'geleneksel' aile değerlerine sahip çıkmak

⁶ V-Dem, "Autocratization Turns Viral" 7.

bu kararın temel nedeni olarak gösteriliyor. Her iki ülkede de toplumsal cinsiyet karşıtı politikalar güç kazanıyor.”⁷

Sivil alandaki küresel daralmayla beraber yaşanan küresel salgın, demokrasiyle yönetilenler dahil birçok ülkede aşırı gözetime, örgütlenme ve toplanma gibi özgürlükler üzerinde ayrımcı kısıtlamalara, keyfi bir şekilde ve hatta şiddetle uygulanmasına yol açtı. Üstelik toplum sağlığını koruma bahanesiyle getirilen yeni kısıtlama ve engeller “meşru” bir rıza üretimi de sağladı. Bu dönemde siyasi liderler tarafından kasıtlı olarak üretilen yanlış ve yanıltıcı bilgi dalgaları, güvenilir verileri gizledi ve insan hayatını tehlikeye attı. Hatta bilimsel gerçekleri savunanlar hedef gösterildi. Aynı zamanda giderek artan bir şekilde iktidarların güç kullanımına tanık olduk; muhalifler, birçok yerde ağır hapis cezaları, işkence veya yaşam hakkı ihlalleriyle karşı karşıya kaldı. Yine bu süreçten en ağır şekilde etkilenenler en güçsüz olanlar, okullar kapatıldığında çocuklarına bakmak için işsiz kalan kadınlar, her gün yaşamını tehlikeye atan sağlık çalışanları, emekçiler, mülteciler, kent ve kır yoksulları oldu. Salgının otoriter rejimlerde rahatsızlık yaratan kültür üretimini yok etmek için araçsallaştırılması sanatçıları da olumsuz etkiledi. Bu dönemi sağlık, doğa, ekoloji ve ekonomik krizlerin iç içe geçtiği çoklu kriz ortamı olarak tanımlayabiliriz. Salgın, iklim krizine benzer bir şekilde küresel ekolojik yıkımın farklı bir vechesi olarak ortaya çıktı. Ancak küresel otoriterizm bu ikisini birlikte ele alarak çözüm üretmek yerine değişen koşullardan güç alarak çevre talanına devam etti. Yine krizden istifade ederek var olan milliyetçi söylem, yabancı düşmanlığını ve ırkçılığı körükleyerek yeni günah keçileri yarattı. Bu dönemde, virüsün kaynak ve taşıyıcısı olarak işaretlenenler, ortak çözüm arayan uluslararası kuruluşlar ya da ülkenin “ekonomik kaynaklarına ortak olan” kırılgan göçmenler ve azınlık grupları düşmanlaştırıldı. Aşı konusunda yapılması gereken uluslararası işbirlikleri ve paylaşımın eksikliğini de buna ekleyebiliriz.

Salgın kaynaklı küresel ihlalleri şu şekilde sınıflandırmak mümkün: azınlıklara karşı ayrımcılık, temel hak ihlalleri, aşırı güç kullanımı, yasamanın yürütme üzerindeki kısıtlamaları, medya özgürlüğüne yönelik kısıtlamalar, resmi yanlış bilgilendirme kampanyaları, acil durum önlemleri için zaman sınırı konmaması ve kötüye kullanımı. V-Dem’in salgın dönemine dair değerlendirmesi de bu ihlalleri verilerle destekler nitelikte. Buna göre, demokratik ülkeler büyük oranda sorumlu davranmasına rağmen 9 ülkede uluslararası normlar ciddi, 23 ülkede ise orta düzeyde ihlal edildi. 55 otokratik rejimde, baskılar artarak büyük veya orta düzeyde özgürlük ve hakların

⁷ Cemre Baytok, “İstanbul Sözleşmesi, Toplumsal Cinsiyet Politikaları ve Ötesi: Polonya ve Türkiye,” (Berlin: Hafıza Merkezi, 2021), 5. https://www.hm-berlin.org/wp-content/uploads/2021/06/HMB_IstanbulSozlesmesi_TR.pdf

ihlal edildiği görüldü. Medya özgürlüğü üzerindeki kısıtlamalar açık ara en yaygın olanı: Tüm ülkelerin üçte ikisi orta veya büyük ölçüde kısıtlamalar uygularken üçte biri acil durum önlemlerini süresiz olarak hayata geçirdi.⁸ Bugün salgın nedeniyle alınan büyük olağanüstü hâl önlemleri, baskı araçları olarak sürdürülüyor. Tarih, istisna halleri gerekçe gösterilerek başlatılan olağanüstü uygulamaların devletler tarafından nasıl kalıcılaştırıldığına örnekleriyle dolu. Çin, salgın sırasında geliştirdiği vatandaşlarını gözleme tekniklerini kalıcılaştırıyor, batıda ise kapitalizmin içinde bulunduğu krizi hafifletmenin önlemi olarak ücretsiz izinler, yarı zamanlı çalışmalar, güvenliksiz iş ortamları ve aşı ayrımcılığı görülmeye başlandı.

Tüm bu olumsuz gelişmelere ve sivil alan üzerindeki önemli kısıtlamalara rağmen daha çok küçük ülkelerde olmak üzere demokrasi bloğunda umut veren örnekler de oldu. Son 10 yılda 4 ülke yeni demokrasilere dönüştü. Öte yandan yaşadığımız küresel daralmanın yıkıcı etkileri üstünü örtse de insan hakları hareketleri küresel ölçekte farklı bir gelişim de gösterdi. Dünyada demokrasi yanlısı protestoların, sosyal medya üzerinden örgütlenerek yürütülen kampanyalar ve anlık mobilizasyonun arttığını, salgın karşısında önemli mücadele stratejileri ve dayanışma ağlarının kurulduğunu da vurgulamak gerek. Toplumsal hareketler bütün zorluklarına rağmen alışılan kalıpların dışına çıkarak genişleme çabası içerisinde. Çevrimiçi ortamların yaygınlaşmasıyla küresel insan hakları hareketi, işbirlikleri ve dayanışmanın gelişmesi için daha elverişli bir ortama kavuştu. Teknolojik birikim giderek artıyor, sosyal medyada uygulamalar, gruplar ve yaratılan haber kanalları muhalefetin bir araya gelmesine ve anında örgütlenmesine olanak sağlıyor.

Türkiye’de Medya, Akademi ve Sivil Topluma Baskı

Dünyada bunlar yaşanırken Türkiye de yükselen otokrasi dalgasından etkilenen ve bütün göstergelerde negatif değerlendirilen ülkeler arasında yer aldı. Bu dönemde sivil toplum alanının daraltıldığı ve etkisinin önemli düzeyde azaltıldığına tanık olduk. Otoriterleşen siyaset, nefret söylemi ile yaratılan şiddetli kutuplaştırma, denge-denetleme sisteminin ve kuvvetler ayrılığının ortadan kaldırılması, yargıda düşman hukuku uygulamaları ve gerçekliğin kaybolduğu davalar, cezasızlık politikaları, medya üzerinde artan baskılar, yaratılan endişe ve korku iklimini bu durumun başlıca nedenleri arasında sıralayabiliriz. Medya, akademi ve sivil toplum örgütleri başta olmak üzere giderek tüm muhalif güçler hedef haline geldi. Tüm bunlara bir de salgın

⁸ V-dem, “Autocratization Turns Viral,” 6.

eklendi. Dünyada salgına en çok kurban veren ülkelerin otoriter liderlerce yönetilen ülkeler olması bir tesadüf değil. Türkiye'de salgın ile mücadele bir önleme ve halkın sağlığını koruma sorunu olarak değil de militarist bir zihniyetle güvenlik sorunu olarak ele alındı. Bunun sonucunda otoriterleşme, ırkçılık ve militarizm hız kazanırken insan hakları ihlalleri sıradanlaştı.

Türkiye'de demokratik alanın daralması iki önemli tarihsel eşikle başladı. Birincisi, Kürt meselesinin çözümüne yönelik başlayan üç diyalog döneminin (1999-2004 İmralı Süreci, 2008-2011 Oslo Süreci ve 2013-2015 Çözüm Süreci) sonuncusunun da başarısızlıkla sonuçlanması. Bu milat, 2000'li yıllardan itibaren görece bir ekonomik ve siyasi istikrar sağlamaya çalışan siyasi iktidar açısından hızlı bir otoriterleşme sürecinin başlangıcı oldu. Bu tarihe kadar çözüm süreci, demokratikleşme paketi ve farklı kimlik grupları için başlatılan açılımlar ile toplumsal barışın sağlanmasına yönelik tüm girişimler akamete uğradı. 2000'li yıllarda farklı sivil toplum kesimlerine yönelik baskılar devam etmesine rağmen, sivil alanda görülen nispi genişleme, 2013 yılında Gezi protestoları ve sonrasında kamusal alanda protesto ve etkinliklere yönelik baskılama ve yasaklamalarla adım adım daralmaya başlamıştı. 7 Haziran 2015 genel seçimlerinde Ak Parti yönetiminin beklediği başarıyı yakalayamamasından hemen sonra, her ne kadar bütünlüklü ve açık bir program yürütülmediyse de Kürt meselesinin demokratik ve barışçıl yollarla çözülmesi için önemli beklentilerle başlayan Çözüm Süreci ve beraberindeki ateşkes sonlandırıldı. Bu milat, Türkiye'de kentlere yayılan çatışmaların yaşandığı, çok sayıda sivilin ölümü ve zorunlu göçüyle sonuçlanan, Anayasa ve başta Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi olmak üzere temel haklar alanındaki uluslararası yükümlülüklerin ihlal edilerek sokağa çıkma yasaklarının uygulandığı olağanüstü bir dönemin başlangıcı oldu.⁹

İkinci milat, 15 Temmuz 2016 tarihinde yapılan askeri darbe girişimin ardından ilan edilen Olağanüstü Hâl (OHAL) ile durumun daha da kaygı verici boyutlara ulaşması oldu. Hükümet, 20 Temmuz 2016 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 120. maddesinin verdiği yetkiyi kullanarak 2935 sayılı Olağanüstü Hâl kapsamında bütün ülkede 21 Temmuz 2016 tarihinden başlamak üzere üç ay süre ile OHAL ilan etti. İlk üç aydan sonra OHAL 6 kez daha uzatıldı. OHAL'in ilan edildiği 21 Temmuz 2016 tarihinden 20 Mart 2018 tarihine kadar geçen 20 aylık sürede, 31 Kanun Hükmünde Kararname (KHK) yayımlandı. OHAL sırasında 1.419 dernek, 145 vakıf, 9 sendika ve 174 medya ve yayın kuruluşu mahkeme kararı olmaksızın, KHK'larla kapatıldı. En az 160.000 kişi hakkında gözaltı işlemi uygulandı, 155.000 kişi hakkında "silahlı örgüte"

⁹ Bu döneme dair hak ihlalleri için TİHV-Dokümantasyon Merkezi verilerine bakılabilir: <https://tihv.org.tr/sokaga-cikma-yasaklari/16-agustos-2015-1-ocak-2020-bilgi-notu/>

üye olmak suçundan soruşturma açıldı, hakkında tutuklama kararı verilerek tutuk evlerine konan kişi sayısı 228.137 oldu. 112.679 kişi hakkındaki ömür boyu ihraç kararı devam etti.¹⁰ OHAL ile bağlantılı diğer önemli bir dinamik, 94'ü Demokratik Bölgeler Partisi'nden olmak üzere 99 belediyeye kayyum atanması oldu. Bu dönemde temel hak ve özgürlüklerin yanı sıra adil yargılanma ve tutukluların insani muamele görme hakkı gibi yükümlülüklerin bazıları da askıya alındı. Kurum kapatmaları, yüzbinlerce insanın görevden ihraç edilmesi ve diğer kısıtlama tedbirleriyle beraber yaratılan korku ikliminde sivil alan tamamen etkisiz hale getirilmeye çalışıldı.

Son olarak 24 Haziran 2018 seçimleriyle uygulamaya geçen "Türk tipi başkanlık sistemi"nin siyasette ve devletin işleyişinde yol açtığı yıkıma, böylece demokratik alanın daha da daralmasına yol açan değişime de dikkat çekmek gerekir. Yeni sistemle, güçler ayrılığı ortadan kalktı, meclis ve diğer kurumlar zayıflatıldı, yargı siyasallaştı ve otoriter pratiklerin "meşruiyetinin" güçlenmesi amaçlandı. Kuvvetler ayrılığı tamamen ortadan kaldırılarak yürütmenin denetim mekanizmaları tahrip edildi ve gücün tek merkezde toplandığı yeni bir rejim inşa edildi. OHAL, Temmuz 2018'de kaldırılmasına rağmen bu dönem Türkiye'sinde inşa edilen bütün güvenlik ve baskı politikalarının sistematik olarak bugün de sürdürüldüğüne ve sivil alanın önemli bir kuşatma altında olduğuna tanıklık ediyoruz. Yine bu dönemin önemli dinamiklerinden birisi ana akım medyanın tamamıyla siyasi iktidarın kontrolüne geçmesi oldu. Ana akım medya hükümet yanlısı iş insanları tarafından devralındı ve birbirini tekrar eden manşetlerin atıldığı, programların yapıldığı, alternatif bazı ortamlar dışında farklı seslerin duyulmadığı tek sesli bir koro haline geldi. Eleştirel gazeteciler hedef gösterilerek ismen belirtilip uzaklaştırılmaları istendi, ya çalıştıkları medya organlarından uzaklaştırıldı ya da kovuşturma ve cezaevi tehdidiyle sindirilmeye çalışıldı. OHAL döneminde kapatılan medya organları ve gazeteciler aleyhine açılan Terörle Mücadele davalarının artması, bağımsız ve eleştirel gazeteciliğin önemli ölçüde gerilemesine yol açtı. Medya üzerindeki baskıların OHAL'den beri, bugün de artarak sürdürüldüğünü söyleyebiliriz. BİA Medya Gözlem verilerine göre 2021'de 35 gazeteci 92 yıl hapse mahkûm edildi, en az 41 gazeteci gözaltına alındı, 56 gazeteci de saldırıya uğradı. Son 7 yılda Cumhurbaşkanı'na hakareten mahkûm olan gazeteci sayısı ise 702'ye ulaştı.¹¹

Ülke, Barış Akademisyenleri'nin "Bu Suça Ortak Olmayacağız" adlı Barış Bildirisini imzalamaları ve duyurmalarından sonra yaşananlarla Türkiye'de akademik özgürlük

¹⁰ 21 Temmuz 2016-20 Mart 2018 Olağanüstü Hal Uygulamaları: Güncellenmiş Durum Raporu (İHOP İnsan Hakları Ortak Platformu, Nisan 2018) <https://ihop.org.tr/olaganustu-hal-uygulamalari-guncellestirilmis-durum-raporu/>

¹¹ "Haberciden özgürlük mücadelesi, yargıdan umut ışığı," bianet, 24.01.2022, <https://bianet.org/bianet/medya/256364-haberciden-ozgurluk-mucadelesi-yargidan-umut-isiği>.

olmadığı gerçeğiyle şiddetli bir biçimde yüzleşti. “Barış Bildirisi”ni onaylayan binlerce akademisyene idari ve cezai soruşturmalar başlatıldı, uzaklaştırma cezaları verildi ve akademisyenlerin işlerine son verilerek kara listeye alındı. Barış akademisyenleri çeşitli cezalar aldılar, cezaevine girenler oldu, pasaportlarına el konuldu ve iş bulma olanakları tamamen engellenerek “sivil ölüm”e mahkûm edildi. Nihayet 2019 yılındaki Anayasa Mahkemesi kararından sonra tamamına yakını beraat etti ama göreve iade başvurularının büyük çoğunluğu reddedildi. Sivil alanın daraldığı bu dönemde akademik özgürlük ve ifade özgürlüğü ağır bir şekilde zarar gördü, üniversitelerde korku ve sessizleşme dönemi başladı. Akademideki baskılar bugün Boğaziçi Üniversitesi özelinde devam ediyor. 2 Ocak 2021 tarihinde Cumhurbaşkanı kararı ile Melih Bulu'nun rektör olarak atanması akademisyenler, öğrenciler ve kamuoyunun büyük tepkisine yol açtı. Türkiye çapında en az 663 öğrencinin gözaltına alındığı, 11 öğrencinin tutuklandığı, yüzlencesinin de davalarla yargılandığı¹² bir yılı aşan sürede akademisyenlerin her gün rektörlük binası önünde “sirt dönme eylemi” gerçekleştirmesi de umut veren bir direniş örneği oldu.

Sivil topluma yönelik baskı yöntemlerinin başında yaftalama, hedef gösterme, itibarsızlaştırma ve ardından cezalandırma geliyor. Sivil toplum aktörleri ve hak savunucuları sıklıkla terör örgütlerinin amaçlarına hizmet eden, ulusal güvenliği tehdit eden potansiyel bir “iç düşman” gibi işaretlenerek kriminalize edilmeye çalışılıyor. Medyanın da desteğiyle bu tip karalama kampanyalarında özellikle uluslararası aktörler, fon veren kuruluşlar ve bağışçılarla ilişkiler ön plana çıkarılıyor. Fon ilişkileri “dış güçlerle” bağlantının kanıtı olarak sunuluyor. Farklı sivil toplum kuruluşu temsilcilerinin yargılandığı ve cezalandırıldığı Büyükkada Davası ve hala devam eden Osman Kavala davası, LGBTİ+ alanında çalışanlara yönelik geliştirilen nefret söylemi ve yabancı fon kuruluşlarından hibe alan sivil toplum kuruluşlarına yönelik itibarsızlaştırma haberleri bu stratejinin en önemli örnekleri. Avrupa Konseyi'nin icra organı olan Bakanlar Komitesi AİHM, Kavala'ya isnat edilen suçlara ilişkin somut delil olmadığı ve “hukuk dışı nedenlerle ve susturulmak için hapiste tutulduğu” gerekçesiyle serbest bırakılması yönünde karar vermesine rağmen uygulanmadığı için 2021 Aralık ayında Türkiye hakkında ihlâl prosedürü başlatma kararı aldı. Bu kararı nasıl uygulayacağını belirtmesi için 19 Ocak 2022'ye kadar süre verilmesine rağmen son duruşmada da bu kararın reddedilmesi, uluslararası normların hiçe sayıldığı hukuksuzluğun başka bir boyutunu gözler önüne serdi.¹³

¹² Canan Coşkun, “Boğaziçi direnişinin birinci yılında hasar tespit raporu,” Diken, 02.01.2022, <https://www.diken.com.tr/bogazici-direnisi-1inci-yilinda-kayyim-ректорlerin-hasar-tespit-raporu/>.

¹³ “Osman Kavala'nın tutukluluğunun devamına karar verildi,” BBC News / Türkçe, 17.01.2022, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-60024641>.

Bütün muhalif güçlerin ve siyasi iktidarı eleştiren herkesin “olağan şüpheli” olarak işaretlenmesine ve hedef gösterilmesine yol açan yöntemlerin başında, suçun kapsamını belirsiz bir esneklikle muğlak bir irtibatlı/iltisaklı olmaya vardırın Terörle Mücadele Kanunu'nun bu geniş yorumlanması geldi. Yargısal taciz ve kriminalize etme yöntemlerinde yaygın olarak terör propagandası, terör örgütü üyeliği, halkı kin ve düşmanlığa tahrik, cumhurbaşkanına hakaret ve toplantı ve gösteri yürüyüşleri yasına muhalefet gibi suçlama biçimleri kullanılıyor. Yargının maruz kaldığı siyasal baskılar ve hesap verme mekanizmalarının ortadan kaldırılması, adil yargılanma hakkının önemli ölçüde ihlal edilmesine yol açıyor. Bir yandan da somut delile dayanmayan soruşturma ve kovuşturma süreçleri işletiliyor. İnsan hakları alanındaki çalışmaları ya da sosyal medya paylaşımları üzerinden hak savunucuları suçlamalara maruz kalıyor. Gizli tanık ifadeleri, telefon kayıtları, sivil toplum etkinlikleri, sosyal medya paylaşımları, banka havaleleri gibi “deliller” suçla ilişkilendiriliyor. Büyükada ve Gezi davalarında bu yöntemlerin hemen hemen hepsinin kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu dönemde kadın haklarından LGBTİ+ haklarına, ekolojik haklardan basın özgürlüğünün savunulmasına, toplantı ve gösteri yapma hakkını kullanmaktan basın açıklaması yapmaya kadar birçok alanda hak savunucuları gözaltına alındı, soruşturmaya uğradı, yargılandı ve cezalandırıldı. Çok sayıda sivil toplum aktörü hakkında açılmış ceza davaları hala sürüyor.

Siyasi otoriterleşme ve güvenlik politikalarının yarattığı en önemli sonuçlardan biri de iktidarın kendi ve destekçileri dışında kalan sivil toplum aktörleri, akademi, medya, siyasetçiler başta olmak üzere bir bütün olarak bütün muhaliflerin politika sahnesinin dışında tutulması ve etkisizleştirilmeye çalışılması oldu. Sivil toplumun temel misyonu olarak özetlenebilecek bilgi üretme, gündemleştirme, savunuculuk, çözüm geliştirme, karar süreçlerini etkileme ya da sonuçları izleme gibi alanlarda sürdürülen faaliyetler önemli oranda sekteye uğruyor. Cumartesi Anneleri'nin eylem alanlarının elinden alınması, Onur Yürüyüşü'nün yasaklanması, İstanbul Sözleşmesi'nden çıkılması gibi örneklerde görülen uzun süreli mücadeleler sonucu elde edilen kazanımların kaybedilmesi bu alanlarda da gerilemeye yol açtı. Sivil toplum özellikle, karar süreçlerinin tamamen dışında bırakılmak yoluyla da işlevsizleştirilmeye çalışılıyor. Bu raporda özel bir yer verilen idari soruşturmalar, denetimler ve mevzuat değişiklikleri sivil toplum üzerinde uygulanan önemli baskı araçları oldu. Aralık 2020'de yürürlüğe giren “7262 no'lu Kitle İmha Silahlarının Yayılmasının Finansmanının Önlenmesine İlişkin” yasa ve Dernekler Yönetmeliği'nde yapılan değişiklikler için sivil toplumun görüşüne başvurulmadığı gibi bizatihi sivil toplumun kendisini etkisizleştirmek için yeni araçlar olarak tasarlandığı görüldü. Yasanın amacı, ilgili uluslararası standartlara uyum sağlamak gibi sunulsa da temelde sivil toplum faaliyetlerinin makul olmayan şekilde kısıtlanmaya çalışıldığı şeklinde yorumlara, uzun süreli tartışma ve itirazlara

yol açtı. Dernek ve vakıf mevzuatlarının ağırlaştırılıp denetimlerle baskı yaratılması, derneklerde üye bildirim zorunluluğu gibi gözetim mekanizmaları, hesaplara el konulması, misilleme niteliğinde idari soruşturmalar ve para cezaları, sivil toplumu sürekli bir baskı ve belirsizlikle karşı karşıya bıraktı. Nitekim Birleşmiş Milletler Kara Paranın Aklanmasının Önlenmesine İlişkin Mali Çalışma Grubu (FATF) Türkiye'yi kara para aklama ve terörizmin finansmanı ile mücadele konusunda “yeterince çaba göstermeyen” ülkelerin bulunduğu “gri liste”ye aldı.

Sivil alanın bu ölçüde daraltıldığı bir süreçten geçerken Türkiye'de ilk COVID-19 vakası 11 Mart 2020 tarihinde açıklandıktan sonra hükümet tarafından geliştirilen pratiklerle salgın araçsallaştırılarak yeni bir gözetim ve kontrol mekanizması olarak kullanılmaya başlandı. Salgın yönetimde tabip odalarının sürece dahil edilmemesi ve Sağlık Bakanlığı yerine İçişleri Bakanlığı tarafından yürütülmesi bile, bunun toplum sağlığı değil güvenlik meselesi olarak ele alındığının işaretiydi. Bütün otoriter ülkelerde olduğu gibi veriler manipüle edilerek gerçek bilgiler halktan saklandı. Bunlara karşı yönetimi şeffaf olmamakla eleştiren, salgınla ilgili gerçek durumu ve verileri açıklayan Tabip Odası başkanları ve hekimler göz altına alındı, haklarında soruşturma açıldı, Türk Tabipler Birliği hedef gösterildi.¹⁴ Sokağa çıkma yasakları döneminde sivil alan kalmadı, bunun kendisi başlı başına hak ihlaliydi. Kısıtlamaların ölçütü olarak gereklilik, şeffaflık ve orantılılık ilkeleri hiçe sayıldı, temel haklar askıya alındı. Bir yandan salgının ekonomik zorluklarıyla mücadele eden emek hareketi ve sendikalara yönelik baskı arttı. 1 Mayıs ve işten çıkartmalara karşı yapılan eylemler güç kullanılarak engellendi, sendikacılar yürüttükleri savunuculuk faaliyetleri nedeniyle gözaltına alındı, haklarında soruşturmalar ve davalar açıldı.

Salgın sırasında İstanbul Sözleşmesi'nin tartışmaya açılması, kadın ve LGBTİ+ hareketi üzerindeki nefret söylemini ve polis baskısını artırırken, barışçıl protestolara, İstanbul Sözleşmesi, 8 Mart ve Onur Yürüyüşü eylemlerine saldırıldı ve katılanlar gözaltına alındı. Diyanet İşleri Başkanı cuma hutbesi ile LGBTİ+ları hedef gösterdi, COVID-19 salgınından sorumlu tuttu.¹⁵ Çevre talanı tüm hızıyla devam ederken çevre hakkı ve ekoloji savunucuları da salgın bahanesiyle yaşanan baskılardan payına düşeni aldı. Kazdağları'nda tutulan “su ve vicdan nöbeti”nde savunuculara yüzlerce bin lira para cezası kesildi.¹⁶ İçişleri Bakanlığı, derneklerin genel kurul yapmama sürelerini önce 1 Aralık 2020'ye, ardından bir kez daha uzatarak 28 Şubat 2021 tarihine kadar erteledi. Genel kurulların dernek faaliyeti için temel bir çalışma

¹⁴ <https://www.sessizkalma.org/defender/turk-tabipleri-birligi/>

¹⁵ Hilal Köylü, “Korona günlerinde Diyanet'e 'nefret suçu' tepkisi,” DW Türkçe, 27.04.2020, <https://www.dw.com/tr/korona-g%C3%BCnlerinde-diyane-te-nefret-su%C3%A7u-tepkisi/a-53260541>.

¹⁶ <https://www.sessizkalma.org/defender/su-ve-vicdan-nobetileri/>

olması nedeniyle farklı düzenlemeler yapılabilecekken toptan yasaklanması sivil toplum faaliyetlerini tehdit eder bir hâl aldı. Sokağa çıkma yasakları ve sivil toplum faaliyetlerine getirilen diğer kısıtlamalar sonucunda sivil toplumun hedef kitleye erişimi engellendi. Özellikle kırılğan kitleyle çalışan sivil toplum örgütleri artan şiddet başvuruları karşısında hizmet vermekte zorlandı, saha çalışmaları yapılamadı. Yüz yüze görüşmelerin yerini alan dijital iletişim araçları, her kitleye uygun olmamasının yanı sıra bunlara erişemeyen yoksul kesimlerde sınıfsal eşitsizliği daha da belirgin hâle getirdi.

Mücadele ve Müzakere Alanları

Dünyada ve Türkiye'de yaşanan bütün bu olumsuzluklara rağmen sivil toplumda bir yandan buna yönelik yöntem ve stratejiler oluşturularak alanı ve kazanımları koruma refleksi gelişirken bir yandan da yeni çalışma alanları yaratma mücadelesi sürüyor. Salgın, çoklu krizlerin bir parçası olarak toplumsal mücadeleyi yükseltmeye ve siyasal değişimi zorlamaya devam ediyor. İklim hareketi doğa ve gezegenin geleceği üzerindeki insan etkisini yüzümüze vurarak hızlı bir ivme kazandı. İnsanın vahşi yaşam alanlarını işgal etmeye devam etmesi ve karbon salınımını durdurulmaması durumunda bu ve benzer krizlerin devam edeceğini, geri dönülemez noktaya yaklaştığımızı gösterdi. Buna, 2021 yılında iklim krizi nedeniyle görülen aşırı sıcaklara bağlı yangınların da eklenmesiyle başka bir sistem gerektiğini en yetkili ağızlardan ve daha yüksek sesle duymaya başladık. Ekoloji-çevre odaklı hareketler, kadın+, LGBTİ+ ve her türlü cinsel ayrımcılığa karşı hareketler de ön plana çıktı ve giderek profili yükselen bir eğilim sergiliyor. Salgın görülmeyen çalışma alanlarını ve işleri görünür kıldıkça dünyada bu alanlardaki işçiler arasındaki hareketlilik de arttı: sağlık çalışanları, depolama çalışanları, kuryeler, çevrimiçi satış hizmetleri, marketlerde çalışanlar, fırın işçileri. Birbirimizin olumlu deneyimlerinden faydalanarak, dostluk ve dayanışmayı güçlendirerek bu mücadeleyi ileri taşımamızın mümkün olduğunu gördük.

Daralma çeşitli alanlarda açılımı mecbur kılıyor. Türkiye'de bütün engellemelere rağmen insan hakları örgütleri ve sivil toplum örgütleri mücadele ve müzakere azmini sürdürüyor. Sivil toplumda, kısıtlı durum içinde kurumsal varlık koruma, hedef kitlenin ihtiyaçlarına cevap verme ve yeni gelişen durumlara yeni içerikler, yaklaşımlar, modeller ve alanlarla adapte olma mücadelesi yürütülüyor. Bu sorunlarla başa çıkma yöntemi olarak en çok yeni iletişim teknolojileri ve yöntemlere başvuruluyor. Dijitalleşmenin getirdiği olanaklarla coğrafi sınırlar genişledi, yerelden ulusala ve uluslararası alana yayılan çapta sivil toplum aktörleri bir araya gelerek seslerini duyurma, faaliyet alanlarını genişletme imkânını zorluyor. Kampanyalar, yeni dil ve yöntemlerle güçlendi, sivil toplumun görünürlüğü arttı. Savunuculuk

yöntemleri de geliyor. Hak temelli sivil toplum örgütleri savunuculuk faaliyetlerinde gelişen birçok farklı yöntem ve stratejiyi kullanmaya başladı. Sivil toplum izleme, belgeleme, raporlama, dava takipleri ve uluslararası mekanizmalara erişim konusunda uzmanlaştı. Bu dönemde dayanışma ve yardımlaşma sivil toplum örgütleri arasında haklı nedenlerle her zamankinden fazla değer görüyor. 7262 no'lu yasaya karşı bir araya gelen 694 kurumun imzasıyla ortaya konan tavır ortak sorunlar karşısında hızlı mobilizasyon ve esneklik gösterebilme açısından olumlu bir örnek oldu.¹⁷ Özellikle ağ benzeri yapıların yarattığı dayanışma ve işbirlikleri sivil toplum örgütlerini güçlendiriyor. Dijitalleşmenin de getirdiği sinerjiyle sadece ulusal değil uluslararası boyutta da önemli paylaşımlar ve işbirlikleri geliştirmek mümkün artık.

Kadınlar sokakları terk etmeyerek her alanda yürüttükleri mücadeleleriyle bütün sivil topluma örnek olabilecek bir direnç ortaya koyuyor. Yapılacak yasal değişikliklere karşı bir araya gelmede, ortak strateji geliştirmede, yasal düzenlemeleri engellemede hem sokakta hem de çevrimiçi ortamlarda başarılı örnekler sergilediler. Bu kanallar kapalı olmasına rağmen mücadele ederek aralanabileceğini hepimize gösterdiler. Kadın hareketinin kazanımlarını korumak için -salgına rağmen- ülke çapında yürüttüğü İstanbul Sözleşmesi eylemleri bunun en iyi örneklerinden biriydi. Öte yandan kadın hareketinin her türlü tacize ve kadına yönelik şiddete karşı bir arada durma, cinayet davalarında takipçi olma konularında ısrarlı mücadelesi ve kurulan ağlarla dayanışmayı yükseltmesi bu dönemde bütün hak savunucuları için umut oldu. LGBTİ+ların sürekli hedef gösterilerek yaşadıkları ayrımcılığa karşı dirençle durmayı, görünür olmayı ve ses çıkartmayı bırakmamaları hepimize güç verdi. Yine bu dönemin en yaratıcı eylemlerinden biri "Ben neredeyim?" temasıyla dijital olarak gerçekleştirilen Onur Yürüyüşü oldu. Boğaziçi Üniversitesi'nde akademisyenlerin bir yılı aşkın süredir her gün rektörlük önünde durarak rektörlerinin belirlenmesindeki anti demokratik yöntemi "Kabul etmiyoruz, Vazgeçmiyoruz" dövizleriyle protesto etmesi akademik özgürlükler mücadelesinde önemli bir alan açtı. Boğaziçi dayanışması altında gençlerin bütün baskılara rağmen sokağı terk etmemekte ve yükselen ekonomik krize karşı "Barınmıyoruz Hareketi"nde bir araya gelen gençlerin seslerini duyurmada ne kadar başarılı olduğunu gördük. Sağlık çalışanlarının, hekimler ve tabip odalarının tüm baskılara rağmen hakikatin peşinde gitmeleri, örgütlü mücadeleyle sağlık hakkı ve sağlık çalışanlarının hak mücadelesini sürdürmeleri bu alanı güçlendirdi. Son olarak ekoloji mücadelesinde Kaz Dağları Direnişi, kentlerdeki talana karşı Valide Bağ Korusu, Bomonti Bira Fabrikası, Şişli Etfal Dayanışması gibi yerel dayanışmalar, sokakları terk etmeyen örnek hareketler oldu.

¹⁷ <https://siviltoplumsusturulamaz.org/>

Salgın kısılcacında Dünyada ve Türkiye'de daralan demokratik alana makro bir bakış sunmayı amaçlayan bu giriş bölümünden sonra raporun odaklandığı, Haklara Destek Programı'ndan faydalanan 48 sivil toplum örgütünün gözünden bu dönemin değerlendirmesine geçebiliriz. Bu rapor, Türkiye'de zamanla değişen, dönüşen, farklılaşan baskı ve kısıtlama ortamında yerelde hak temelli çalışmalar yürüten sivil toplum örgütlerinin mücadele yöntemlerine dair bir kesit ve deneyim, gözlem ve örneklere dayalı parçalı bir değerlendirme sunuyor.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖRGÜTLENME

ÖZGÜRLÜĞÜ

VE YASAL

DEĞİŞİKLİKLER

Anayasal bir hak olarak tanımlanan ve uluslararası insan hakları hukuku koruması altında olan örgütlenme özgürlüğü hakkı, 31 Aralık 2020 tarihinde Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 7262 sayılı Kitle İmha Silahlarının Yayılmasının Finansmanının Önlenmesine İlişkin Kanun aracılığıyla kısıtlandı. Türkiye’de demokratik/sivil alanın giderek daralmasında gelinen son nokta olarak değerlendirilebilecek bu yasal değişikliğe dair 2021 yılı içinde birçok sivil toplum örgütü tarafından bilgi notları ve raporlar yayımlandı¹⁸, bu doğrultuda değişen uygulamalara eleştiriler getirildi.

“Kanun başlığı, kapsamın kitle imha silahlarının yayılmasının finansmanının önlenmesi ile sınırlı olduğu izlenimini uyandırsa da 7262 sayılı Kanun terörizmin finansmanı ve suç gelirlerinin aklanması konusunda da bir dizi değişiklik getirmiştir. Bu haliyle Kanun, kitle imha silahlarının yayılmasının finansmanına ilişkin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) kararları ve Mali Eylem Görev Gücü (FATF)’nün 2012 yılında kabul ettiği Tavsiye 7’nin ötesinde pek çok FATF Tavsiyesini iç hukuka aktarmaktadır. Kanun, Dernekler Kanunu ve Yardım Toplama Kanunu’nda getirdiği değişiklikler ile örgütlenmeyi önleyici ve caydırıcı nitelikte olduğu ve örgütlenme özgürlüğünü hukuka aykırı bir şekilde sınırlandırdığı gerekçeleriyle eleştiriye konu olmuştur.”¹⁹

7262 sayılı Kanun’da yapılan değişikliklerin, Dernekler Kanunu ve Yardım Toplama Kanunu çerçevesinde sivil toplum örgütlerini baskı altına almayı hedeflediği görülüyor. Değişiklikleri takiben 2021 yılındaki uygulama da denetim ve cezalar aracılığıyla ifade ve örgütlenme özgürlüğünün baskı altına alınması yönünde oldu. Haklara Destek Programı kapsamında bir araya gelen 48 sivil toplum örgütünün de yoğunlukla dile getirdiği sıkıntıların önemli bir kısmında, 7262 sayılı Kanun’un araç olarak kullanıldığı görülebilir. Bu kanunda yapılan değişikliklerin etkisi değerlendirilirken, sivil toplum örgütlerinin ortaklaştığı temel sorunlar olan denetimler, baskı mekanizmaları ve cezaların yanı sıra kaynak geliştirme ve üyeliklerle ilgili kısıtlamalar dikkate alındı.

¹⁸ Bu raporun sonunda *Ek 2: Daralan Sivil Alan ve Salgın Hakkında Yayımlanmış Diğer Başlıca Raporlar Listesi*, Ocak 2022 itibarıyla hak temelli sivil toplum örgütleri tarafından yayımlanmış başlıca raporların kapsayıcı olmayan bir listesini sunar.

¹⁹ Betül Durmuş, “7262 Sayılı Kitle İmha Silahlarının Yayılmasının Finansmanının Önlenmesine İlişkin Kanun Hakkında Hafıza Merkezi İçin Hazırlanan Değerlendirme,” (2021), 1-2. https://www.sessizkalma.org/wp-content/uploads/2021/05/7262-Sayili-Kanun_Degerlendirme-son_bb.docx.pdf.

İdari Denetimler

“Dernekler Kanunu’nun 19. maddesinde yapılan değişikliklere göre, derneklerin tüzüklerinde gösterilen amaçlar doğrultusunda faaliyet gösterip göstermedikleri, defterlerini ve kayıtlarını mevzuata uygun olarak tutup tutmadıklarına ilişkin denetimlerin ‘yapılacak risk değerlendirmelerine göre üç yılı geçmeyecek şekilde her yıl yapılması’ düzenlenmiştir. Denetim, İçişleri Bakanı veya mülki idare amiri tarafından kamu görevlilerine yaptırılabilir ve derneklere ait her türlü tesis, müessese ve ortaklığı bulunan kuruluşları da kapsamaktadır.”²⁰

Dernekler Kanunu’nda yapılan değişiklikle, sivil toplum örgütlerinin yeni getirilen risk değerlendirme sistemine bağlı olarak yıllık denetime tabi olması öngörülmüş. Kanundaki değişikliği takiben hızlı bir şekilde devreye alınan idari denetimler, Haklara Destek Programı’na katılan 48 sivil toplum örgütünün büyük kısmının 2021 yılındaki önemli gündem maddelerinden birini oluşturdu. İdari denetim, dernekler ve diğer sivil toplum örgütlerinin yabancı olduğu bir konu değil. Normal şartlar altında düzenli denetim, derneklerin mevzuata uygun idari işleyişine yardımcı ve kolaylaştırıcı bir etkide bile bulunabilir. Bazı dernekler denetimlerin, idari konulardaki hata ve eksiklerini görmek, sözlü çalışma kültürünün hâkim olduğu bir coğrafyada her şeyi yazılı olarak kayıt altına almak, kurumsal ve idari hafızalarını güçlendirmek, dolayısıyla kurumsal sürdürülebilirlik ve iş aktarımı açısından bir fırsat olarak görülebileceğini ifade etti. Ancak 2020 yılı sonundaki değişikliklerle sıklığı ve süresi artırılan, dernekleri “riskli, orta riskli ve risksiz (veya az riskli)” olmak üzere üç kategoride ele alan ancak kriterleri belirsiz bir değerlendirme sistemine bağlanan denetimler, rutin idari bir işlem olmasının ötesinde, hak temelli sivil toplum örgütleri tarafından doğrudan idari müdahale ile kurulan bir baskı mekanizması olarak tecrübe edildi. Yasal değişiklikle örgütlerin her an denetlenebilir hale getirilmeleri ve yüksek cezaların söz konusu olmasıyla sivil alanda tedirginlik ve baskının arttığı söylenebilir.

İçişleri Bakanlığı’na bağlı Sivil Toplumla İlişkiler Müdürlüğü, valilik gibi mülki idare amirleri veya Maliye Bakanlığı tarafından yürütülen denetimler, özellikle “riskli” gruba ait olarak değerlendirilen bazı sivil toplum örgütlerine “çok sıradan gerekçelerle kesilen para cezaları”, “banka hesaplarının bloke edilerek faaliyetlerin engellenmek istenmesi” ve çalışmaların sekteye uğraması şeklinde yansıdı. Denetim geçiren örgütlerin bir kısmına denetim sonuçları henüz bildirilmediği için cezalara dair kapsayıcı bilgimiz henüz yok. Çoğunluğu idari para cezası olsa da denetim

²⁰ A.g.e., 4.

sürecinde bazı örgütlerin hesapları bloke edilerek, daha cezai bir durum olup olmadığı netleşmeden faaliyetleri engelleyen uygulamalar da görülüyor. Bazı örgütlerin yasal faaliyetleri kapsamındaki yayınları hakkında toplatma kararı alınması ve dava açılması gibi örnekler de mevcut. (Bkz. *Sivil Alanda Baskı Mekanizmaları > Ceza, Gözaltı ve Davalar*)

Üst üste gelen “uzun ve yıpratıcı” denetimlere ayrılan zaman ve işgücünün, sivil toplum örgütlerinin alanda yürüttükleri işlerini aksatacak seviyelere ulaştığı dönemler oldu. LGBTİ+ hakları için çalışan bir örgüt, 2021 yılında Maliye ve İçişleri Bakanlıkları ile uluslararası fon kuruluşları tarafından 4 farklı denetim geçirdiğini bildirdi. Diyarbakır’da faaliyetlerini yürüten hak temelli bir sivil toplum örgütü, geçirdikleri 8 aylık denetim sürecini şöyle tanımladı: “Denetimin bu kadar uzun sürmesi ve ısrarla açık arama çabaları, elbette bizi de teröre finansman sağlamakla ilgili suçladıklarının açık göstergesidir. Bu süreç tamamlandı ama ‘hazır olun, bakanlığın orta riskli grubundasınız, sizi bakanlık da denetleyecek’ demeleri, bu baskının ve yıldırma politikalarının devam edeceğini gösteriyor.”

7262 sayılı Kitle İmha Silahlarının Yayılmasının Finansmanının Önlenmesine İlişkin Kanun’daki değişikliklerde, dayanak olarak alınan Birleşmiş Milletler Mali Eylem Görev Gücü (FATF) Tavsiye Raporu’ndaki “risk” tanımının farklı kullanıldığı ve kapsamın genişletildiği görülüyor. “2018 yılında Türkiye tarafından yapılan Ulusal Risk Değerlendirmesi (URD) sonucunda, en yüksek risk taşıyan kâr amacı gütmeyen kuruluşların ülkenin güneyinde çatışma bölgesine yakın faaliyet gösteren insani yardım kuruluşları olduğu tespit edilmiştir. [...] FATF Karşılıklı Değerlendirme Raporu’na yansıyan 2018 Ulusal Risk Değerlendirmesi’nde özellikle ülkenin güneyindeki çatışmalara yakın olan insani yardım kuruluşlarının risk altında olduğu bulgusu Kanun’a yansımamıştır.”²¹ Bunun yerine, FATF tanımı gereği “öncelikli olarak para toplamak ve dağıtmak” işiyle ilgilenmeyen, insani yardım alanının dışında kalan hak temelli sivil toplum örgütleri sıkı bir denetim ve izin yükümlülüğü altına sokuldu.

İdari denetim, para ve hapis cezaları ile alınan bu tedbirler, meşru sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerini kısıtlamak için kullanılıyor. Özellikle insan hakları, barış ve azınlık hakları, göç ve mülteci, LGBTİ+ ve kadın hakları alanlarında ve Kürtçe çalışmalar yürüten örgütlerin riskli grup olarak tanımlandığı ve sıkı denetimler geçirdikleri görüldü. Kürtçe çalışmaların ötesinde, Diyarbakır ve bölgedeki sivil toplum faaliyetlerinin çoğu riskli olarak değerlendirilerek terörize ediliyor. (Bkz. *Buluştuğumuz Yerler > Baskı Ortamında Sokak*) İdari denetimin konusu olmamasına

²¹ A.g.e., 12 ve 22.

rağmen, örneğin Diyarbakır'da faaliyet gösteren bir örgütün çocuklara yönelik hikâye kitaplarının içeriği, çocuklara ne söylendiğinin araştırılması, bu denetimlerin rutin bir parçası haline gelebiliyor. LGBTİ+ hakları alanında çalışan örgütler, zaten son yıllarda artmış olan denetimlerin, 2020 yılı sonrasında yasal değişiklikle artık rutin haline geldiğini ifade ettiler. Çalışma alanı ve çalışılan bölge gözetilerek denetimlere tabi olan orta veya yüksek risk grubunda tanımlanan sivil toplum örgütleri, artık sürekli denetim ve ceza bekler durumdadır. Denetim sürecinde örgütlerin risklerle ilişkisinin “çelişkili iki unsur” taşıdığını ifade eden bir örgüt oldu: “Barış ve azınlıklar konusunda çalışan örgütler bir yandan olası müdahale ve baskılara alışkınlar. Bu müdahaleler onları birçok örgüte göre daha az etkiliyor, varlıklarına bir tehdit haline gelmeyebiliyor. Ancak aynı zamanda sürekli denetim ve baskı olasılığına rağmen bu örgütler risk planına sahip değiller ve buna uygun iç denetim süreçlerini yürütememişler.”

Haklara Destek Programı kapsamındaki sivil toplum örgütlerinin arasında, henüz yıllık denetimden geçmemiş olan az sayıda vakıf ve birkaç dernekten söz etmek mümkün. Onların da diğer örgütlerin deneyimleri doğrultusunda kendilerini bu sürece hazırlama çabasına girdiği görülüyor. Orantısız denetim ihtimaline hazır olabilmek amacıyla idari eksikler tamamlanıyor, bürokratik işlemler düzenleniyor ve muhasebe sistemleri iyileştiriliyor. Çalışmalarını şeffaf ve katılımcı şekilde sürdüren birçok hak temelli örgüt, “nasıl işletileceği ve sonuçlanacağı bilinmeyen denetimlerin” şu anda kendilerini etkilemese de uzun vadede nasıl etkileyeceğini öngörememelerinden kaynaklanan kaygıyı ifade etti. Destek mekanizmalarının da olmadığı veya çok sınırlı kaldığı bir sivil alanda psikolojik baskının göz ardı edilemeyecek önemi birçok kez vurgulandı. Sivil toplum çalışanlarının “üzerinde sürekli bir denetim baskısı hissetmesi”, “devamlı bir denetim korkusu” altında faaliyetlerine devam etmeleri ve “denetimlerde sorulan soruların motivasyonu olumsuz etkilemesi”, rutin bir idari işlemin bir tür psikolojik baskı ve korku yaratma aracı olarak da kullanıldığını gösteriyor.

Bağışlar ve Üyeler

“7262 sayılı Kanun’un sivil toplum kuruluşları açısından doğrudan sonuç doğuracak düzenlemelerinden ilki yardım toplama faaliyeti ile ilgilidir. Kanunun genel gerekçesinde suç gelirlerinin aklanması ve terörün finansmanı ile mücadelede ek olarak ‘toplumda var olan yardımlaşma duygusunun istismar edilmesinin önlenmesi’ amacı dile getirilmiştir. İlk olarak, 2860 sayılı Yardım Toplama Kanunu’nun 6. maddesine getirilen ek fıkra, internet üzerinden yardım toplama faaliyetine ilişkindir. Buna göre, izinsiz yardım toplama faaliyetinin internet üzerinden yapılması halinde valilik veya İçişleri Bakanlığı tarafından

içerik ve/veya yer sağlayıcıya içeriğin kaldırılması için bildirimde bulunulur. İçeriğin 24 saat içinde kaldırılmaması ya da içerik ve/veya yer sağlayıcıya bildirimde bulunulamaması halinde Sulh Ceza Hakimliği'ne içeriğe erişimin engellenmesi amacıyla başvuruda bulunulabileceği düzenlenmektedir. Yardım toplama faaliyetine ilişkin ikinci değişiklikle Yardım Toplama Kanunu'na aykırı eylemler için öngörülen idari para cezaları artırılmıştır. Örneğin, değişiklik öncesi 700 TL. idari para cezası öngörülen izinsiz yardım toplama eylemi için, [yeni düzenlemeyle] 5.000 TL.'ndan 100.000 TL.'na kadar idari para cezası öngörülmüştür."²²

Son yasal değişiklikler doğrultusunda bağış kampanyası yürütmek için gereken koşulları sağlamak, internet üzerinden bağış toplamak için prosedürleri yerine getirmek ve yardım toplama izni alabilmek çok zorlaştırıldığı için, birçok hak temelli sivil toplum örgütü artık yaygın bağış kampanyası düzenleyemiyor. (Bkz. *Sivil Alanda Baskı Mekanizmaları > İzinler ve Kamuyla İşbirliği*) Haklara Destek Programı'na katılan örgütler birçok somut örnek dile getirdiler. Gençlik alanında çalışan bir örgütün, valiliğe yaptığı yardım toplama izni başvurusuna yasal süre olan 45 gün içerisinde yanıt verilmeyince, örgütün ısrarlı takibi sonucunda, izin talepleri "2860 sayılı Yardım Toplama Kanunu'nun 9. maddesine ve yardım toplama esas ve usulleri hakkında yönetmeliğin 7. maddelerine dayanarak" reddedildi. Bu dayanaktan, bağışın doğru kullanılmayacağına düşünülüyor. İstanbul'da mahalle çalışması yürüten bir çocuk örgütüne yardım toplama izni için başvuruları sırasında "küçük bir dernek olarak böyle genel bir başvurunun kabul edilmeyebileceği, eğer ülke çapında ya da uluslararası çalışan bir kurum olsaydı daha kolay kabul alabileceği" söylendi. Başvuruları yazılı olarak reddedildiğindeyse "İl Milli Eğitim Müdürlüğü ile protokol yapmaları" istendi. Örgüt zaten İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'yle yapılan protokol kapsamında çalışmalar sürdürüyordu. İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne yapılan başvuru ise kabul edilmedi. Bir başka örgüt, son dönemde içinde buldukları finansal zorlukları şöyle özetledi: "Hibe çağrıları azaldı. Bireysel bağışçı sayısı düştü. Aidat zaten yok. Önemli bir kalem olan maraton bağışları gerçekleşemedi. Yaygın bağış toplama izni için tekrar başvurduk ama olumsuz yanıt aldık."

Türkiye'de sivil toplum örgütlerinin en önemli zorluklarından birisi kaynak geliştirmek. Bunun üzerine bazı örgütler, yurtdışından fon aldıkları kuruma göre hedef gösterilip idari denetime tabi tutulabiliyorlar. Özellikle bazı yurtdışı fon kaynaklarının "şüpheli" olarak yansıtılması ve basında hedef gösterilmesi, örgütlerin kaynaklarını da kısıtlamış oluyor. Sivil toplumun hedef gösterilmesiyle fonların

²² A.g.e., 3.

azaldığı, proje bazlı hibe desteklerinin düştüğü veya önceliklerinin değiştiği bir ortamda çekirdek hibeler, kurumsal fonlar, aidat ve bağışlar kritik önemde. Diğer yandan, oluşturulan siyasi baskı ortamında bağışçılar da “görünür bir şekilde destek vermekten” çekiniyorlar. Bağış makbuzlarında “isimleri görünmesin diye elden bağış” vermeyi teklif edenler oluyor. Tüm bunların üzerine, son dönemdeki ekonomik kriz ve salgının getirdiği yoksullaşma da örgütlerin üye aidatı ve bireysel bağış toplamasını imkânsızlaştırdı. (Bkz. *Salgının Sivil Toplum Örgütlerine Etkileri > Finansal Kaynaklar ve Destek*) Yardım Toplama Kanunu'ndaki değişiklikler ve serbest kaynak geliştirmedeki zorluk ve engeller, halihazırda çok kısıtlı finansal kaynağı olan birçok hak temelli sivil toplum örgütünün sürdürülebilirliğini ve varlığını tehlikeye atarken, onların hedef kitlelerini daha da kırılğanlaştırıyor.

Dernekler Kanunu'nda yapılan değişiklikle zorunlu kılınan üye bildirimleri, olası üyeler ve gönüllülerde bir tedirginlik ve çekince yaratarak dernekten uzaklaşmalarına ve üye kaybına sebep oldu. Sivil toplumla bağdaştırılmak; yani kadın hakları, hayvan hakları, kent hakkı, barış hakkı, azınlık hakları gibi pek çok farklı alanda faaliyet gösteren örgütlere üye olmak veya faaliyetlerinde yer almak “fişlenme”, hedef gösterilme ve bu sebeple zarar görme korkusu yaratabiliyor. Baskı ortamına rağmen sivil toplumda aktif rol almak isteyen insanların bazıları, “adını geçirmeyerek” destek vermeyi tercih edebiliyor, kayıtlara geçmeden sadece gönüllü destek vermekle yetinebiliyor veya halihazırdaki üyeler resmi üyeliklerini sonlandırıp gönüllü olarak çalışıyor. Haklara Destek Programı'na katılan örgütlerin çoğu üyeliktense gönüllülüğe eğilim olduğunu, ama her hâlükârda üye ve gönüllü kaybettiklerini ifade ettiler. (Bkz. *Salgının Sivil Toplum Örgütlerine Etkileri > Organizasyonel Değişiklikler*) Üye kaybı ve sivil toplum faaliyetlerinden uzaklaşma, özellikle LGBTİ+, kadınlar, göçmenler ve azınlıklar, barış ve insan hakları gibi hedef gösterilen konularda daha da görünür oldu. Örneğin LGBTİ+ örgütleri için zorunlu üye bildirimleri ifşa olma, çalışma hayatının olumsuz etkilenmesi gibi pek çok nedenden ötürü resmi üye kaybına sebep oldu. Kürt illerinden birinde faaliyet gösteren bir kadın örgütü çalışanının ifadesiyle: “Doğu ve Güneydoğu'da STK'lara karşı yoğun bir baskı var. O yüzden üye sayımız azaldı, genel kurula kimse aday olmuyor, gönüllü gelip gidenler var. Örneğin, kapalı bir kadın bizimle çalışmak istedi ama eşi ikna olmamış. Kadın bir süre çalıştıktan sonra şöyle dedi: Sizden önce emniyete gittik, bu kurum nedir diye sorduk, 'partilere üyelikleri var ama bu kurum altında faaliyet göstermemişler, tabii göstermeyecekleri anlamına gelmez' dediler. İşte bize böyle yaklaşıyorlar.” (Bkz. *Sivil Alanda Baskı Mekanizmaları > Hedef Gösterme*)

Üye, gönüllü ve yöneticilere yönelik gözaltı, baskı ve cezai soruşturmalar son dönemde rutin bir uygulama haline gelmişti. Yeni yasal değişiklik sonrasında derneklerin yönetim kurullarında istifalar ve yönetim değişiklikleri oldu. 2021 yılında

bazı derneklerde birden fazla yönetim kurulu üyesi soruşturma ve tutukluluk yaşadı. Dernek üyesi veya çalışanın, örneğin KHK'lı olması sebebiyle veya sosyal medya paylaşımları gibi dernek dışı faaliyetleri dolayısıyla aldığı cezalar artık kurumu da etkileyebildiği için, hakkında cezai soruşturma olan bazı üyeler derneklerden ayrılmayı veya resmi üyeliklerini sonlandırmayı tercih ettiler. İnsan hakları ve zorunlu göç gibi konularda ve Kürt illerinde çalışan örgütlerin içerisinde çalışma alanları üzerinden hakkında dava açılmış, tutuklanmış ve gözaltında olan yönetim kurulu üyeleri ve çalışanlar var. Halihazırda yöneticileri cezaevinde olan veya hakkında cezai soruşturması bulunan bazı örgütler için durum çok zorlaştı, örgütler bu sebeple daha da kırılğanlaştı. (Bkz. *Sivil Alanda Baskı Mekanizmaları > Ceza, Gözaltı ve Davalar*) Hak temelli sivil toplum örgütlerine bu tür dolaylı bir idari müdahale ile insan hakları savunucularının hareket alanları bir kez daha daraltılmış oldu. Dernekler Kanunu'nda yapılan bu değişikliğin, süregiden siyasal baskı ortamının örgütlenme özgürlüğünü kısıtlama araçlarından biri olduğu söylenebilir.

Yeni Yasaya Karşı Önlemler

Birçok sivil toplum örgütü, Türkiye'yi artık bir "hukuk devleti olarak görmediği" için, yeni yasal değişikliklerin ifade ve örgütlenme özgürlüğü, dolayısıyla özgür bir demokratik/sivil alan için tehdit oluşturduğunu düşünüyor. Sivil toplum örgütleri, 2021 yılı itibarıyla uygulanan 7262 sayılı Kanun aracılığıyla getirilen kısıtlamalar altında faaliyetlerine devam etme çabasında. Özellikle idari denetimler, bağış/yardım toplamaya yeni uygulamada getirilen engeller ve üye bildirim zorunluluğu ile kontrol altına alınmaya çalışılan hak temelli sivil toplum örgütleri, uygulamada bazı önlemlerle kısıtlamaları aşmaya ve bu durumla baş etmeye çalışıyor. 7262 sayılı Kanun'la sıkılaştırılan ve "risk" gruplarına göre ayrıştırılan denetimlere karşı alınan başlıca önlem, tüm idari süreçleri iyileştirerek bu denetimlere hazır olmak. 2021 yılında hızlı bir şekilde denetimlerin devreye alındığını gören birçok örgüt, farklı yöntemlerle olası idari denetimlere hazırlanmaya çalıştı: tüm harcama kaydı ve defterleri daha özenli tutmak, kendi iç denetimini yapmak, "denetim provaları veya simülasyonları" yaparak derneğin tüm evrak ve belgelerini denetim öncesi gözden geçirmek, tüm yasal dokümanları düzenli olarak güncellemek, ofiste düzenli olarak bir muhasebeci ile çalışmaya başlamak, düzenli bağımsız denetim hizmeti almak, hukuki destek alarak risk planlaması yapmak ve eksiklerini tamamlamak, istihdam yapısını güncellemek... Bu süreçte kurum içi risk değerlendirme prosedürü hazırlayıp uygulayanlar oldu. Dolayısıyla örgütler, her an denetim olacakmış gibi kendilerini hazırladılar. Elbette tüm bu hazırlıklar, zaten kıt insan kaynağıyla çalışan birçok örgüte fazladan bir idari yük getirdi. Dolayısıyla bu hazırlıkların yapılabilmesi ve idari altyapının güncel ve eksiksiz tutulabilmesi için yeni kaynak geliştirme ihtiyacı doğduğu ifade edildi.

Denetimlerin idari alanın dışına taşması nedeniyle, bazı örgütler faaliyet içerikleri ve belgelerini de denetçi gözüyle elden geçirdi. Özellikle yayınlarına ve web sayfalarına iç denetim yapan, bu süreçte Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'nu derinlemesine çalışıp öğrenen, dijital güvenlik eğitimi olarak kurum içi yönergeler hazırlayan örgütler oldu. (Bkz. *Hedef Olmak ve Hayatta Kalmak > İçte Dönmek*) Bazı örgütler de “yeni yasadaki keyfiyete karşı iç tüzük çalışması yürüttüğünü” ve “bağış kampanyalarını kurgularken dışarıdan uzman görüşü aldığını” ifade etti. Üye bildirim zorunluluğu sebebiyle birçok örgüt, derneğin yönetim organlarını “haklarında kovuşturma olmayan üyeler”den seçmek durumunda kaldı ve çalışanlarla ilgili kovuşturma olup olmadığını düzenli olarak kontrol etmeye başladı. Az sayıda örgüt, bu yasal değişikliği üyeler konusunda dikkate almadıklarını ve üyelikleri değiştirmediklerini ifade ettiler. Üyeleriyle ilgili herhangi bir sorun olmayan örgütler de ileride olası bir cezai durumun derneğe yansması endişesiyle üyeleri veya yöneticileriyle ilgili “daha temkinli davrandıklarını” ifade ettiler. Tüm süreçlerin “yazılı” hale getirilmesi, örneğin saha çalışmalarında katılımcı izinlerini yazılı almaktan, alınan önlemlerin de yazılı hale getirilerek politika belgelerine katkı sunması söz konusu oldu. Kaynak geliştirme ve fonlarla çalışmadaki yaklaşımlarını yazılı hale getiren ilkeler metni hazırladılar. “Her an her şey olabilir öngörüsüyle” yaklaşarak, mal varlıklarıyla ilgili tedbirler alanlar oldu.

Diğer yandan denetimlerin, alandaki iletişim, bilgi alışverişi ve dayanışmayı artırdığı görüldü. Denetim geçirenler bilgilerini henüz denetime girmeyenlerle paylaşarak onların deneyiminden öğrenmelerini sağladılar. Bazı örgütler uluslararası insan hakları savunucuları için çalışan kurumlarla işbirliği yaparak alanda risk analizi ve önlemler konusunda kendilerini geliştirmeye çalıştılar. Özellikle daha yerel ve küçük sivil toplum örgütleri için denetim süreçlerini daha güçlü örgütlerle birlikte atlatmak kritik önemde. Birçok örgüt, geçtiğimiz yıl salgın ortamında artan denetimlerle kurulan çeşitli *WhatsApp* grupları ve platformlardan hızla haberleşmenin büyük faydası olduğunu ifade etti. (Bkz. *Buluştığımız Yerler > Ağlar ve İşbirlikleri*)

Denetimler sonucunda ceza alan veya haklarında yargı süreci devam eden bazı örgütler, yeni yasal düzenlemeye karşı “o noktadan sonra yapacak çok bir şey olmadığını” düşünüyor. Gerekirse “yeniden başlarız; yeniden, yeniden...” diyenlerin yanı sıra, örgütlerin kapatılmasına karşı nasıl önlemler alabileceklerini araştıranlar var. Bu süreçte bazı dernekler, mevcut derneklerin hafızasını ve özellikle arşivlerini koruyabilmek için çeşitli yöntemler geliştirdiler. Az sayıda dernek çalışanı “yeni yasal değişiklikleri göz ardı etme kararı” aldıklarını, bu sebeple yeni yasaya dair herhangi bir önlem almadıklarını ifade etti. Buna karşın yeni yasal değişiklikleri bir mücadele alanı olarak ele alıp, örneğin üye bildirim zorunluluğuyla ilgili yasal değişikliğin iptaline

yönelik idari davalar açan, Anayasa Mahkemesi (AYM) ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)'ne başvuran sivil toplum örgütleri de var. Stratejik davalama ve dava izleme yapan kurumların çalışmalarını da davaların uzunluğunu düşünerek planlaması gerekiyor. Hem bu karşı davalar hem de dernek çalışanları ve üyelerine karşı yürütülen soruşturmalar sebebiyle, son dönemde birçok sivil toplum örgütünde özellikle hukuk birimleri ve avukatların iş yükünün orantısız biçimde arttığı gözlemlendi. Dolayısıyla derneklerin artırılan yasal zorunluluklar, olası soruşturmalar ve davalar için artık düzenli avukat desteğine de ihtiyacı var. (*Bkz. Sivil Alanda Baskı Mekanizmaları > Ceza, Gözaltı ve Davalar*)

İKİNCİ BÖLÜM

SİVİL ALANDA

BASKI

MEKANİZMALARI

Türkiye’de özellikle 2015 yılı sonrasında ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü ve barışçıl toplanma özgürlüğü gibi alanlara saldırılar yoğunlaştı. Hak savunucularının ve sivil toplum örgütlerinin hareket ve etki alanları kısıtlandı, bilgi üretimi ve savunuculuk çalışmaları sekteye uğradı. Giderek kapsamı genişleyen ve şiddeti artan baskılar karşısındaki ilk tepki, var olan kazanımları koruyabilmek adına geri çekilmek, daha az görünür olmak ve riskli alanlara girmemek oldu. Gazeteciler, avukatlar, akademisyenler, sağlık çalışanları, sivil toplum aktörleri gibi çok geniş bir kitleyi kapsayan bu baskılarla sivil toplum işlevsizleştirilmeye ve yargı kötüye kullanılarak tüm hak arama çabaları kriminalize edilmeye çalışılıyor. Bu ortamın üzerine gelen salgının da bir baskı aracı olarak kullanıldığı söylenebilir. (*Bkz. Salgınının Sivil Toplum Örgütlerine Etkileri*) Sivil toplum örgütlerine yönelik yasal düzenlemelerle getirilen kısıtlamalar, denetimler ve cezalar, sokak izinlerinin kesilmesi, ayrımcılık ve hedef gösterme, fiziki polis baskısı, belediyelere ve kurumlara kayyum atamaları, hak savunucularına yönelik gözaltı, tutuklama ve davalar arttı.

Baskı ortamı sadece kurumları değil, dolaylı olarak onların çalışma alanlarında haklarını savundukları insanları, hayvanları, doğayı, kültürel değerleri, yaşam alanlarını olumsuz etkiliyor. Sürekli hedef gösterildiği ve cezalandırıldığı bir ortamda hak temelli sivil toplum örgütlerinin varlıklarını koruması ve hedef kitleleri için çalışmalarına devam etmesi oldukça zor. Kısıtlı finansal kaynaklarla zaten kırılğan bir yapıda faaliyet gösteren birçok küçük ve yerel örgüt bu dönemde hayatta kalma mücadelesi veriyor. Özellikle baskının yoğunlaştığı Kürt illerinde veya LGBTİ+ ve kadın hakları gibi toplumsal baskıdan da nasibini alan alanlarda özgür çalışma yürütmek artık neredeyse imkânsız. Tüm bunlara rağmen, hedef haline getirilen hak savunucularının aciliyetlere hızlı ve birlikte yanıt üreterek yeni mücadele zeminleri açtıkları, çalışma alanlarını ve kazanımları korumak adına yeni yöntemler geliştirdikleri ve umut verici dayanışma örneklerinin belirdiği de görülüyor.

İzinler ve Kamuyla İşbirliği

Sivil toplum üzerindeki devlet baskısının aynı anda birçok farklı mekanizma üzerinden işlediği söylenebilir. Sivil toplum faaliyetlerinin doğrudan ve fiziki olarak engellenmesi bunların başında geliyor. Faaliyet izinlerinin zorlaştırılması, kısıtlanması veya verilmemesi alana bir tür engelleme ve yıldırma politikası olarak yansıyor. Bunun en yakın örneğini, yeni yasal değişikliklerle bağış/yardım toplama izinlerinin kısıtlanmasında gördük. Yardım toplama ve kaynak geliştirmenin kısıtlanması, faaliyetleri yapılamaz kılmanın bir yolu. (*Bkz. Örgütlenme Özgürlüğü ve Yasal Değişiklikler > Bağışlar ve Üyeler*) Doğrudan kamu kurumlarının iznine tabi olan bazı saha çalışmalarında bu daralma daha açık görülüyor. Örneğin göç alanında çalışan

dernekler, özellikle hedef kitlelerine eriştikleri aile ziyaretleri için artık izin almakta zorlandıklarını ifade ettiler. Saha çalışmaları tamamen yasaklanmasa da zorluklar çıkartılarak gerçekleşmesi bir şekilde engelleniyor.

Diğer yandan hak savunuculuğunun önemli bir bileşeni olan sokak eylemleri izinlerle kısıtlanmanın ötesinde, OHAL ve salgın da bahane edilerek son dönemde tamamen bitirildi. (Bkz. *Buluştuğumuz Yerler > Baskı Ortamında Sokak*) İzinlerle engellenemeyen kamusal alandaki bazı toplu faaliyetler de polis veya jandarmanın fiziki varlığıyla taciz ediliyor ve örgütler caydırılmak isteniyor. Özellikle Kürt illerindeki sivil toplum örgütleriyle azınlıklar, barış, kadın hakları ve LGBTİ+ alanlarındaki kamusal faaliyetler daha fazla polis takibi ve tacizine uğrayabiliyor. Güvenlik güçlerinden “açıkça tehdit aldığını” ifade eden örgütler var. Bu konularda çalışan ve sivil alanın “bu kadar daralmadığı zamanlarda bile baskı ve tacize maruz kalan” örgütler, “zor koşullarda çalışma becerisi” geliştirmişler. Bazı sivil toplum çalışanları, “dernek kapısında bekleyen”, faaliyetlerini yakından takip eden, “toplantı öncesi konuşulacakları kontrol eden” ve “eylemlerde video kaydı alan polisin varlığına artık alışıldığını” ifade ederken, bu baskı derneklere yeni gelen üyelere veya gönüllülere tedirginlik yaratıyor. “Sürekli tetikte olarak iş yapmak”, hak savunucularının enerji ve motivasyonunu olumsuz etkiliyor. Sivil toplum faaliyetlerinin “güvenliğini sağlamak” için değil, görsel ve sözlü bir taciz aracı olarak güvenlik güçlerinin mekânda bulunduğu durum, uzun vadede üyelerin ve hedef kitlenin sessizleşmesine ve sivil toplumdaki uzaklaşmaya sebep oluyor.

Sivil toplum faaliyetlerini baskı altına alan bir başka uygulama, kamu kurumlarıyla doğrudan işbirliği gerektiren bazı çalışma alanlarında kamunun kapılarının sivil topluma zamanla kapanması oldu. Göçmenler ve cezaevindeki mahkumlarla çalışan sivil toplum örgütlerinin ilgili kamu kurumlarıyla ve cezaevleriyle ilişkilerini sürdürmesi, hedef kitlelerine erişimleri ve faaliyetleri için elzem. Buna rağmen, kamu kurumları bu konularda çalışan hak temelli örgütlerle zamanla daha az bir araya gelerek, örgütlerin alandaki erişim ve etkilerini azaltıyor. “Kamu kurumlarına girişi yasaklandığı için okullardaki çalışmaları duran” çocuk çalışmaları yürüten bir sivil toplum örgütü, salgının da etkisiyle bu yaklaşımın kalıcı olmasından duydukları endişeyi ifade etti. Kamu kurumlarıyla işbirliğini sürdürmeye çalışmanın yollarını arayan örgütler, izin başvurularında kullandıkları terminolojiyi ve dillerini değiştirmek veya belli konuları bir süreliğine arka planda bırakmak durumunda kalabiliyor. (Bkz. *Hedef Olmak ve Hayatta Kalmak > Sansür/Otosansür*)

Derneklerin ve belediyelerin kamu tarafından atanan kayyumlara devredilmesi de işbirliklerinin önündeki önemli bir engel. HDP'nin 31 Mart 2019 yerel seçimlerinde

kazandığı toplam altmış beş büyükşehir, il, ilçe ve belde belediyesinden altısına Yüksek Seçim Kurulu tarafından KHK'lı oldukları gerekçesiyle mazbata verilmemesinin ardından, 19 Ağustos 2019'da başlayan kayyum atamalarının sonucunda toplam kırk sekiz belediye kayyum yönetimine geçti.²³ Bu değişikliklerin sonucu olarak bazı bölgelerde yerel yönetimlerle hak temelli sivil toplum örgütlerinin işbirlikleri neredeyse sonlandı. Yerel halk tarafından seçilmiş belediye başkanlarının görevden alınıp, yerine hükümet tarafından atanan kayyumların gelmesi, belediyelere bağlı olarak sivil hizmet veren birçok alt kurumun da hak temelli çalışmalardan uzaklaşmasına sebep oldu. Kayyumlar çoğunlukla mevcut sivil toplum örgütleriyle işbirliğine yanaşmadı, bunun yerine yeni oluşturdukları "sivil kurumlarla" yerel çalışmalar yürüttüler. (Bkz. *Buluştuğumuz Yerler > Ağlar ve İşbirlikleri*) Bazı derneklerin soruşturmalara tabi tutulup kapatılması süreci de dernek yönetimlerinin kayyumlara devredilmesiyle sonuçlandı. Bu durumda olan derneklerin bir kısmı Türkiye'de veya yurtdışında yeni dernek kurarak faaliyetlerini sürdürme yolları arıyorlar. Henüz haklarında cezai bir işlem yapılmayan veya kapatılma davasıyla karşılaşmayan örgütler de kayyum atanması tehdidi altında çalışmalarını özgürce görünür kılmaktan veya kurumsal yatırımlar yapmaktan çekiniyor. Diyarbakır'da kent hakkı alanında çalışan bir sivil toplum örgütü, "hak mücadelesi veren tüm örgütler gibi kendilerinin de kapatılma ve kayyum atanması riski altında" çalışmalarını sürdürdüklerini ifade etti. Yargılanma sürecinde olan Kürt illerinden iki sivil toplum örgütü, derneğin mühürlenmesi veya kayyum atanması riskine karşı ofisi boşalttıkları dönemler olduğunu ifade ettiler. Gençlik alanında çalışan bir örgüt, olası kayyum atanması durumunda derneğin taşınmaz varlıklarına el konulduğu için, dernek adına alınacak bir mülkü edinmekten vazgeçti. (Bkz. *Çevrimiçi Sistemlere Uyum > Uyum Sorunları*)

Hedef Gösterme

Türkiye'de sivil alanı baskı altına almanın en yerleşmiş mekanizmalarından birisi de hedef gösterme. Alanı kısıtlayan yasal düzenlemelere eşlik eden, kamu otoriteleri ve medyanın hedef gösterici dili, meşru çalışma alanları ve faaliyetlerinin suç olarak algılanmasına sebep oluyor ve hak savunuculuğunu daha da zorlaştırıyor. Son dönemde hedef gösterilenler arasında Kürtçe çalışmalar yürüten örgütler, Suriyeli göçmenler, kadın ve LGBTİ+ haklarını savunanlar, düşman ilan edilen yurtdışı fon destekleri, bilimsel verileri saklamayı reddeden akademisyenler, gazeteciler ve bağımsız yayın organları, salgında sağlık çalışanları, azınlık hakları savunucuları...

²³ Hukuk ve İnsan Hakları Komisyonu 10 Aralık Dünya İnsan Hakları Günü Raporu (Halkların Demokratik Partisi, 2020), 7. <https://hdp.org.tr/Images/UserFiles/Documents/Editor/2020/2020-insan-haklari-raporu.pdf>

gibi uzun bir liste yer alıyor. (Bkz. *Buluştuğumuz Yerler > Baskı Ortamında Sokak*) Türkiye’de süregiden ve son yıllardaki politikalarla toplumsal yapı içinde artan ırkçılık ve ayrımcılık, hedef gösteren baskı mekanizmaları ve “ihbarcılık” kültürüyle karşılıklı olarak birbirini besliyor. Örneğin Diyarbakır’dan bir sivil toplum örgütünün Antalya’da yapacağı toplantı hakkında “Kürtler gelmiş, Antalya’da bölücülük yapacaklar” ihbarı üzerine polis gelebiliyor; veya Trabzon’daki bir toplantı, öncesindeki provokasyon sebebiyle herhangi bir olaya sebebiyet vermemek için iptal ediliyor. Sosyal medya da bu tür ihbar mekanizmaları ve nefret söyleminin geliştiği alanlardan. Bazı sivil toplum örgütleri, sosyal medyada nefret söylemi üreten ve hedef gösteren grupları şikâyet etmek veya tehdit edildiklerinde güvenlik talep etmek suretiyle kendilerini korumaya çalıştıklarını ifade ettiler. (Bkz. *LGBTİ+ ve Kadın Hakları > Ayrımcılık ve Nefret Söylemi*)

Doğrudan siyasi baskı altında olan ve hedef gösterilen örgütler sürekli destekçi, üye ve gönüllü kaybediyor. Haklara Destek Programı’na katılan pek çok örgütün aktarımından, hedef gösterilme ve sivil alan üzerindeki baskılar sebebiyle birçok kişinin derneklerde resmi görev almaktan çekindiği, uzaktan destek olmayı tercih ettiği sonucuna varmak mümkün. (Bkz. *Örgütlenme Özgürlüğü ve Yasal Değişiklikler > Bağışlar ve Üyeler*) Yukarıda tanımlanan baskı mekanizmaları hak savunucularının stres ve kaygılarını artırıyor, örgütlerin motivasyon ve mücadele gücünü düşürüyor, faaliyetlerin yapılmasını engelliyor ve sivil toplumun etki alanını daraltıp meşruiyetini sorguluyor. Meşru ve yasal çalışma alanlarının suç faaliyeti olarak gösterilmesiyle özgür, çoğulcu ve şeffaf bir sivil alanın varlığı tehlikeye düşüyor.

Ceza, Gözaltı ve Davalar

Doğrudan ve dolaylı baskı mekanizmaları, özellikle 2015 yılı sonrasında şiddetini artırarak “riskli” olarak tanımlanan çalışma alanlarındaki hak savunucuları ve örgütler için para cezaları, gözaltılar, kurumsal ve bireysel davalara dönüştü. Kadın haklarını savunan birçok sivil toplum örgütü, faaliyetleri engellenirse de sonradan gelen ceza süreçlerini şöyle ifade ettiler: “Faaliyetleri müzakere ve mücadele ile yaptık, ama sonra iddianamelerle karşılaştık. Baskın, gözaltı ve tutuklamalar yaşadık.” Yeni yasal değişiklik sonrasında sıklaştırılan dernek denetimlerinin bir kısmı idari para cezaları ve dernek hesaplarının bloke edilmesiyle sonuçlandı. (Bkz. *Örgütlenme Özgürlüğü ve Yasal Değişiklikler > İdari Denetimler*) Ancak denetimlerin sadece idari kontrol amacını taşımadığı, bu vesileyle derneklerin yöneticileri ve hak savunucuları mercek altına alınıp cezalara tabi tutulduğunda daha net olarak görüldü. Barış ve azınlıklar alanında çalışan bazı örgütler, kurucu üyelerine tazminat davaları açıldığını, ayrıca yürüttükleri faaliyetler sebebiyle derneklerine para cezası verildiğini bildirdiler.

Sadece yürütülen faaliyetler değil, çalışılan alanda kamu kurumları veya politikalarını eleştirenler de cezalandırılıyor: Göçmenlerle çalışan bir sivil toplum örgütü, “geri gönderme merkezine yapılan eleştiri sonrasında idari para cezası” aldı. Bir kısım derneğin eylem ve etkinlikleriyle ilgili yürütülen soruşturmalarsa henüz sonuçlanmış değil.

Sosyal medya takibi ve “sakıncalı” paylaşımlar üzerinden kesilen cezalar, sadece sivil toplum örgütleri ve hak savunucularının değil, son dönemde Türkiye’de yaşayan herkesin gündemine girdi. Derneklerin sosyal medya hesaplarından yapılan paylaşımlar takip ediliyor ve “sistemik olarak bu hesaplara erişim engellenebiliyor”. Örneğin adil yargılanma hakkına erişemeyen insanlar için çalışan bir sivil toplum örgütünün yürüttüğü proje çevrimiçi ortamda sansüre uğradı ve projeye ait sosyal medya hesabı bir haftadan uzun bir süre kısıtlamaya tabi tutuldu. Sadece derneklerin baskı altına alınması değil, ifade özgürlüğü kısıtlamaları da dikkate alındığında bu tür paylaşımlar katmanlı olarak cezalandırılabilir. (Bkz. *Hedef Olmak ve Hayatta Kalmak > Sansür/Otosansür*) Basılı ve dijital yayınlara erişimin engellenmesi de sık görülen cezalardan. Özellikle Kürt illerinde insan hakları ihlalleri ve zorunlu göç çalışan örgütler, yayın ve paylaşımları sebebiyle yoğun baskı görüyorlar, ceza alıyorlar. Zorunlu göç çalışan örgütlerin rapor ve yayınlarına dair devam eden davalar ve yayınların toplatılması kararları var. Bu tür cezai uygulamalar, sivil toplum örgütlerinin erişim ve görünürlüğüne kısıtlarken, sivil toplum faaliyetlerinin “suç” olarak algılanmasına yol açıyor.

Birçok sivil toplum örgütü, son yıllarda “hukuki baskılarla yargı tacizi”ne maruz kaldıklarını ifade ettiler. Bu süreçte özellikle gazeteciler savunmasız hale geldi, yazdıklarıyla ilgili daha fazla yargı tacizi gördüler. Farklı alanlarda çalışan birçok sivil toplum örgütü, kendi haklarında veya yöneticileriyle ilgili süregiden davalar olduğunu belirtti. Derneklere yapılan bazı soruşturmalar, “üyelerinin konuşmalarının dinlenmesi” ve dernek dışı faaliyetleri üzerinden derneğe bağlandı. (Bkz. *Örgütlenme Özgürlüğü ve Yasal Değişiklikler > Bağışlar ve Üyeler*) Baskınlar, gözaltılar ve tutuklamalar bazı sivil toplum örgütlerinin neredeyse gündelik işleyişinin bir parçası haline getirildi. Boyutu ve şiddetine dair farklı örnekler mevcut. Örneğin Diyarbakır’da faaliyet gösteren bir örgütün yönetim kurulundan bir kişi “keyfi nedenlerle 4 gün boyunca gözaltında tutuldu”. Bir başka kişi, gözaltına alınma nedeni dışında da soruşturmaya tabi tutularak hakkında ek bir iddianame düzenlendi. (Bkz. *Buluştuğumuz Yerler > Baskı Ortamında Sokak*)

Üye ve yöneticileri tutuklanmış, halen cezaevinde olan ve mahkemeleri devam eden dernekler var. Son bir yıl içinde, insan hakları savunuculuğu yapan bir derneğin “2

yönetim kurulu üyesi ceza soruşturması geçirdi, birisi yaklaşık 4 ay tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakıldı.” Diyarbakır’da aşırı yoksulluk ve açlıkla mücadele eden bir sivil toplum örgütünün yöneticisine hapis cezası verildi. Cinsel şiddete karşı mücadele eden bir derneğin başkanı hakkında açılan çok sayıda dava sonucunda 26 yıl hapis ve para cezası verildi. Aynı dernekte hakkında dava olan başka bir yönetici daha var. (Bkz. *Örgütlenme Özgürlüğü ve Yasal Değişiklikler > Yeni Yasaya Karşı Önlemler*) Bir kadın derneği, 2020’den beri “5 operasyon ve 2 baskın yaşadıklarını, üye, yönetici ve gönüllülerinin birçoğunun gözaltına alındığını ve ortalama 4-5 ay cezaevinde kaldıklarını” ifade etti. Üst üste gözaltı, tutuklama, ev baskınları yaşayan ve ofisleri sürekli gözetim altında olan bu derneğin aynı zamanda tüm hesapları bloke edildi. (Bkz. *LGBTİ+ ve Kadın Hakları > Ayrımcılık ve Nefret Söylemi*)

Kayyum atanan, siyasi baskının yoğun olduğu bölgelerde örgütlerin polis baskınına uğraması, faaliyetlerinin ve çalışanlarının sürekli takibi, özellikle sahaya ve eylemlere müdahale edilmesi sivil toplum çalışmalarını ciddi biçimde zorlaştırdı. Bunun üstüne uzatılan yargı süreçleriyle çalışanlar ve hedef kitle olumsuz etkilendi. Diyarbakır ve çevresinde faaliyet gösteren ve doğrudan baskı gören dernekler, hukuki süreçlerin ülkenin doğusu ve batısında farklı işleyebildiğini ifade ettiler: “Batı illerinde açılan soruşturmalar hızla sonuçlansa da bizde başka eylemlerle birleştirilip iddianameye giriyor ve örgüt üyeliğine dönüştürülüyor.” Hak savunuculuğuna bu şartlar altında devam etmeye çalışan örgütler, bir yandan da dava takipleri yapıp taraf olmaya ve kazanımları yaygınlaştırmaya çalışıyorlar. Örneğin AİHM’de görülmeye devam eden hak ihlali davalarına sivil toplum örgütlerinin üçüncü taraf olarak görüş bildirebilmelerinin yolu açılınca, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’ne (BK) Kural 9.2 bildirimleri yaparak çeşitli AİHM kararlarının uygulanmasının denetim sürecine dahil olma oranının arttığı ifade edildi. Sivil toplum örgütlerinin sunacağı bilgi ve verilerin yokluğunda, BK’nin yalnızca devletler tarafından sağlanan bilgilere erişimi olacağından, etkili bir denetim süreci yürütülmesi adına örgütlerden gelen bildirimler büyük önem teşkil ediyor. Davalarda beraat ve hak lehine kararlar olduğunda örgütler, bunları yaygın biçimde duyurarak “umut veren paylaşımlar” yapmaya çalışıyorlar.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LGBTİ+ VE KADIN HAKLARI

Hak temelli çalışan sivil toplum örgütleri, odaklandıkları konularda hedef kitlenin haklarını savunmak ve şartlarını iyileştirmek için, alanda değişimi sağlayabilecek aktörlerle müzakere ve mücadele eder. 2015 yılı sonrasında sivil toplum üzerinde artırılan baskı ve kısıtlamalar sonrasında, devletle veya kamu aktörleriyle bildiğimiz anlamda müzakere ve mücadele alanları daraldı, hatta kalmadı denilebilir. Birçok sivil toplum örgütü, mevcut kazanımları kaybetmemeye ve varlıklarını korumaya çalışırken, bu alanları farklı biçimlerde genişletme ve yeni mücadele biçimleri geliştirme çabasında. Kadın hakları ve toplumsal cinsiyet alanındaki hak savunucuları ve sivil toplum örgütleri, üzerlerindeki yoğun baskı ve şiddet ortamında bile mücadelenin iyi bir örneğini gösteriyorlar. Yapılacak yasal değişikliklere karşı örgütlenme, ortak strateji geliştirme, kazanılmış hakları kaybetmemek için çevrimiçi veya sokakta bir araya gelip mücadele etme ve kapanmış kanalları zorlamada LGBTİ+ ve kadın hakları savunucularının geliştirdikleri yöntemlere bakabiliriz.

İstanbul Sözleşmesi

Kadın ve LGBTİ+ alanları hem yasal kısıtlamalar hem de toplumsal ayrımcılık, nefret söylemi ve düşmanlaştırma politikalarının odağında. Baskı ortamını besleyen mekanizmalar ve son uygulamalar uzun bir liste oluşturuyor: İstanbul Sözleşmesi'nin iptali, 6284 sayılı Kanun'un iptaline yönelik kampanyalara karşı iptalin reddedilmesi, kadına yönelik şiddet ve kadın cinayetlerinde artış, toplumsal cinsiyet eşitliği karşıtı söylemler, ayrımcılık ve nefret söylemleri, nefret cinayetleri, feminist ve LGBTİ+ örgütlerin hedef gösterilmesinin yanı sıra diğer sivil toplum örgütlerini de etkileyen yeni yasal değişikliklerin yol açtığı üye kaybı ve cezalar, üye ve yöneticilere yönelik yargı tacizi, bağış/yardım toplama zorlukları... Haklara Destek Programı'na katılan bir kadın hakları savunucusunun ifadesiyle; "başa döndük, haklarımızı genişletmek isterken en temel haklarımızı savunma noktasına geldik."

Uluslararası alanda kadına yönelik ve aile içi şiddetle ilgili ilk bağlayıcı belge olan ve 2014'te yürürlüğe giren "Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi", kısa adıyla İstanbul Sözleşmesi, 2021'de Türkiye bakımından feshedildi. Türkiye'nin sözleşmeden aniden çekilmesi, kadına yönelik şiddet ve şiddet mağdurları açısından daha zor bir döneme girildiğini gösteriyor. Diğer yandan, İstanbul Sözleşmesi'nden çekilme kararına dair yapılan açıklamada yer alan "Başlangıçta kadın haklarının güçlendirilmesini teşvik etmeyi amaçlayan İstanbul Sözleşmesi, Türkiye'nin toplumsal ve ailevi değerleri ile bağdaşmayan eşcinselliği normalleştirmeye çalışan bir kesim tarafından manipüle edilmiştir" ifadesi, LGBTİ+lara yönelik ayrımcılığın ve hedef göstermenin devlet düzeyindeki yansımalarının yeni örneklerinden biri oldu. Bu gelişmeyle birlikte, tüm

kadın ve LGBTİ+ hakları savunucuları ve örgütlerinin mesaisi arttı. Kadın hakları savunucuları İstanbul Sözleşmesi'nin maddelerini "uygulatmaya çalışırken", bir anda süreç sözleşmenin "kaldırılmasını engellemeye" dönüştü. Dernek çalışmaları kapsamında şiddet mağdurlarına verilen düzenli desteklere ek olarak her ilde sokak eylemleri, basın açıklamaları, panel ve söyleşiler, meclis üyelerine yönelik faaliyetler, ortak ağ ve platformlarda toplantılar, fesih kararına karşı yasal itirazlar gibi birçok adım atıldı. (Bkz. *Buluştuğumuz Yerler > Baskı Ortamında Sokak*)

Ayrımcılık ve Nefret Söylemi

Toplumsal cinsiyet konularındaki önyargı ve engellemeler, siyasi kutuplaşma ve nefret söylemleri, toplumsal baskı ve hedef gösterme gibi birçok mekanizmanın kadın ve LGBTİ+ haklarını diğer hak savunuculuğu alanlarından daha fazla etkilediği söylenebilir. Siyasi ortamın getirdiği aşırı kutuplaşma, dijital mecralar ve sosyal medyadaki kitlelerin de kutuplaşmasına ve örgütlerin "olumsuz tepki, linç ve tehditlerle karşılaşmasına" sebep oldu. Politikacılar, kamu kurumu temsilcileri ve medya organları LGBTİ+ları ve LGBTİ+ örgütlerini hedef göstererek nefret söylemlerini sürdürdü. Ulusal basında ve medyada LGBTİ+ örgütleri hakkında sunulan hedef gösterici, ayrımcı, terörize edici haberler ve yayınlar özellikle yeni ilişki kurulan aktivistlerin örgütlerle iletişim kurmasında çekince oluşturdu. İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmesi sonrasında devletin LGBTİ+ları açıkça kriminalize ettiği söylenebilir. Devlet tarafından LGBTİ+ dernek ve oluşumlarının hedef gösterildiği bir ortamda, kendisini "trans öz-örgütlenmesi" olarak tanımlayan bir dernek doğrudan tehdit ve baskılara maruz kaldı. Bir LGBTİ+ örgütü, yaz aylarında sosyal medyada örgütlenmeye başlayan ve "LGBTİ+ derneklerine baskın yapılmak üzere yürüyüş çağrısında bulunan" gruplara karşı kaymakamlığa başvuruda bulundu. Önlem olarak bir süre ofisleri güvenlik güçleri tarafından korundu. Ofise zorunlu haller dışında gitmeme, gidilmesi gerektiğinde de ofiste yalnız bulunmama ve sonuç olarak ofisi yeni bir adrese taşıma kararı alındı. Yerel çalışmalar yürüten bir örgüt, paydaşlarından biri hedef gösterilerek mahallelerinde "sizi LGBTİ+ baronları mı fonluyor?" gibi söylemlerle karşılaştı. (Bkz. *Sivil Alanda Baskı Mekanizmaları > Hedef Gösterme*)

Bazı örgütler doğrudan bir baskı ve ceza görmese de alandaki düşmanlaştırıcı söylemlerden dolayı olarak etkilendi. Örneğin yerelde faaliyet gösteren bir kadın örgütü, derneklerini etkileyen somut bir olay olmadığını ama kadın ve LGBTİ+ örgütlere karşı önyargıların arttığını, dolayısıyla kendilerine yapılan üye ve gönüllü başvurularının azaldığını ifade etti. Aynı örgüt, kadın çalışmalarını LGBTİ+ları da kapsayacak şekilde genişletmek için örgüt içi çalışmalara başladı. Toplumsal cinsiyet alanındaki farklı odakların, özellikle hedef gösterildikleri bir ortamda beraber

durabilmenin önemi gittikçe arttığından, “birbirini tanıma, anlama ve birlikte hareket etme” ihtiyacı ifade edildi. (Bkz. *Buluştuğumuz Yerler > Ağlar ve İşbirlikleri*) LGBTİ+ ve kadın çalışmalarını kesiktirmeye çalışan örgütlerin sayısı artıyor. Diğer yandan ekiplerinin, üyelerinin ve danışanlarının sürekli hedef gösterildiği bir ortamda “iyi olma hallerinin de desteklenmesi gerektiğini” düşünen bir örgüt, kadın ve çocuklar için ortak piknikler ve açık alan etkinlikleri düzenledi.

Kadın ve LGBTİ+ örgütlerinin saha çalışmaları da baskılardan ve kısıtlamalardan olumsuz etkilendi. Baskın ve denetimler sonucunda bazı kadın örgütlerinin hesapları bloke edilerek faaliyetleri engellendi. Bu örgütler, kayyumlara devredilen belediyelerin sığınaklarına gitmek istemeyen şiddet mağdurlarına, yargı tacizi ve kapatılma tehdidi altında destek vermeye devam ettiler. (Bkz. *Sivil Alanda Baskı Mekanizmaları > Ceza, Gözaltı ve Davalar*) LGBTİ+ alanında çalışan örgütlerin saha çalışması ve eğitimleri, içerikleri sebebiyle kısıtlanmaya çalışıldı. Öncesinde kontrolden geçirilen bazı toplumsal cinsiyet eşitliği eğitimleri, LGBTİ+ konuları içermesi sebebiyle engellendi, yerel yönetimler işbirliğinden çekildi. Yerel çalışmalarda LGBTİ+ destek sistemi malzemelerinin kullanılması, belediyeler ve muhtarlar tarafından engellendi. İstanbul Sözleşmesi'nin iptaline karşı yapılmak istenen basın açıklamaları ve eylemlerle 8 Mart ve Onur Haftası yürüyüşleri engellendi. LGBTİ+ örgütleri için 2017 yılında Ankara Valiliği yasağı diğer illere de yansıtılarak, hedef kitlenin baskı ortamında örgütlenmekten uzaklaşmasına neden olmuştu. Yasak sona erdikten sonra da her türlü faaliyet için bildirim yapma şartı ve izin alma zorunluluğu getirildi. Bu şekilde kamuya açık alanlarda LGBTİ+ hakları ile ilgili etkinlik yapmak endişe, korku ve her an müdahaleye açık olmayı beraberinde getirdi, örgütlenmeyi olumsuz etkiledi. Tüm bu şartlar zorlanarak izinsiz de olsa bir şekilde yapılan sokak eylemlerinde ve mitinglerde LGBTİ+ pankartları, trans ve gökkuşağı bayraklarının alana alınması polis tarafından engellendi, aktivistler polis şiddeti ve gözaltılarla karşılaştı. (Bkz. *Buluştuğumuz Yerler > Baskı Ortamında Sokak*)

Şiddet, Cezasızlık ve Savunuculuk

LGBTİ+ ve kadın hakları alanındaki yasal gerilemeler ve uygulamada kısıtlamaların üzerine gelen salgınla evlere kapanma, yoksullaşma ve kutuplaşma, nefret söyleminde ve aile içi şiddette, dolayısıyla destek merkezlerine yapılan başvurularda “dramatik artışa” sebep oldu. Bu artış, danışmanlık hizmeti veren derneklerin faaliyetlerinde bazı aksamalara sebep oldu. Salgın ve evlere kapanmanın da etkisiyle ev içi şiddet arttı; şiddet mağduru kadınlar ve trans bireylerden gelen başvurular, sığınma evlerinin almamasıyla ve karakoldaki süreçlerdeki yavaşlamalarla çok olumsuz etkilendi. Danışmanlıkların bir kısmı telefon veya çevrimiçiye aktarılabilse de birçok idari

ve yasal süreç yavaşladı. Salgında mahkemelerin durması davaların ertelenmesine ve hızlı hareket edilmesi gereken uzaklaştırma kararlarının alınmasında güçlük ve gecikmelere sebep oldu. Şiddet yaşayan kadınlar kendilerini daha çaresiz hissettiler, süreçlerin uzaması sonucunda şiddet döngüsünde kalmaya zorlandılar. Ekonomik ve fiziksel şiddetin arttığı bölgede enstestini arttırdığı gözlemlendi. Kadın ticaretinin de bu dönemde arttığını ifade ettiler. (Bkz. *Salgında Kırılğan Gruplar > Kırılğan Grupların Salgında Durumu*) Şiddet mağduru kadınların yanı sıra, sistematik olarak hedef gösterilen LGBTİ+ların yaşadığı hak ihlalleri de arttı ve derneklere çok fazla ayrımcılık, damgalama ve şiddet içerikli başvuru oldu. Ayrıca kadın danışma merkezlerine “endişe, kaygı, güvensizlik içeren birçok başvuru” geldiğini, karakolların sözleşmenin geri çekilmesini bahane ederek başvurularda sıkıntılar yarattıklarını, bu alanda çalışan örgütlerin raporlarında görmek mümkün. Kadın ve LGBTİ+ların risk altında olması, şiddetin artması ve cezasızlığın yaygınlaşması, şiddet sonrası destek hizmetlerine erişimde zorluklar, bu dönemde hayatta kalma mücadelesindeki bireylere destek hizmeti veren örgütlerin varlıklarını hayati kıldı.

Bir yandan şiddet yaygınlaşırken, yasal geri adımlarla şiddet sonrası destek süreçleri yavaşlıyor, cezasızlık yaygınlaşıyor. Kamu çalışanları ve güvenlik güçlerinin ihmalleri sebebiyle koruma ve önlemenin aksamaması, yaşam hakkının korunamaması LGBTİ+ ve kadınların kırılğanlığını daha da artırıyor. Şiddete yönelik suçlarda failler lehine çıkan kararların artması da cezasızlığın yaygınlaşması ve adalet mekanizmasına güvenin sarsılmasına sebep oluyor. Böyle bir ortamda, cezaevlerindeki kadınların durumu daha da ağırlaşabiliyor: Kadınlar, maruz kaldıkları çıplak arama ve gardiyanların cinsel işkencesini, sisteme güvensizlik ve disiplin cezası korkusuyla duyurmaktan çekiniyor. Gardiyanlarda görüldüğü gibi toplum genelinde de cezasızlığın yaygınlaşmasının, LGBTİ+ ve kadınlara yönelik şiddetin artmasındaki payı büyük.

Cinsel şiddet alanını da içeren birçok insan hakkı ihlali son dönemde arttığı için, LGBTİ+ ve kadın hakları alanında çalışan sivil toplum örgütleri daha reaktif savunuculuk yürütmek zorunda kaldı. Siyasi ortamın belirsizliği ve öngörülemezliği “birçok ihlalin, yasa önerisinin veya sözleşme feshi gibi durumların gece yarısı kararları ile aniden çıkması” sivil toplum örgütlerinin hızlı karar alıp bu “ihlallere yönelik eylem-söz üretmesi gereğini” doğurdu. Örgütler, alanı bırakmamak ve savunuculuk kapsamında politik söylem ve eylem oluşturmak için daha fazla risk almak durumunda kaldılar. (Bkz. *Hedef Olmak ve Hayatta Kalmak > Alanı Bırakmamak*) Birçok kadın örgütü müzakere ve mücadele yöntemlerinde hızlı değişikliklerle alandaki varlıklarını sürdürme çabasında olduklarını ifade etti. Dava takipleri, politika belgeleri üretmek alandaki çalışmaları desteklemek, LGBTİ+ ve kadın örgütlerinin birbirleriyle bilgi, deneyim ve destek paylaşım zeminlerini artırmak,

“daha fazla birlikte yol yürümek”, iç eğitimler düzenleyerek çalışma alanları ve kesişimsel konularda kendilerini geliştirmek ihtiyaçları dile getirildi. Diğer yandan, kendileri ve hedef kitleleri üzerinde artırılmış baskı “başlangıçta korku salsa da” alanda “güçlü bir dayanışma” da yarattı. Açık bir şekilde artan ve “artık gerekçelendirilemeyen hak ihlallerinin” daha görünür olmasının, toplumsal düzeyde farkındalığı kısmen artırarak, çalışmaların daha fazla desteklenmesine olanak sağladığını ifade eden örgütler oldu. Mevcut destek ve dayanışma ortamının geliştirilmesi, örgütlerin birbirlerini daha iyi tanıyarak deneyim paylaşması ve birlikte hareket edebilecek zeminlerin artırılması gerekliliği çokça ifade edildi. (Bkz. *Buluştuğumuz Yerler > Ağlar ve İşbirlikleri*) Fiziksel ve duygusal baskı ve şiddet ortamında “susmayarak, korkmayarak, itaat etmeyerek” ayakta kalmaya çalışan LGBTİ+ ve kadın örgütlerinin yaşadıkları süreç ve mücadele yöntemleri, Türkiye’deki hak savunuculuğu alanının tümüne örnek teşkil edebilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HEDEF OLMAK
VE HAYATTA
KALMAK

Bazı derneklerin kapatılıp yöneticilerinin tutuklandığı bir ortamda, tüm bu zorluklar ve yorgunluklara rağmen birçok katılımcı, hak mücadelesi alanında kalma kararlılığını ifade etti. Hukuk tanımazlık ve baskılar altında hedef gösterilen ve fiziki engellemelerle karşılaşan hak savunucularının kararlılığı ve alandaki dayanışma, uzun ve zorlu bu süreçteki direnci ve umudu besliyor. Diyarbakır'da farklı davalar ve cezalara maruz kalan bir örgüt, bu baskı ortamında üye kaybı beklerken, "daha fazla insanın destek ve dayanışma göstermesinin" umut verici etkisinden bahsetti. İnsan hakları alanında çalışan bir örgüt, son dönemde diğer sivil toplum örgütleri ve akademisyenlerle dayanışmanın umutlarını yükselttiğini belirtirken, gelecek vizyonlarını şöyle tanımladı: "Doğru yerde ve doğru insanlarla olmak duygusu iyi geliyor. Gençlerle ve değişime ve gelişime uygun bir tarzla yola devam edeceğiz."

Diğer yandan örgütler, bu yolda hayatta kalabilmek için yeni stratejiler geliştiriyor. Mevcut siyasi atmosferde baskı altında hissedenler, kendilerini ve hedef kitlelerini koruma ihtiyacıyla çalışmalarının içerik ve yöntemlerinde uyarlamalar yapma yoluna gitti. Haklara Destek Programı'na katılan 48 sivil toplum örgütünün çoğunda, bazı ortak alan ve yöntemlere yönelim dikkat çekti. Bunlardan bazıları içe dönmek (yani arşiv yapmak, araştırma ve raporlamaya yönelmek, görünürlük azaltmak, kurumun kendisine bakmak ve kapasite geliştirmek), otosansür uygulamak (çoğunlukla dil değiştirmek, yayınları bekletmek, çevrimiçi etkinliklerde önlem almak, sosyal medya paylaşımlarında daha dikkatli davranmak gibi) ve alanı bırakmamak (yasal mücadele kanallarını zorlamak, baskıları belgelemek ve arşivlemek, yeni yöntemler araştırmak, bireysel erişimi artırmak vb.) olarak özetlenebilir. Hedef olmaktan kaçınmakla hak savunuculuğu alanını bırakmamak arasındaki ince çizgiyi her örgüt, her hak savunucusu, kendi çalışma alanı ve imkânları doğrultusunda farklı bir şekilde yorumluyor. Bireysel veya proje bazlı mikro mücadele stratejileriyle, kurumsal veya tüm alanı ilgilendiren makro yaklaşımlara farklı örneklerin paylaşılması, birbirimizden öğrenmek ve dayanışma kanallarını geliştirmek adına önemli gözüküyor. (Bkz. *Buluştuğumuz Yerler > Ağlar ve İşbirlikleri*)

İçe Dönmek

Hak savunuculuğunun kısıtlı olduğu veya baskılar sebebiyle hiç mümkün olmadığı bu gibi dönemlerde, sivil toplumun refleks olarak öncelikle içe kapandığı söylenebilir. Birçok örgüt bu dönemde "içe dönerek, iç belgelere ve süreçlere odaklandıklarını"; arşiv, araştırma ve raporlamaya yöneldiklerini; bu kapsamda mevcut hak ihlallerini belgeleyip arşivlediklerini veya strateji ve politika belgesi ürettiklerini, çalışma alanı ve hedef kitleye dair araştırmalar yürütüp raporlar ve politika belgeleri hazırladıklarını, bunlara dayanarak da yayınlarını arttırdıklarını ifade ettiler. Üniversitelerin ve

bağımsız akademik alanın da baskı altında olduğu, özellikle devlet üniversitelerinde Kürt çalışmaları gibi konularda araştırma yürütmenin zorlaştığı bir ortamda sivil toplum örgütlerinin, bilgi üretiminin alternatif bir zemine taşınmasında da rolü olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin mahalle bazlı çalışan 4 örgüt bir araya gelerek, İstanbul'un farklı yerlerinde çocukların haklarına erişimini araştırıp raporladı; sonuçları basında yer aldı. Engelli hakları üzerine çalışan başka bir örgüt, kanıt temelli uluslararası savunuculuk çalışmaları kapsamında Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi'ni odağına alan 2 yıllık bir izleme stratejisi oluşturdu. Diğer yandan, belirsizliğin hâkim olduğu bu ortamda stratejik planlama yapabilmek için ileriye yönelik siyasi, ekonomik ve toplumsal analizlere ihtiyaç var. Yapılmış her stratejik plan, öngörülemeyen hükümet politikaları, yargı tacizi ve baskı mekanizmaları sebebiyle hızlı bir şekilde yön değiştirmek durumunda kalabiliyor. Böyle bir ortamda sivil toplum örgütleri hem idari süreçlerde hem de kamusal faaliyetler ve eylemlerde sürekli "B planı" yapmayı alışkanlık haline getiriyor.

Örgütlerin yasal süreçlerden olumsuz etkilenme olasılığını azaltmak adına kurum içi idari süreçlerin iyileştirilmesi ve daha şeffaf hale getirilmesi gerekliliği de sıkça vurgulandı. İç dönen kurumlar, bu dönemi sadece içerik geliştirme ve belgeleme için değil, kendi kurumları ve işleyişlerine de bakarak kurumsal kapasitelerini geliştirmek için kullandılar. Salgının da etkisiyle faaliyetleri duraksayan veya yavaşlayan örgütler, daha fazla kendi iç süreçlerine baktılar ve "ilk defa kapasite geliştirmeye bu kadar zaman" ayırdılar. Birçok örgüt; baskı ortamı, denetimler ve salgının da getirdiği yavaşlamayla kurumlarının eksiklerini fark edip telafi etme yolları aradı, yeni ortama uyum sağlayabilmek için organizasyonel değişim süreçleri başlattı. Normal zamanlardaki iş yükü altında kaynak aktarılamayan veya önceliklendirilmeyen kurumsal iletişim, web sitesi yenileme, sosyal medya ve diğer paylaşım kanalları altyapısının kurulması gibi konular ele alınabildi. (Bkz. *Çevrimiçi Sistemlere Uyum > Yeni Araçlar, Yeni Yaklaşımlar*) Bu örgütlerin bir kısmı, değişim ve uyumun her zaman kolay olmadığını, kurum içinde veya hedef kitlede zaman zaman değişime dirençle karşılaşabildiklerini ifade ettiler.

Kapasite geliştirmek üzere kurum içi eğitimlere yönelik çok örgüt oldu. Çalışma alanına özel veya idari konularda, çalışanlar ve gönüllülerin kendilerini geliştirmesi için eğitimler düzenlendi. (Bkz. *Çevrimiçi Sistemlere Uyum > Erişim ve Diğer Olanaklar*) Hedef kitlenin genişlediği bu dönemde, artan baskılara yanıt verebilecek şekilde insan kaynağının geliştirilmesi de öncelikler arasındaydı. Örneğin cinsel sağlık ve insan hakları alanında çalışan bir dernek, bu dönemde yaptığı ihtiyaç analizi sonucunda "kendilerini yönetemediklerini" fark edip, idari kadroya yönelik eğitimler organize etti. Eğitimler sonucunda derneğin işleyişi yeniden düzenlendi, insan kaynağı

artırıldı ve finansal kaynak bulma konusunda ekip kendisini geliştirdi. Kadın hakları alanında hedef kitlenin genişlemesi ve artan iş yükü sebebiyle daha fazla fon bulup insan kaynağını artırmak, bu süreçte öne çıkan ihtiyaçlardan biri oldu. (Bkz. *Salgın Sivil Toplum Örgütlerine Etkileri > Finansal Kaynaklar ve Destek*) Bazı örgütlerde yönetim ve çalışanların birlikte örgüt yapısının iyileştirilmesine dair tartışmalar yürütmesi bu dönemin kazanımı oldu. El yordamıyla yapılan bazı işler düzenli bir hale getirildi: dernek çalışmalarının birimlere ayrılması, insan hakları alanından danışma kurulu oluşturulması, gönüllü stratejisi geliştirilmesi, iletişim belgeleri hazırlanması, kurum içi yönergeler hazırlanması, yönetim kurulu görev tanımlarının yazılması, dernek tüzüklerinin yenilenmesi, evraklardaki eksiklerin tamamlanması, kurumsal sürdürülebilirlik planlanması vs. Bu şekilde, baskı ve salgın dönemi, bazı kurumlar için kurumsal güçlenme ve organizasyonel dönüşüm için bir tür fırsat yaratmış oldu. (Bkz. *Örgütlenme Özgürlüğü ve Yasal Değişiklikler > Yeni Yasaya Karşı Önlemler*)

Tüm çalışma alanlarında içe dönmenin en “görünür” olduğu strateji, örgütlerin baskılardan ötürü zarar görmemek adına “çok göz önünde olmama” yolunu seçmeleriydi. Özellikle sosyal medyanın bir soruşturma alanına dönüştürülmesi sebebiyle birçok örgüt görünürlükten kaçındıklarını, kendi küçük alanlarının dışına çıkmamaya çalıştıklarını, bu sebeple çalışmalarını daha az duyurduklarını ifade ettiler. Bu durum görünür etkinlik yapmama, yapılan çalışmaları duyurmama, kapalı etkinlikleri tercih etme sonucunu doğurarak, pek çok çalışmanın örgütlerin web sitelerinde saklı kalmasına neden oldu. Bazı örgütler, yürüttükleri çalışmalar sonlanana kadar web sitelerinde bile duyurmadıklarını, paylaştıkları zaman da “daha dikkatli” davrandıklarını ifade ettiler. Barış alanında çalışan bir örgüt bu “sessiz ve görünmez” durumu “ölü taklidi yapmak” olarak tanımladı. Barış konusunda çalışan örgütlerin üzerinde 2015 sonrası artan baskı, görünür olmaktan çekinmelerine sebep olarak, çalıştıkları alanda söz söylemelerinin olanaklarını askıya aldı. Diyarbakır’da çalışan bir örgüt, araştırma sonuçlarını ve yayınlarını artık sadece kapalı gruplara sunup kısıtlı kişiyle paylaştıklarını ifade etti. Başka bir örgüt, denetim geçirdikleri döneme denk gelen rapor yayın tarihini öteledi, rapor tanıtım etkinliği yapmadı. Başka örgütlerin de katıldığı barış çalışmaları atölyelerini kapalı hale getirdi. İdari ceza, kapatılma ve tutukluluk riskleri altında çalışan örgütlerin savunuculuk faaliyetlerini de çoğunlukla daha güvenli alanlarda, daha kapalı şekillerde ve daha az görünür olarak yürüttüğünü söyleyebiliriz. (Bkz. *Buluştuğumuz Yerler > Yeni Dijital Alanlar*)

Görünürlük azaltmak sadece örgütler için değil, beraber çalıştıkları ortaklar, destekçiler veya hedef kitleleri açısından da önemli bir kaçınma stratejisi oldu. Birçok kırılğan grup, sivil toplum örgütlerinin yaptığı saha çalışmalarına katılmaktan geri durmaya başladı. Örneğin salgın döneminde işten çıkartılmaktan çekinen işçiler,

hak ihlalleri üzerine çalışan derneklerle işbirliği yapmamayı tercih ettiler, çalışma koşulları hakkında bilgi vermediler. İş güvencesinin azalması sebebiyle haklarını aramaktan vazgeçtiler. (Bkz. *Salgında Kırılğan Gruplar > Salgın ve Yeni Kırılğanlıklar*) Bir LGBTİ+ örgütü, bir medya organı tarafından hedef gösterilmeleri sonrasında, görünür olarak daha fazla hedef olmamak için hak mücadelesine girmekten geri durdu. Bazı katılımcılar örgütlerin düzenlediği toplantılara gelmekten çekindiler, “basına bir fotoğrafları yansırsa işlerinden olmaktan korkanlar” oldu. Barış alanında çalışan bir örgüt, Kürt tarihi üzerine yayınları posta yoluyla iş adresine almaktan çekinen, postanın geldiği örgütün görünmesini istemeyen aboneler sebebiyle e-yayına geçti ve abonelikleri arttı. Devlet üniversitelerinde çalışan akademisyenler, bazı sivil toplum örgütlerinin düzenlediği etkinliklerin duyurularında veya yayınlarında adlarının kullanılmasını istemediler. Örgütler de bu sebeplerle sadece kendilerinin değil hedef kitlelerinin, birlikte çalıştıkları kurumların, görüşmecilerinin ve katılımcılarının endişelerini gözeterek ve güvenliklerini düşünerek, yaptıkları faaliyetleri olabildiğince kamuoyuyla paylaşmadılar. Çocuk çalışmaları alanında faaliyet gösteren bir örgüt, görüşmecileri korumak adına hazırladıkları bazı raporları beklettiklerini, henüz yayınlamadıklarını ekledi.

Sansür/Otosansür

Haklara Destek Programı'na katılan örgütlerin çoğunluğu, doğrudan “sansür” görmediklerini söylese de dolaylı olarak ve farklı katmanlardaki mekanizmalarla “sansür ikliminin” normalleştirilmeye çalışıldığını ifade ettiler. Bu iklim özellikle Kürt illerinde insan hakları ihlalleri ve zorunlu göç çalışan örgütlerin üzerindeki yoğun baskı, etkinliklerinin engellenmesi, yayın ve paylaşımlarının cezalandırılmasında daha görünür oldu. Birçok örgüt, kendilerini ifade etme biçimleri, araçları ve mecralarını değiştirdi. Hiç sansüre uğramadığını veya çalışmalarında otosansür uygulamadığını ifade eden birkaç örgüt olmasına rağmen çoğunluk, faaliyetlerinin içeriğinde ve yöntemlerinde yaptıkları uyarlamaları veya daha önceden almadıkları önlemleri dile getirdiler. Örneğin katılımcılarının mevcut politik ortam sebebiyle artık daha kaygılı olduğunu ifade eden barış alanında çalışan bir örgüt, bunun çalışmalarında “otosansür gibi bir olumsuzluğa yol açtığını” söyledi. Barış alanında çalışan bir başka örgüt, baskılar sebebiyle “kendilerini güvende hissetmediklerini” ifade etti. Çalışmalarında özgür davranamayan bu örgütün faaliyetleri, otosansür uygulamak istemedikleri için aksadı. Bu yaklaşımla otosansürden kaçınmak isteyen bazı örgütler, “her süreç içinde kendine özgü çözüm olanaklarının” olabileceğini, her yeni durumda farklı yöntem ve yaklaşım arayışlarının devam ettiğini ifade ettiler. Sonuç olarak çoğunluğun çabası, doğrudan hedef olmamaya çalışarak varlıklarını ve çalışma alanlarını korumaya çalışmak gibi gözüküyor.

Sansür veya otosansürün söz konusu olduğu bazı durumlarda örgütler yürüttükleri faaliyetlerin kapsamını daralttılar. Konu veya temalarda uyarlamalar yaparak, ufak ve geçici yön değişiklikleriyle doğrudan hedef olmaktan kaçınanlar oldu. Saha araştırması yapıp güvenlik kaygısıyla raporlaştırmadılar veya raporları hazırlasalar da bekletiler, yayınlamadılar. Riskleri azaltacak şekilde web sitesi veya sosyal medyada yer alacak metinleri önden kontrol etmek, basın açıklamalarını avukatlara okutmak, yayınları “savcı gözüyle incelemek”, bazı imza kampanyalarına katılmaktan geri durmak, resmi başvuru ve kamuyla paylaşılan metinlerde kullanılan dili yumuşatmak yaygınlaşan uygulamalar arasında. Birçok örgüt, izin başvurularında farklı terminolojiler kullanarak onay almaya çalışıyor. Örneğin saha çalışması için Milli Eğitim Bakanlığı’ndan izne başvuran bir örgüt, dilekçelerde hedef kitlelerini tanımlarken bakanlığın “tercih ettiği” terimleri kullandı, kamuoyuyla paylaşılan metinlerin dilinde de yumuşamaya gitti. Toplumsal cinsiyet konusunda kamu baskısından etkilenmemek adına bazı örgütler projelerindeki terminolojiyi değiştirerek faaliyet gösterdiklerini, örneğin “cinsellik” kelimesini kullanmamak için “ergen sağlığı” gibi tanımlara gitmeyi tercih ettiklerini ifade ettiler. Kadın hakları alanında çalışan bir örgüt, kamu eğitimlerinde “flört şiddeti” yerine “akran zorbalığı”nı kullanmayı tercih ediyor. (Bkz. *Sivil Alanda Baskı Mekanizmaları > İzinler ve Kamuyla İşbirliği*) “Aktivist” kelimesi artık birçok metinde kullanılmıyor. Basılı ve dijital yayıncılık yapan örgütler, basın ve gazeteciliğin göz önünde olan doğası sebebiyle baskının öncelikli hedeflerinden biri oldular. Bu durum ilgi alanlarını, içerik üretimlerini, toplumsal olayları ve konuları ele alış biçimlerini etkilemese de editoryal olarak daha dikkatli davranıyorlar.

Salgınla beraber yaygınlaşan ve neredeyse her örgütün etkinlikleri için de kullanmaya başladığı dijital mecralar, baskının ve otosansürün hızlı bir şekilde merkezine oturdu. Çevrimiçi etkinlik düzenleyen örgütlerin bir kısmı, katılımcılar ve kurumlarını korumak için çeşitli önlemler aldı. Canlı yayın yerine kayıt sonrası etkinlik içeriğini gözden geçirdikten sonra yayınlamak, etkinliklerin sunum bölümlerini kaydedip soru-cevap bölümünde dinleyicilerin kendilerini rahat hissedebilmeleri için kayıt almamak ve yayınlamamak bunlardan bazıları. Gençlik alanında çalışan bir örgüt, etkinliklerine davet ettikleri konuşmacıların da sansür uygulayabildiğini ifade etti: “Bizim kurumumuza konuşmacı olarak gelen birisi zaten ‘söylediklerime dikkat etmeliyim’ refleksi ile geliyor. Özellikle çevrimiçi faaliyetlerde konuşmacılar, biz herhangi bir müdahalede bulunmadan ‘izleniyorsunuzdur mutlaka’ diye otosansür uyguluyorlar. Bunda bizi zor durumda bırakmama isteği de var, kendilerini koruma refleksi de.” Sivil toplum örgütleri faaliyetlerini duyurmak, görünürlüklerini artırmak, savunuculuk yapmak ve hedef kitlelerine erişmek için sosyal medyayı

son yıllarda daha yoğun olarak kullanıyor. Sosyal medyanın, mevcut siyasi baskının en önemli araçlarından biri haline geldiğinden de bahsetmiştik. (Bkz. *Sivil Alanda Baskı Mekanizmaları > Ceza, Gözaltı ve Davalar*) Sosyal medya paylaşımlarından hareketle açılan soruşturmaların “geniş yorum serbestliği” örgütlerin bu alandaki ifade özgürlüğünü etkiledi. Birçok örgüt, sosyal medya paylaşımları sebebiyle zarar görmemek için artık daha “dikkatli ve tedbirli” davrandıklarını ifade etti.

Alanı Bırakmamak

Hak temelli sivil toplum örgütlerinin büyük kısmı, hedef kitlelerini ve kurumlarını olumsuz yönde etkileyen zorluklara karşı hak savunuculuğuna devam edebilmek için yeni yöntem ve yaklaşımlar aradıklarını ifade ettiler. Bunların bir kısmı karşı yasal ve idari süreçleri işletmek şeklinde olurken, bir kısmı daha yaratıcı yöntemlerle yeni mücadele alanları geliştirmek biçiminde oldu. LGBTİ+ ve kadın hakları savunucuları, İstanbul Sözleşmesi'nin feshine karşı Danıştay'a başvuruda bulunurken, bir yandan da meclisteki milletvekillerine bu yönde baskı yapacak mekanizmaları devreye soktu. (Bkz. *LGBTİ+ ve Kadın Hakları > Şiddet, Cezasızlık ve Savunuculuk*) Örgütlenme özgürlüğü ve kadın hakları alanındaki yasal gerilemelere karşı yapılan itirazlar henüz karşılık bulmasa da, başka alanlarda hak savunucularının yasal kazanımları oldu. Örneğin gıdayla ilgili yayınlara yönelik sansür içeren maddeler barındıran “Gıda, Tarım ve Orman Alanında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Teklifi” başlıklı torba yasanın TBMM gündemine gelmesinin ardından, bir araya gelen “Gıda Hareketini Birlikte Büyütmek” oluşumu bir kampanya başlattı. Kampanya ile gıdaya yönelik sansür içeren maddelerin geri çekilmesi talep edildi. Sosyal medyanın etkin kullanılması sonucu kampanyanın beşinci gününde gıdada sansür içeren maddeler torba yasadan çıkartıldı.

Alanı bırakmamak, kısa vadede olumlu sonuçlar alınmasa da hak savunuculuğunda ısrar etmek demek. Örneğin gençlik alanında çalışan bazı örgütler, bağış toplama izni kısıtlamalarından sonra geri çekilmek yerine, izin alamayacaklarını bile bile valiliğe izin başvurusunda bulundular. İsrarla başvurup izin alamamayı ve bunun gerekçelerini kaydetmeyi, alanı bırakmamak adına bir taktik olarak gördüler. OHAL döneminde başlayan eylem ve etkinlik yasaklarının salgınla devam etmesi sonucunda artık hiç sokaklara çıkamayan hak savunucuları, uzun bir süre kapalı alan eylemleri yaptı. Birçok örgüt, normalde yürüttükleri faaliyetlerinin yanı sıra, bu dönemde ortaya çıkan hak ihlallerini izleme, raporlama ve arşivlemeyi kendilerine görev edindi. (Bkz. *Salgının Sivil Toplum Örgütlerine Etkileri > Etkinliklerde ve Sahada Aksamalar*) Bu dönemde hazırlanan raporlara örnek olarak kırsalda yaşanan hak ihlallerinin belgelenmesini, sınırda yaşamını yitiren göçmenler için detaylı rapor

hazırlanmasını, salgın ve şiddetin kısılcacında kadın hakları ihlallerini belgeleyen raporu, cinsiyetçi davranışların ve *mobbingin* önlenmesine dair politika belgesini, cinsel şiddet politika belgesini, Sur'da göç sonrası ebeveyn çocuk ilişkisi raporunu, Van ceza infaz kurumlarında yaşanan hak ihlalleri raporunu, akademik hak ihlalleri raporunu, barış imzacıları süreci hakkındaki raporu, tutuklu üniversite öğrencileri raporunu, yolsuzlukla mücadele ve şeffaflık raporunu, cinsiyet eşitsizliği ve LGBTİ+ izleme raporunu veya ev baskınları ve sonrasındaki gözaltı ve tutuklama süreçlerinin gözlenip belgelenmesini verebiliriz. Sivil alanın daraldığı dönemlerin er ya da geç sona ereceğini düşünerek, farklı çalışma alanlarındaki baskıları belgeleyen bu raporların uzun vadede karşı yasal süreçlerin ve hak arayışlarının önemli bir parçası olabileceğini tahmin etmek güç değil.

İzin kısıtlamaları sebebiyle sahasını kaybeden bazı örgütler, sahada neyin mümkün olduğunu tespit edip, yeni araştırmalar ve yöntemlere yönelmeyi tercih etti. Bazı örgütler için işbirliği ve diyalog kanalları bireysel tanışıklık ve birebir ilişkilere doğru kaydı. Diğer yandan, salgının da etkisiyle dijital alanın olanaklarını kullanmak durumunda kalan birçok örgüt, bu dönemde yeni mecralarda üretim yaptılar, farklı biçimlerde hedef kitlelerine eriştiler. Kültürel miras üzerine çalışan bir örgüt, çatışmalarda yıkıma uğramış Sur ekseninde dijital bir kent arşivi geliştirdi. Sahada yaptıkları sözlü tarih çalışmalarını da kentin hafızasını arşivleyen ve çevrimiçi sergilerle paylaşan bu veritabanının parçası yapmayı öngördü. Kürt dili üzerine çalışan bir örgüt, 6 ilde saha çalışması yaparak sözlü Kürt edebiyatı ürünlerini derledi ve 7 kitap yayınladı. Birçok örgüt *podscastler* üretmeye, *Youtube* kanallarını aktif olarak kullanmaya başladı. (Bkz. *Çevrimiçi Sistemlere Uyum > Yeni Araçlar, Yeni Yaklaşımlar*) Daha önceden kullanılmayan mecralarda ve araçlarda kendilerini geliştiren kurumlar, bu şekilde çalışma alanlarını ve hedef kitlelerini de genişletmiş oldular. Alanı bırakmamak adına geliştirilen tüm bu yöntemlerin kalıcı hale gelmesi ve örgütlere sonradan gelecek kişilere aktarılabilmesi için, yapılan etkinlikler ve süreçlerin kendisine dair yazılı belgeleme ve arşivlemenin önemi sıkça vurgulandı.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SALGININ SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİNE ETKİLERİ

Türkiye’de özellikle 2015 yılı sonrasında daralan demokratik/sivil alan, 2020 itibariyle dünyayı etkisi altına alan ve hayatımızın her alanını kısıtlayan COVID-19 küresel salgınıyla bir darbe daha almış oldu. Bir yandan zor şartlarda, kısıtlı kaynaklarla ve artan baskı ortamında çalışmalarını sürdürmeye çalışan sivil toplum örgütlerinin bu deneyimleri sebebiyle krizlerdeki manevra güçlerinin yüksek olduğu söylenebilir. Ancak bu çağda benzeri görülmemiş küresel bir kriz olarak COVID-19 salgını, Türkiye’deki sivil toplum örgütlerine yeni olanaklar açarken bir yandan da kırılabilirliklerini arttırdı. Devlet tarafından COVID-19 salgını kapsamında alınan önlemlerin “kötüye kullanılması” bu durumu daha da olumsuz etkiledi. Salgın bahane edilerek örgütlenme hakkı kısıtlanmaya çalışıldı. Sokağa çıkma izni verilmemesi, sendikaların 1 Mayıs sebebiyle yargıya sevk edilmesi, bazı örgütlerin hazırladığı hak ihlallerine yönelik raporlara soruşturma açılması gibi örnekler saymak mümkün. Dolayısıyla salgın, zaten sivil alanı kısıtlamak için bahane arayan devlete bulunmaz bir olanak sunmuş oldu, kısıtlamalar rutine dönerek neredeyse normalleşti. (Bkz. *Sivil Alanda Baskı Mekanizmaları*)

Salgın dolayısıyla faaliyetlere gelen kısıtlamaların yanı sıra, hastalıktan etkilenme ve salgının psikolojik etkileri, hem sivil toplum örgütlerinin hedef kitlelerini, hem de çalışan ve üyelerini olumsuz etkiledi. Hastalığı geçirmek veya temaslı olmak sebebiyle çalışılmayan, karantinada geçen zamanlar oldu. Birçok örgüt yüz yüze faaliyetlerini ve saha çalışmalarını iptal etmek veya mümkünse çevrimiçiye taşımak durumunda kaldı. Haklara Destek Programı’na katılan örgütlerin yarısı teknik altyapı, çalışan ve gönüllü yetersizliği sebebiyle çevrimiçiye geçişte sorunlar yaşadı. Saha araştırmaları ve yargı süreçleri olumsuz etkilendi. Evden çalışmanın olumlu yanları kadar zorlukları da tecrübe edildi. Diğer yandan bazı örgütler, aksaklıklara hazır oldukları için salgının etkilerini hafif atlattıklarını ifade ettiler. Az da olsa teknik altyapısı yeterli olan, çalışan ve destekçileriyle faaliyetlerini yeni duruma uyarlayabilen örgütler de oldu. Salgın yeni kırılabilir gruplar ve farklı çalışma alanları doğurdu, bazı örgütler hızla ve zorunlu olarak bu alanlara yönelmek durumunda kaldı. Tüm dünyayı ilgilendiren acil konular sivil toplum örgütlerinin gündemine de oturdu. Beklenmeyen bir kamu sağlığı sorununun iklim krizi ve sistem değişikliği ihtiyacı ile ilişkisi daha net görünür ve konuşulur oldu.

Etkinliklerde ve Sahada Aksamalar

Haklara Destek Programı’na katılan sivil toplum örgütlerinin büyük çoğunluğu, COVID-19 salgınının Mart 2020 itibariyle aniden hayatımıza girmesi sonucundaki kısıtlamalarla, 2020-2021 dönemindeki yüz yüze etkinliklerini iptal etmek durumunda kaldı. Bir araya gelmeyi ve seyahat etmeyi kısıtlayan önlemler sonrasında örgütlerin

yardan fazlası faaliyetlerini çevrimiçine taşıyabilirken, teknik altyapısı ve çalışanları yeterli olmayan, finansal kaynaklarında sorunlar yaşayan veya faaliyet yapısı çevrimiçine uygun olmayan örgütler tüm çalışmalarını iptal etmek durumunda kaldılar. Bazı örgütler için yüz yüze etkinliklerden çevrimiçine geçiş ve uyum sağlama çabaları, önemli zaman kayıplarına sebep oldu. Çevrimiçine geçen örgütlerin en önemli kazanımı ise kendi şehirleri dışındaki hedef gruplara ve daha çok sayıda insana ulaşabilmiş olmaları. (Bkz. *Çevrimiçi Sistemlere Uyum*)

Paneller, söyleşiler, imza günleri, konferanslar, sempozyumlar, seminerler, film gösterimleri, çocuk şenlikleri, eğitim programları, atölye çalışmaları, odak grup görüşmeleri, alan toplantıları, yürüyüşler, çalıştaylar, dernek kongreleri gibi birçok farklı faaliyet yüz yüze gerçekleştirilemedi. Barış alanında çalışan örgütlerin diyalog toplantıları veya kimi örgütler için gelenekselleşmiş yüz yüze etkinlikler yapılamadı. Yaz aylarında açık hava etkinlikleri kısmen yürütülebilse de ulusal ve uluslararası birliktelikler askıya alındı. Sınırların kapandığı dönemde değişim programları durdu, gençler için farklı ülkelerde öğrenme fırsatları kapanmış oldu. Birçok yerel işbirliği gerçekleşemedi, köylerdeki kısa film ve mutfak etkinlikleri askıya alındı. Etkinliklerin yanı sıra, basın açıklamaları kamusal alanda değil iç mekânlarda yapıldı. Özellikle salgının ilk döneminde aylarca evden çalışıldığı, derneğe gidilemediği için veriye ulaşmada zorlanan örgütler oldu, birçok faaliyet aksadı. Bazı etkinliklerin konumu değişti: Karadeniz'de HES'ten etkilenen havzaların yürüneceği bir hafıza yürüyüşü, derneğin merkezinin bulunduğu İstanbul'daki Kanal İstanbul'a yönelmek durumunda kaldı. Yerel ve mülteci faydalanıcılar arasındaki kültürel etkileşimi artırmayı hedefleyen bir projenin fiziksel katılım gerektiren faaliyetleri azaltılarak ve katılımcı sayısı düşerek gerçekleştirilebildi.

Doğrudan sahada çalışan örgütlerin hedef kitlelerine ulaşması zorlaştı. Bazı örgütler çevrimiçine geçmek yerine yüz yüze salon etkinliklerinde ısrarcı oldu, bu süreci daha az sayıda etkinlikle ve hedef kitlelerine daha az ulaşarak geçirdiler. Sahaya çıkmak hastalık riskini artırdığı için bazı örgütlerin faaliyetlerinin omurgasını oluşturan saha ziyaretleri iptal edilmek zorunda kaldı. Çevrimiçine taşınamayan ve hedef grupların ihtiyaçları açısından yüz yüze devam ettirilmesi elzem olan aile ziyaretleri, cezaevi ve sığınmacı kampı ziyaretleri, Suriyeli göçmenlere yönelik araştırma planları, mevsimlik tarım işçilerinin çadır ziyaretleri veya mahalle bazlı saha çalışmaları bu durumdan en olumsuz etkilenenlere örnek verilebilir. Hedef kitleleri salgından sosyo-ekonomik olarak daha fazla etkilenen örgütler saha çalışmasına ve doğrudan desteğe devam etmek zorundaydılar. (Bkz. *Salgında Kırılğan Gruplar > Hedef Kitleler ve Yoksulluk*) İstanbul'a göç etmiş mülteci aileler ziyaret edilemedi, ancak özellikle dil konusunda sorun yaşayanlarla telefon üzerinden iletişim canlı tutuldu. Salgın sebebiyle saha

şartları sağlanamadığı için iptal edilen projeler oldu. Çatışma bölgelerindeki çocuklar ve bakım verenlerin travmalarına ve baş etme yöntemlerine odaklanan bir proje buna örnek olabilir. Bazı ağlar da salgın nedeniyle bu dönemde çalışmalarını belirli bir süre durdurmak zorunda kaldı. Hedef kitleleriyle doğrudan temas edemeyen örgütlerin bir kısmı, saha çalışmaları ve araştırmalar yerine hak ihlallerini izlemeye ve bunlar üzerinden savunuculuk faaliyetlerini geliştirmeye ağırlık verdiler. (Bkz. *Hedef Olmak ve Hayatta Kalmak > Alanı Bırakmamak*)

Etkinlik iptalleri, kamusal etkinliklerin yapılamaması veya sosyal mesafe kuralları sebebiyle etkinliklere katılım sayılarının düşürülmesi, örgütlerin üye ve gönüllü edinmesini ve potansiyel gönüllülerle tanışmasını önemli ölçüde zorlaştırdı. Birçok örgüt, fiziki olarak etkinliklerinin olduğu dönemlerde daha fazla üye ve gönüllü başvurusu aldıklarını ifade ettiler. Dernek mekânlarının sosyal kullanımı da salgın sebebiyle görünür biçimde düştü. Yerel süreçlere dahil olma veya yerel işbirlikleri durdu veya engellendi. Adliyelerin kapalı olduğu dönemde örgütlerin hukuki faaliyetleri sekteye uğradı. Duruşmalar, dava gözlem ve izleme, gözaltında avukat ziyaretleri veya açık görüş kapandığı için cezaevi ziyaretleri yapılamadı. Başvuru ve dosyalar uzun süre sürüncemede kaldı. Mülteci kazalarıyla ilgili davaların takibinde adliyeye alınmama, davaların başka şehre transferi ve seyahat kısıtlamaları sebebiyle takip edememe gibi sorunlar yaşandı. Zorunlu olarak takip edilen davalardaki kalabalık ortam, dernek çalışanlarının sağlığı açısından risk oluşturdu. Hukuki danışmanlık çok sınırlı kaldı.

Finansal Kaynaklar ve Destek

Finansal kaynakların yetersizliği, Türkiye’de faaliyet gösteren hak temelli sivil toplum örgütlerinin en temel sorunlarından birisi olageldi. Yerel ve ulusal hibelerin kısıtlı olduğu ve hak temelli örgütlerin kamu fonlarından neredeyse hiç faydalanmadığı bir ortamda, uluslararası fonlar ve bağışlar büyük önem kazanıyor. Ancak son dönemde bu kaynaklara erişim, devlet tarafından getirilen kısıtlamalar ve uluslararası fonların hedef gösterilmesi gibi yöntemlerle zorlaşıyor. Bireysel bağış verme kültürünün zayıf, sivil toplum örgütlerine güvenin düşük olduğu bir ortamda, 7262 sayılı Kanun’la bir de bağış toplama faaliyetlerine kısıtlama getirildi; örgütlerin çoğu artık bağış kampanyası düzenleyemez oldu. (Bkz. *Örgütlenme Özgürlüğü ve Yasal Değişiklikler > Bağışlar ve Üyeler*) Diğer yandan bazı bağımsız yurtdışı fon kaynakları “şüpheli” olarak yansıtılarak basında hedef gösteriliyor, bu fonlardan destek alan hak temelli örgütler kriminalize ediliyor. Yurtdışı fonların bir kısmı bu baskı ortamında geri çekilmeyi ve Türkiye’deki hak temelli faaliyetlere destek vermemeyi seçerken, yeni bazı kaynaklar tam da bu baskı ortamı sebebiyle yeni hibe programları yarattılar.

Sivil toplum üzerindeki baskının yeni hedef gruplar ve alanlar yaratması üzerine gelen küresel salgınla birlikte fonların önceliklerinde de değişiklikler oldu. Salgın ve iklim krizi gibi acil küresel kesişimsel konuların daha fazla hibe programının önceliği olması sonucunda, barış ve çatışma çözümü gibi hak temelli diğer konular destek bulmada gerilerde kaldı, kaynak geliştirmede kısıtlı olanakları biraz daha daraldı. Örneğin bu dönemde bir fon kuruluşu, salgından önce prensipte desteklemeyi kabul ettiği projeyi önceliklerinin değiştiğini belirterek reddetti. LGBTİ+ hakları alanında çalışan bir örgütün salgından hemen önce iletişimde olduğu ve projelerini destekleyecek bir fon kurumu, salgınla beraber sağlık çalışanlarını desteklemeye karar verdiğini ileterek LGBTİ+ alanından desteğini çekti. Ayrıca bazı fon kuruluşlarının salgın nedeniyle önceliklerinin değişmesinin yanı sıra 2015 sonrasında barış, çatışma, azınlık gibi konulardaki çalışmalara desteklerinin iyice azaldığı ifade edildi. Siyasi baskı ortamında sonuç alınması zorlaşan savunuculuk gibi konuların desteklenmesi de bu dönemde gittikçe zorlaştı.

Örgütler salgın döneminde derneğe gelemeyen üyelere aidatları toplamakta güçlük çektiler. Son 2 yılda örgütlerin var olan kaynaklarını yönetmesi ve yeni kaynak geliştirmesi çok zor oldu. Fon kuruluşları salgına, örgütlerse hibelerin öncelik ve yaklaşımlarındaki değişikliklere hızlı ayak uyduramadılar. Neredeyse her örgüt yürüttüğü projelerde değişikliğe gitmek zorunda kaldı. İptal edilen veya çevrimiçine aktarılan etkinlikler, projelerin yeniden yapılandırılmasına ve bütçe değişikliklerine sebep oldu. Salgınla beraber örgütlerin insan kaynağı ihtiyacında değişiklikler oldu, mevcut insan kaynağını sürdürülebilir kılmak zorlaştı. Salgın deneyimi sonrasında örgütlerin çoğu yeni projelerinin bütçelerini hazırlarken seyahat ve atölyeler yerine teknik ekipman ve bilgisayar programlarını bütçelerine dahil ettiler. Ancak dijital araçların fonlanmasının zor olduğu, kendi örgütleri için alınsa da hedef kitle ve faydalanicılara internet desteği sunmanın imkânsız olduğu durumlarda kaldıklarını ifade eden örgütler oldu. Diğer yandan, göçmenler ve diğer kırılgan gruplarla çalışan kurumlara gelen ve yoksulluk nedeniyle artan maddi veya temel ihtiyaçlara dair destek beklentisi kurumları çaresiz hissettirdi. Örneğin salgın sebebiyle işsiz kalan seks işçilerinin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bir örgüt, çalışma alanının dışında bir destek bulmakta zorlandı, yerel yönetimle işbirliği sonucunda yardım kolilerini bu kişilere iletebildi. Başka bir örgüt, yine salgın döneminde temel ihtiyaçlarını karşılayamayan göçmen kadınlara, çeşitli kamu kurumlarıyla işbirliği içinde gıda ve hijyen kolileri hazırlayarak destekte bulundu. (Bkz. *Salgında Kırılgan Gruplar > Hedef Kitleler ve Yoksulluk*)

Proje fonlarının azalması veya önceliklerinin değişmesi sonucunda, proje bazlı destekten çok çekirdek hibe veya kurumsal fonlara duyulan ihtiyaç arttı. Sivil

alandaki ana kaynak insan kaynağı olduğu için, örgütlerin insan kaynağını en çok destekleyen kurumsal fonların azlığı önemli bir sorun olarak görülüyor. Aidat ve bağış gibi daha esnek kaynaklar örgütler için daha önemli hale geldi. Sürdürülebilirliğin sağlanması için kaynak çeşitlendirmek hayati oldu. Birçok örgüt yeni kaynak geliştirme yöntemlerini araştırıp denemeye çalıştı. Finansal kaynak geliştirmek ve destek bulmakta zorlanan bazı örgütler, önümüzdeki dönemde bu zorluklarla başa çıkabilmek için savunuculuk yerine hizmet temelli etkinliklere yönelmeyi düşünüyor. Ancak çoğu örgüt faaliyetlerini değiştirmeyip, kaynak geliştirmeyi olabildiğince çeşitlendirmeyi planlıyor. Çocuk hakları alanında çalışan bir örgüt, çevrimiçi sertifikalar ve sanal kartlar gibi araçlar geliştirerek tek seferlik bireysel destek alma yöntemleri geliştirdi. Bir örgüt, e-dergi aboneliği ile bireysel destekleri artırma yoluna gitti. Bazıları kitle fonlamasına yöneldi, izin alabildikleri ölçüde bağış toplayabilmek için maratonlara katıldı. Hibe programları ve fon veren kurumlara başvurular yaptılar. Haklara Destek Programı'ndan faydalanan örgütlerin neredeyse tamamı en az 2 yıllık finansal planlama yaparken, bunun yanı sıra finansal kaynak ve destekçilik stratejisi hazırlayanlar da oldu. (Bkz. *Hedef Olmak ve Hayatta Kalmak > İçeride Dönmek*)

Organizasyonel Değişiklikler

2020 yılı başında salgının aniden herkesi evlere kapatmasıyla, sivil toplum örgütlerinin ekipleri ve organizasyonel süreçleri de bundan doğrudan etkilendi. Yüz yüze yapılan toplantılar iptal oldu. Henüz çevrimiçi sistemlere geçiş de mümkün olmadığından derneklerin idari süreçlerinin önemli bir parçası olan yönetim kurulu toplantıları ve genel kurullar iptal edildi, uzun süre gerçekleştirilemedi, karar alma süreçleri sekteye uğradı. Devlette bürokratik işlerde hala ıslak imzalı ve kâğıt bazlı bir süreç olması da salgın döneminde birçok idari işin aksamasına sebep oldu. Yönetim kurullarının yapılamaması sebebiyle organizasyonel işleyişte aksamalar yaşandı. Yorulan veya motivasyonunu kaybeden yönetimlerin değişmesi gerekti. Diğer yandan, genel kurullar yapılamadığı için, örneğin örgüt için risk oluşturduğunu düşünerek yönetimden ayrılmak isteyen kişilerin uzun süre ayrılamaması veya çeşitli nedenlerle tüzük değişikliği yapmak durumunda olan örgütlerin beklemek zorunda kalması gibi durumlar yaşandı. Çalışanlar uzun süre ofise gidemese de salgın kısıtlamaları izin verdiği sürece dönüşümlü ve seyreltilmiş olarak ofisten çalışma ve çevrimiçi çalışma yöntemlerinin farklı bileşimleri denendi.

Dernek çalışanlarının ilk dönemde ofise gitmek yerine uzun süre evden çalışmasının olumlu yanları olduğu kadar zorlukları da ortaya çıktı. Birçok örgüt, çalışma ortamında yüz yüze gelmenin sorunları fark etme, tanımlama ve çözme reflekslerini hızlandırdığını ifade etti. Bu durumda uzun süre birbirinden uzak çalışmak zorunda

kalan ekiplerde iş yükü arttı, hızlı karar alma süreçleri ve sorun çözme becerileri etkilendi. Bazıları, evden çalışmanın kendilerini tembelleştirdiğini ifade ederken, bazı çalışanlar verimlilik açısından bunu olumlu olarak değerlendirdi. Herkes evlerindeki şartlar doğrultusunda kendi pratik çözümlerini üretti. Haftasonu sokağa çıkma yasakları olduğu günlerde evden çalışıp, dışarıdaki işlerini hafta içinde hallederek kendi dengelerini bulmaya çalıştılar. Diğer yandan her evde aynı çalışma standardını bulmak da mümkün değildi. Okullar da kapalı olduğu için çocukları evde kalanlar çalışmakta büyük zorluk çektiler. Zamanla sıklığı artan çevrimiçi faaliyetler, mesai kavramını ortadan kaldırdı. (Bkz. *Çevrimiçi Sistemlere Uyum > Uyum Sorunları*) Mesaisi olmayan sürekli çalışmanın dengesini tutturabilenler olsa da, kendi zamanını ayarlayamadığını, “her an her yerin ofis olarak algılanması” sebebiyle özel zamanlarında da çalışmak durumunda hissettiğini, işin sınırlarının bulanıklaştığı bir deneyim yaşadığını ifade edenler çok. Fazla dijital iletişime maruz kalan, bilgisayar başında saatlerini geçirmek zorunda kalanlar bunun olumsuz yan etkilerini gördü. Bu durumda tartışılması gereken çalışanların “esenliği ve iyiliği” konusunun, sivil toplumda çoğu zaman “lüks gibi görüldüğü”, bu sebeple ekiplerin zorlukları dile getiremeyebileceği ifade edildi.

Hastalanma ve insan kaynağının fiziksel ve psikolojik olarak etkilenmesinin, salgının organizasyonel işleyişe en doğrudan etkisi olduğu söylenebilir. Örgütlerin önemli bir kısmında çalışanlar koronavirüs alarak hastalandı, temaslı olduklarında uzun süre karantinaya girdiler veya hastalık sebebiyle yakınlarını kaybedenler oldu. Birçok örgüt için zaten zor olan bu dönem, hastalığı geçiren veya karantinada çalışanlar olduğunda daha da zorlaştı. Proje takvimlerinin kaymasıyla birçok iptal ve yerine yapılacak işlerin planlanması çalışanların üzerinde ek yük oluşturdu. Bu dönemde kurum içi iletişimsizlik ve gerginliğin arttığını ifade edenler oldu. Üye ve gönüllü kaybı da yaşandığından, çalışanların üzerindeki yük daha da arttı. (Bkz. *Örgütlenme Özgürlüğü ve Yasal Değişiklikler > Bağışlar ve Üyeler*) Diğer yandan, bazı çalışma alanlarında gönüllü ve stajyer başvurularının arttığını ifade eden örgütler oldu. Bazıları “gönüllülük stratejisi” hazırlayarak, yapılandırılmış gönüllü programları başlattı. Bu artışıysa, insanların salgınla beraber dünyanın gidişatıyla ilgili duyduğu endişenin artması ve değişim hareketinin bir parçası olma isteğine bağladılar. Kurum içinde olmasa da ortak çalışılan kişilerin salgında yaşadığı zorluklar da yapılan işe ve kuruma doğrudan yansdı. Örneğin faaliyetlerinde sıkça sanatçılarla işbirliği yapan örgütler, sanatçıların çoğunun salgından çok kötü etkilendiğini gözlemlediler.

ALTINCI BÖLÜM

SALGINDA KIRILGAN GRUPLAR

COVID-19 salgını son iki yıldır tüm dünyayı etkisi altına aldı. Ancak her krizde olduğu gibi küresel salgın da herkesi eşit biçimde etkilemedi. Zaten “kırılğan” olarak tanımlanabilecek pek çok topluluk sosyal ve ekonomik geçmişleri, yaşadıkları coğrafya veya kültür ve ülkelerinin salgına politik yaklaşımı ölçüsünde salgından farklı derecelerde etkilendiler. Özellikle kırılğan durumda olan gruplara doğrudan teması olan yerelde çalışan sivil toplum örgütleri, bu etkinin birebir şahidi oldular. Kimdir kırılğan gruplar; her krizde daha da kırılğanlaşan insanlar? Koruma altındaki çocuklar ve gençler, şiddete maruz kalan kadınlar ve LGBTİ+lar, yaşamın pek çok alanında erişim sorunları yaşayan engelliler, hedef gösterilen azınlıklar, nefret söylemine maruz kalan göçmen ve mülteciler, baskı altında yaşam şartları kötüleşen tutuklu ve hükümlüler, salgında daha da yoksullaşan yoksullar en başta sayılabilir. Salgın gibi yaşamın tüm alanlarını doğrudan etkileyen bir kriz, bu grupların durumunu herkesten daha olumsuz etkiledi. Bunun üstüne salgının ve baskı ortamının yarattığı yeni kırılğan gruplardan da söz etmek mümkün: küresel salgında hedef olan sağlık çalışanları, salgında çalışmak zorunda kalan ve haklarını alamayan işçiler, ifade özgürlükleri üzerinde baskı artan akademisyenler, gazeteciler, sanatçılar, vatandaşlar... Özellikle sosyal medya paylaşımları sebebiyle baskı gören ve cezalandırılan insanların sayısının artması, ifade özgürlüğü alanının salgını ilgilendiren konularda da daraldığını gösterdi.

Hedef Kitleler ve Yoksulluk

COVID-19 küresel salgınının Türkiye'deki kırılğan gruplara etkisi kamu altyapısı, toplumsal destek sistemleri ve sivil toplumun örgütlülük derecesine göre şehirden şehire farklılık gösterdi. Ancak kırılğan gruplarla çalışan sivil toplum örgütlerinin deneyimlerini bir araya getirdiğimizde ortak yanları görmek mümkün. Salgınla beraber kısıtlanan saha çalışmaları, tüm hedef kitlelere ve özellikle daha da kırılğanlaşan bazı gruplara erişimi azalttı. Hedef kitlenin salgından etkilenme durumu ve yoksulluğun artması sonucunda sivil toplum örgütleri hedef kitlelerine erişmekte ve ihtiyaçlarına yetişmekte güçlük çekti. (Bkz. *Salgının Sivil Toplum Örgütlerine Etkileri > Etkinliklerde ve Sahada Aksamalar*) Saha çalışmasına devam edebilen sınırlı sayıdaki örgüt de salgın kısıtlamaları sebebiyle hedef kitleden ulaşılan insan sayılarını azaltmak zorunda kaldılar. Yüz yüze görüşmenin mümkün olmadığı durumda çevrimiçi sistemlere geçmek pek çok grup için imkânsızdı. Örgütlerin hedef kitlelerine erişebilmesi ve iletişimlerini kolaylaştırmak için öncelikle bu gruplara internet bağlantısı ve tablet gibi araçları sağlaması gerekebildi. Şiddet mağdurlarına doğrudan destek veren başvuru merkezlerinin kapalı olduğu dönemde, telefonla erişilebilir kalmaya ve desteği aksatmamaya çalıştılar.

Kırılğan grupların ihtiyaçları da dönüştü, acil yeni talepleri oldu. Kendi çalışma alanları insani yardım olmasa da örgütlere hedef kitlelerinden gıda desteği talepleri gelmeye başladı. Kırılğan olarak tanımlanabilecek birçok insan aynı veya nakdi yardım istedi. Temel gıda ve hijyen malzemesi temin etmekte güçlük çeken örgütler, yerel işbirlikleri kurarak kırılğan grupların en temel yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştılar. Yoksulluğa odaklanmasa da kırılğan gruplarla çalışan her örgüt kendi imkânları çerçevesinde yardım temelli faaliyetlerini artırmak durumunda kaldı. (Bkz. *Salgının Sivil Toplum Örgütlerine Etkileri > Finansal Kaynaklar ve Destek*) Barış ve insan hakları alanında çalışan bir örgüt, son yılda hedef kitleleriyle iletişimindeki değişimi şöyle aktardı: “Hak temelli çalışmalarımızın yanı sıra insani yardım yapmamız gerekti. Önceden ailelerin kamuyula alakalı işlerine destek olurken, salgınla birlikte nakit desteği, gıda ve kıyafet yardımı da yapmamız gerekti. Hedef kitlemiz ile ilişkimizi değiştirme riski vardı ama önceki ilişkilerin iyi kurulmuş olması sayesinde bir değişim yaşanmadı.”

Sağlık politikalarından doğrudan etkilenenler, salgında herkesten çok en yoksullar oldu. Ekonomik güçlüklerin çoğalması kırılğan gruplarda şiddetin ve iş yükünün artmasına neden oldu. Dezavantajlı gruplarda eğitime erişim zorluğu yaşandı. Gittikçe yoksullaşan birçok çocuk eğitimden geri kaldı. Yoksulluk artışıyla beraber kadın örgütlerine danışanların talepleri de değişti, maddi destek ihtiyaçları gündeme geldi. Özellikle ev temizlik işçilerinde yoksulluk çok arttığı için bu tür talepler de arttı. Birçok kadın örgütü, hedef kitlelerinin hijyen ve sağlık ihtiyaçlarını karşılamakta zorlandı. Salgının, özellikle yoksullaşan ailelerde mevcut çatışmaların etkisini de artırdığı söylenebilir. Yoksulluk artışı ve derin yoksulluğun daha da görünür hale gelmesi, salgının bu alandaki en yaygın etkilerinden biri oldu denebilir. Bu sebeple kırılğan gruplarla çalışan örgütler oluşan derin yoksulluk ve eşitsizliğe dikkat çekmek için çevrimiçi yoğun bilgilendirme ve uzman çalışmalarını da bir yandan sürdürdüler.

Kırılğan Grupların Salgında Durumu

Haklara Destek Programı'na katılan 8 kadın ve 4 LGBTİ+ örgütü şiddetle mücadele alanında çalışıyor ve farklı düzeylerde destek hizmeti sunuyor. Tüm örgütlerin verilerinden ve raporlarından çıkan ortak sonuç, salgınla birlikte ev içi şiddetin hızla arttığı, kapanmalar ve alınan önlemler nedeniyle şiddete maruz kalan ya da şiddet tehdidi altında olanların evden çıkamadığı, dolayısıyla sığınağa, hukuksal ve psikolojik yardıma ulaşmakta zorlandığı ve şiddet başvurularının yanı sıra artan yoksullaşmayla birlikte ekonomik destek taleplerinin çok fazla olduğu yönünde. Salgında eve kapanmalarla ev içi şiddet artarken, diğer yandan dışarıda da kadınlar ve LGBTİ+lar nefret söylemi ve hedef göstermeye maruz kaldılar. (Bkz. *LGBTİ+ ve Kadın Hakları > Şiddet, Cezasızlık ve Savunuculuk*)

Salgınla beraber hane içinde artan bakım yükü kadınları çok zorladı, “sokağa çıkıp nefes alma imkânı da ortadan kalkan birçok kadın intihar etme noktasına” geldi. İntihar sayıları arttı. Sığınakların işlevini kaybetmesi de şiddet mağdurlarıyla destek mekanizmaları arasındaki mesafeyi artırdı. Başvuru alan kurumların ofislerinin kapalı olduğu dönemde, ihtiyaç ve başvurular artmasına rağmen doğru olarak raporlara yansımada. Bu süreçte şiddet alanında çalışan örgütlerin yüz yüze görüşme ve saha çalışması yapmakta zorlanmaları, hedef kitlenin destek taleplerine yeterince yanıt verememeleri ve kapasitenin üzerinde çalışmalarına yol açtı. Örgütler, şiddet vakalarının takibi için sürekli muhtarlar, polis ve jandarma ile iletişim içinde kaldılar. Diğer yandan, örneğin cezaevinde hasta olan kadın başvuru sahiplerinin koşulları daha da kötüleşti ve tedaviye ulaşamadıkları durumlar oldu. Ancak salgın sebebiyle cezaevlerindeki görüşler de kısıtlandığından bu kişilere örgütlerin desteği de zorlaştı. Sosyal hizmetler birimlerinin salgında kapalı olması sebebiyle, sivil toplum örgütlerine telefonla danışanların sayısı arttı. Bir kadın örgütü çalışanının verdiği örnek çarpıcı: “Örneğin 6 ay evde kapalı kalmış yeni doğum yapmış bir kadın, telefonla ulaşarak sütünün kesildiğini ve çocuk mamasına ulaşamadığını anlattı.” Salgınla beraber psikososyal destek alan hedef kitlelerle iletişimde ve grup terapilerinde aksamalar oldu. Okulların uzun süre kapanması, evde kadınlar üzerindeki yükü artırarak birçok danışanı olumsuz etkiledi. Danışanlardaki bu artış sebebiyle danışma merkezi olan örgütler salgının üçüncü ayında önlemler biraz rahatladığında ofislerini hızlıca açmak durumunda kaldılar.

LGBTİ+ hakları alanında çalışan örgütler de hedef kitlelerinin salgından olumsuz etkilendiğini ifade ettiler. Kapanma sürecinde aile evine dönmek zorunda kalan ve güvenli alanlara erişimi kısıtlanan LGBTİ+ bireylerin beden uyum süreçlerinde ciddi aksamalar oldu. Genelevlerin kapanması ve seks işçilerinin en başta barınma ve çalışma olmak üzere temel ihtiyaçlarının artması sonucunda bu kişiler güvensiz alanlara kaydılar ve kendilerine yönelik hak ihlallerinin arttığı gözlemlendi. Salgın sırasında örgütlerin danışmanlık hizmetlerine gelen taleplerde de dramatik yükseliş görüldü. Örneğin İstanbul’da faaliyet gösteren bir LGBTİ+ örgütünün danışma hattı 2019 yılında 1.082 başvuru almışken, 2020’de neredeyse iki katı oranında, toplam 2.085 kişiden başvuru aldı. Diğer LGBTİ+ dernekleri de salgının, geçmiş yıllara kıyasla hak ihlali açısından en çok başvuru aldıkları dönem olduğunu ifade ettiler. Bir LGBTİ+ örgütü bu dönemde “ilk defa dernekte psikolojik danışmanlık departmanı açıp, bir psikolog istihdam ederek” LGBTİ+ yaşam hattı kurdu; danışanlara video görüşmeleri, e-mail ve telefonla destek verdi. Bir başka LGBTİ+ örgütü adalete erişim programları kapsamında dernekte avukat istihdam ederek danışanlarına hukuki destek sundu. Bir LGBTİ+ örgütü danışma hattı gönüllü eğitimini çevrimiçi düzenleyerek gönüllü sayısını artırdı ve salgında danışanlara evden destek vermeyi sağladı. Gönüllü psikolog

ağı ve hukukçular da telefonda destek verdiler, karakolda kadınların yanlarında oldular.

Salgın dönemindeki kapanma ve kısıtlamalarla derinleşen yoksullaşma, çocuklar ve gençlerin bir kısmını da önemli derecede etkiledi. Çocukların çevrimiçi eğitime geçişi, özellikle evde internet erişimi ve teknik altyapısı olmayan yoksul ailelerde zorlaştı. (Bkz. *Çevrimiçi Sistemlere Uyum > Uyum Sorunları*) Okuma-yazma bilmeyen bakım verenler olması, teknolojik aletlere erişim olmaması veya bilginin eksik olması sebebiyle okul çağındaki çocukların bir kısmı eğitimden uzaklaştı. Evde paylaşımlı odalarda, dar alanda eğitim gittikçe zorlaştı. Bu dönemde eğitimi bırakan çocuk ve gençler oldu, bir kısmı çalışmak zorunda kaldı. Gençler salgından doğrudan etkilendi: üniversiteler kapandı, yurtlar boşaltıldı, 18 yaşın altındakilere uzun süre sokağa çıkma yasağı geldi. Salgında sokakta çalışan çocuk sayısı arttı. Şiddet mağduru çocuklara ulaşmak zorlaştı. Örgütler şiddet gören çocuklara dair bildirimleri genelde öğretmenlerden alıyordu. Salgında öğretmenlerle bağlar kopunca bildirimler de azaldı. Risk altındaki gruplara doğrudan destek veren bir dernek, bu dönemde çocuk istismarına karşı destek hattı kurdu. COVID-19 vakalarının çok yüksek olduğu dönemlerde bazı bölgelerdeki çocuklar ve aileleri hastalıktan doğrudan etkilendi. Salgın öncesinde çatışma bölgelerinde çocuk travmalarıyla ilgilenen bir örgüt, salgındaki sokağa çıkma kısıtlamalarıyla Sur'da yaşayan çocukların çatışma ve OHAL dönemindeki sorunlarının tekrarladığını ifade ettiler. Yüz yüze eğitimin durduğu noktada özellikle engelli çocukların eğitimi sekteye uğradı. Bazı çocuk hakları örgütleri, gerektiğinde çocuklar ve ebeveynlerle telefon yoluyla da iletişim kurmak suretiyle eğitim ve etüt desteği vererek kırılğan durumdaki çocukların açığını kapatmalarına yardımcı bulundular.

Türkiye'de son yıllarda sayıları artan göçmen ve mülteciler, giderek büyüyen bir kırılğan grup olarak tanımlanabilir. Yakın geçmişte yaşanan ve süregelen Suriye'deki iç savaş, Türkiye'ye sayıları milyonları bulan göçmen girişine sebep olmuştu. Kendilerine yönelik hak ihlalleri, baskı ve saldırılar, kutuplaşmanın yarattığı ırkçı yaklaşım ve nefret söylemiyle cezasızlık politikaları, göçmen ve mültecileri kırılğanlaştırdı. Bu kitlenin sesini çıkartacak araçlardan yoksun olduğunu, ekonomik zorluklar ve sınır dışı edilme tehdidiyle karşı karşıya olduklarını da unutmamak gerek. Türkiye'de bu şartlar altında yaşam mücadelesi veren birçok göçmen ve mülteci de salgından olumsuz etkilendi. Göçmenlerle çalışan sivil toplum örgütleri, hedef kitlelerinden gelen temel ihtiyaçlara yönelik yardım taleplerinin arttığını ifade ettiler. Yoksulluk, dışlanma ve hedef gösterilme, dil yetersizliği ve uyum sorunları gibi birçok faktörün de devreye girmesiyle göçmen ve mülteciler salgında daha da kırılğanlaştı. Dil bariyeri ve sağlık okuryazarlığının kısıtlı olması göçmenlerin özellikle sağlık hizmetlerine

erişimini güçleştirdi. Göçmenlerle sahada çalışan örgütlerin hedef kitlelerine ulaşması zorlaştı, sahadan sağlıklı veri toplanamadı. Örgütler, “salgının yarattığı ekonomik kriz ve devletin baskıları sebebiyle başvuruçularının bir kısmının yasadışı yollarla Yunanistan’a geçmeye çalıştığını”, bu süreçte ve sonrasında yaşadıkları zorlukları ve hak ihlallerini dile getirdiler.

Salgın, Türkiye’de cezaevlerinde bulunan tutuklu ve hükümlüleri de doğrudan etkiledi. Cezaevleriyle iletişim ve görüşlerde aksamalar yaşandı. Mahpuslarla çalışan sivil toplum örgütlerinin hedef kitlelerine erişimleri ve hak takipleri uzun süre mümkün olmadı. Salgın kısıtlamaları kapsamında cezaevlerine dışarıdan gelen eşyalar kabul edilmedi, LGBTİ+ tutuklulara destek veren giysi bankası düzgün çalışmadı. Cezaevinde hastalığa yakalanan veya kronik hastalıkları olanların sağlık hizmetlerine erişimi zorlaştı. Karantina koşullarında uzayan karantina süreleriyle görüş ve telefon yasakları, tutuklularla iletişimi kopardı. Cezaevlerine gönderilen mektuplarda gecikme ve aksamalar oldu, yayınlar içeriye alınmadı. Mektuplaşma sekteye uğrayınca bu alanda çalışan örgütler danışma hattı üzerinden olabildiğince içeriyle iletişimi canlı tutmaya çalıştı.

Kırılğan gruplarla çalışan sivil toplum örgütleri, bir yandan hedef kitlelerine doğrudan destek verirken, bir yandan da kırılğan grupların durumlarını izleyip belgeleyen etkinlikler düzenlediler, raporlar yayınladılar. Bu raporlardan bazılarında ve bağlantılarına Ek 2: Daralan Sivil Alan ve Salgın Hakkında Yayımlanmış Diğer Başlıca Raporlar Listesi’nin III. bölümündeki COVID-19 Değerlendirme Raporları’ndan ulaşılabilir.

Salgın ve Yeni Kırılğanlıklar

COVID-19 salgını sebebiyle sivil toplum örgütlerinin hedef kitleleri genişledi. Hem mevcut kırılğan gruplarda durumu zorlaşanların sayısı arttı, hem de daha önceden kırılğan grup olarak sayılmayacak bazı yeni hedef kitleler doğdu. Sağlık çalışanları bunun başında geliyor. Salgının başından itibaren zor şartlar altında çalışan hekimler ve tüm sağlık çalışanları hedef gösterildi, bilgi paylaşımı ve hükümet politikalarını eleştirmeleri sebebiyle tabip odalarına soruşturmalar açıldı, gözaltılar yaşandı. İşçiler de salgın dönemini daha ağır yaşayan gruplar arasında oldu. Yüz yüze çalışmanın önemli olduğu işçi hakları alanından bir örgüt, çalışmalarının hem salgınla gelen kısıtlamalar hem de hastalık riskinden etkilendiğini ifade etti. Bu dönemde tekstil işçileriyle ilgili yürütülen bir çalışma, sağlıklı çalışma koşullarının araştırılacağı bir saha araştırmasına genişletilerek salgın odağa alındı. İşçilerin

artık daha güvencesiz olduğunu, bu sebeple birçok işçinin sivil toplum örgütleri tarafından yapılan çalışmalara bile katılmak istemediğini ifade ettiler. Aynı dönemde tekstil sektöründe çalışan bir kısım işçinin maaşları ödenmedi, fabrikalarda zorla çalıştırmalar görüldü. Kayıt dışı çalışan işçilerin gelirleri düzensizleşti ve azaldı. (Bkz. *Hedef Olmak ve Hayatta Kalmak > İçe Dönmek*) Bakım sorumluluğu nedeniyle kadın işçiler iş bırakmak zorunda kaldı. Eğitime devam edemeyen gençler iş gücüne katıldı. Salgın ve işçi hakları üzerine araştırma ve rapor üreterek bu alandaki hak ihlallerine dikkat çekmeye çalışan örgütler, çevrimiçi bir platformda işçi eylemlerini meslek hastalığı bağlamında haberleştirdi.²⁴ Meslek hastalığına yönelik çalışmalarda sağlık çalışanlarının çalışma koşulları ön plana çıkartıldı. Meslek hakkı ve çalışma koşullarını gündeme getirmeye çalışan dernek, küresel salgın başladığında COVID-19'un tüm çalışanlar için meslek hastalığı olması yönünde bir kampanya yaptı, daha sonradan sağlık çalışanlarına odaklanacak şekilde daralttı.

Salgın dönemindeki sağlık politikalarının etkileri, coğrafi farklılıklara göre değişiklik gösterdi. Zaten baskı altında olan Kürt illerindeki örgütler kısıtlamalardan daha yoğun olarak etkilendiklerini ifade ettiler. Ayrıca kırsaldaki bazı araştırmalar sahadaki kısıtlamalar sebebiyle kentteki yeni hedef kitlelere kaydı. Örneğin bir insan hakları örgütü, normalde sınır köylerine saha ziyaretleri yaparak sınırda yaşanan ev baskınlarını ve hak ihlallerini görünür kılmak isterken, salgınla beraber araştırmayı şehre yönlendirerek kentte yaşanan ihlallere karşı kurumları ve bireyleri bilinçlendirmeyi hedefledi. Sanatçılarla işbirliği yapan sivil toplum örgütleri, çoğunlukla güvencesiz olarak çalışmak durumunda kalan sanatçıların bir kısmının, uzun süre kültür ve sanat etkinliklerinin gerçekleştirilemediği dönemde çok zor duruma düştüğünü ifade ettiler. Salgınla beraber ifade özgürlüğü alanındaki kısıtlamaların da arttığı gözlemlendi. Sosyal medyada ifade özgürlüğünün sınırlandırılması, bu dönemde yaratılan yeni bir kırılma olarak tanımlanabilir. Sağlık çalışanları ve araştırmacılar olduğu gibi, gazeteciler ve akademisyenlerin salgın ve baskıya dair farklı fikirleri ifade ettikleri alanlar baskı altına alındı. Bu dönemde Diyarbakır'da çalışan bir örgüt, ifade alanları daralan genç akademisyenlerin desteklenmesine yönelik bir çalışma yürüttü.

²⁴ <https://www.meslekhastaligi.org/>

YEDİNCİ BÖLÜM

ÇEVİRİMİÇİ SİSTEMLERE UYUM

COVID-19 küresel salgınıyla beraber sivil toplum örgütlerinin saha çalışmaları, araştırmalar ve etkinlikleri, savunuculuk ve görünürlük faaliyetlerinde birçok değişiklik meydana geldi. Fiziksel olarak bir araya gelmenin mümkün olmadığı zamanlarda faaliyetlerin birçoğu çevrimiçine uyarlandı. (Bkz. *Salgının Sivil Toplum Örgütlerine Etkileri > Etkinliklerde ve Sahada Aksamalar*) İptal edilmek zorunda kalınacak birçok faaliyetin çevrimiçinde de yapılabileceğini görmenin, herkes gibi sivil toplum örgütleri için de bir kazanım olduğu söylenebilir. Özellikle yerelde kalan etkinliklerin farklı ve uzak şehirlerden yeni kitlelere açılmasının avantajları kısa sürede görüldü. Diğer yandan dijital alanın avantajları olduğu kadar zorlukları da zamanla ortaya çıktı. Örgütlerin çoğunun bu ani değişikliğe teknik olarak hazır olmaması ve ekiplerin uyum sorunlarının yanı sıra bazı hedef kitlelerin erişim sorunları sürecin önemli bir parçasıydı. Örgütler çevrimiçi sistemlere uyum sağlayabilmek için desteğe ihtiyaç duysalar da pek çoğu salgının yoğun olarak hissedildiği dönemlerde faaliyetlerini çevrimiçi sürdürebildi.

Yeni Araçlar, Yeni Yaklaşımlar

Salgın döneminde, daha önceden bilinmeyen veya pek fazla kullanılmayan birçok çevrimiçi program hızlı bir şekilde gündemimize girdi. Normal şartlarda derneklerin mekânda bir araya gelerek yapacakları seminerler, atölye çalışmaları, film gösterimleri ve benzeri buluşmalar *online webinar* formatına dönüştürüldü. Birçok örgütün hayatına *Zoom*, *Google Meet*, *Skype*, *StreamYard* gibi programlar ve telekonferanslar girdi, "bir daha da çıkmadı". Çoğu örgüt kurumsal *Zoom* hesapları açtılar, düzenli etkinliklerini buradan yürütüyorlar. Diğer yandan, karantina döneminde "telekonferans ile psikososyal destek atölyesi" düzenleyen bir örgüt, herkesin kolaylıkla erişebildiği ancak pek kullanılmayan telekonferansın çoklu arama yöntemiyle yeni bir model geliştirdi. Bu yöntem, özellikle internet erişimi olmayan kırılğan gruplarla çalışmalar yürüten diğer sivil toplum örgütlerine de örnek oluşturdu. Çocuklarla çalışan bir örgüt masal anlatımı için telekonferansı tercih etti. Telekonferansta "bir kişinin beş çocuğu bağlamasıyla" toplu masal anlatım oturumu yapılabilirdi. Zor olsa da yüz yüze görüşülemeyen dönemde eve kapanan çocuklarla bir şekilde etkileşimin sağlandığı ifade edildi. Dijital alana aktarılmayan aile görüşmeleri ve danışma hatları telefon aracılığıyla yürütüldü. Salgının ilk aylarında ofislerin kapalı olduğu dönemde evden çalışanlar danışma hattını kendi cep telefonlarına yönlendirerek yürüttüler. Bu dönemde idari işler ve hedef kitlelere gitmesi gereken fiziki postalar da seyrekleşti, olanlar haftada bir toplu olarak gönderildi.

Podcastler üretildi, düzenli olarak paylaşılmaya başlandı. *Youtube* kanalları ve sosyal medya hesapları çok daha aktif olarak kullanılmaya başlandı. *Facebook* ve *Youtube'dan*

eş zamanlı canlı yayınlar yapıldı. *WhatsApp* ve *Telegram* toplu iletişim kanalları olarak kullanıldı. Üye toplantıları e-mail grupları ve *WhatsApp* üzerinden yürütülmeye çalışıldı. Aynı alanda çalışan örgütlerle yeni kurulan *WhatsApp* grupları üzerinden iletişim sürdürüldü. *Padlet* ve *Miro* gibi çevrimiçi doküman paylaşım araçlarını kullananlar oldu. Çevrimiçi tüm yöntemleri kullanırken mobil destek sağlayacak ağlar kuruldu.

Birçok örgüt çevrimiçi sistemlerde buluşmalar ve etkinlikler düzenlemeye başladıktan sonra, dijital alandaki görünürlükleri de değişti. Salgına kadar web sitesi dahi olmayan veya güncellemeyen bazı örgütlerin gündemine web sitesi oluşturma ve güncelleme, hedef kitleye uygun hale getirme, sosyal medyayı aktif kullanma, kurumsal kimlik ve görünürlük politikası oluşturma, çevrimiçi araçlar edinme gibi konular girdi. Örneğin 15 senedir web sitesi olmayan bir kadın örgütü bu dönemde oluşturdu. Bir diğeri *Twitter* ve *Youtube* hesapları açtı, sosyal medya sorumlusu istihdam etmeye başladı. Sosyal medya çok daha etkin bir şekilde kullanıldı. Birçok örgütün *Twitter* ve *Instagram*'da görünürlükleri arttı, *Facebook* etkinlikler için kullanıldı. Mevcut web siteleri güncellendi, farklı dil ve engelli erişimine açıldı, altyapıları geliştirildi. Başvuruların artmasıyla bazı örgütler dijital veri yönetim sistemi kurmak durumunda kaldı. (Bkz. *Hedef Olmak ve Hayatta Kalmak > İçe Dönmek*)

Danışmanlıkları çevrimiçine alarak yaşam hattı kuran bir LGBTİ+ örgütü, bu şekilde trans odaklı intihara ve krize müdahale alanında çalışabildi. Basılı yayınlar kısmen dijitale aktarıldı, e-dergi çıkartmaya başlayanlar oldu. Katılımcıların salgın döneminde dijital alanın araçlarıyla yürüttükleri faaliyetlere örnekler çoğaltılabilir: (Bkz. *Hedef Olmak ve Hayatta Kalmak > Alanı Bırakmamak*)

- Bir insan hakları örgütü, salgın döneminde cezaevlerindeki duruma odaklanan çevrimiçi film gösterimi ve söyleşi düzenledi.
- Zorunlu göç çalışan bir örgüt, Kürtçenin farklı lehçelerinde çizgi filmler hazırladı ve *Youtube* kanalını aktif olarak kullandı.
- Barış alanından bir örgüt, seminer serilerini ve akademik çalışmalarını uyarlayarak çevrimiçi akademi düzenledi. Bir başka örgüt, daralan sivil alanla ilgili ürettiği içerikleri, daha zor denetlenebilir olduğunu düşündüğü *podcast* formatında yayınladı.
- Azınlık ve dil hakkı çalışan bir örgüt, çevrimiçi dil kursları yürüttü. Bir yayın kurumu, yürüttüğü arşiv projesi kapsamında bir dizi Türkçe ve Kürtçe webinar düzenledi.
- Medya çalışmaları alanında birçok çevrimiçi yayın yapıldı, yaygın olarak paylaşıldı.

- Mülteci ve kültür alanlarında faaliyet gösteren bir örgüt, salgın döneminde göçmen kadın emeği üzerine bir video serisi üretti.
- Gençlik hakları alanında çalışan bir örgüt, genç sanatçılarla sanal sergi gerçekleştirdi. Başka bir gençlik örgütü, geliştirdiği aile eğitim modülünü tamamen çevrimiçiye taşıdı ve salgınla beraber psikolojik sağlığın geliştirilmesi üzerine bir oturum ekledi.
- Çocuk hakları akademisi çevrimiçi olarak düzenlendi. Bir çocuk hakları örgütü karantina döneminde telekonferans ile çocuklara psikososyal destek sağladı. Başka bir örgüt çocuklara telefonda masal anlattı.
- Kadın hakları alanında çalışan bir örgüt, oyunlarla çocuk haklarına odaklanan dijital bir modül üreterek sosyal medyadan yaygınlaştırdı. Başka bir kadın dayanışma örgütü, 8 Mart mesajları da içerecek şekilde bağış sertifikaları hazırladı, çevrimiçi kaynak geliştirme yöntemi olarak yaygınlaştırdı.
- LGBTİ+ hakları alanında çalışan bir örgüt bir sosyal medya uzmanı istihdam etti, dijital iletişim ve sosyal medyada savunuculuk eğitimi alarak bu alandaki görünürlüğünü artırdı. Başka bir örgüt danışma hattı için gönüllü ağını genişleterek evden hedef kitleye destek vermelerini sağladı.
- Engelli haklarını savunan bir örgüt, çevrimiçi bir program kapsamında Türkiye’de ve dünyada otizm ve engellilik alanındaki iyi örnekleri paylaştı.
- Kent hakkı alanında üretilen bir *podcast* serisinde, salgın sonrası için ekolojik manifestolar tartışıldı.
- Diyarbakır’da akademik çalışmalar yürüten bir örgüt, erkeklik okumaları atölyelerini çevrimiçinde çok farklı şehirlerden katılımı ile gerçekleştirdi.

Erişim ve Diğer Olanaklar

Haklara Destek Programı’na katılan sivil toplum örgütleri arasından kırılğan gruplarla birebir çalışanlar hariç büyük çoğunluk, salgınla beraber faaliyetlerini çevrimiçiye taşıyabildi. Bu sayede örgütlerin yerelde veya küçük gruplarla sınırlı kalan takipçileri ve ulaştıkları coğrafya genişledi, faaliyetlere katılan insan sayısı arttı. Bu çok da planlanmayan olumlu yan etki sayesinde dernekler görünürlüklerini ve dolayısıyla işbirliği olanaklarını, hedef kitlelerini ve olası üyelerle tanışma olasılıklarını artırdı denebilir. Zamanla bazı örgütler hedef kitlelerinin değiştiğini ifade ettiler. Örneğin bir derneğin yürüttüğü festival ve çevrimiçi eğitimlere katılım sayısı ulusalda artarken yerelde azaldı. Başka bir insan hakları örgütü de “yerel bir dernekten ulusal bir derneğe” dönüştüklerini ifade etti. Proje bütçelerinde seminer, atölye çalışması ve eğitimlerin ulaşım ve konaklama maliyetleri düşerken, daha fazla eğitim düzenleyerek farklı şehir ve ülkelerden katılımları artırmak mümkün oldu. Bazı örgütler altyapıyı kurup çevrimiçi sistemin işleyişini oturtuktan sonra

çevrimiçinde yürüttükleri etkinliklerin sayısını artırdılar, bu sayede hiç olmadığı kadar geniş bir katılımcı kitlesine eriştiler. Etkinlikler dışında kalan hukuki ve psikolojik danışmanlık gibi hizmetler de çevrimiçi verilebildi. Anma haftaları ve bazı eylemler de dijital alana taşındı: “Cumartesi Anneleri eylemleri uzun süre çevrimiçinde yürütüldü, bu şekilde eylemin ulaştığı kitle arttı.” Bir LGBTİ+ örgütünün takip ettiği trans seks işçisi kadınlara yönelik davanın bir sosyal medya kampanyasına dönüştürülmesiyle görünürlüğü arttı, bu kapsamda üretilmiş video-belgesel serisi 260.000 izlenme sayısına ulaştı. Çevrimiçi kampanyalar, şiddete uğrayan kadınların, danışma merkezine ilettikleri sorular ve cevapların paylaşılmasıyla birçok kadını bilgilendirmeyi de sağladı. Salgın döneminde depresyon ve yangınlarda sosyal medyayı aktif olarak kullanan, afet yönetimi ve kriz durumlarına müdahaleyle ilgili uzmanlıklarını ve tecrübelerini canlı yayınlar aracılığıyla paylaşan örgütler başarılı çalışmalar yürüttü. Örgütlerin gündemine afet yönetimi girdi. İptal edilen saha çalışmaları yerine dezavantajlı grupların salgından nasıl etkilendiğine odaklanan çevrimiçi yayınlar birçok insana ulaştı. (Bkz. *Buluştuğumuz Yerler > Yeni Dijital Alanlar*)

Yeni araçlar ve hedef kitleler, yeni içeriklerin de doğmasına vesile oldu. Dijital alanın olanakları keşfedildikçe yeni faaliyetler üretildi, içerik değişiminde de farklı yöntem ve yaklaşımlar geliştirildi. Sadece yüz yüze faaliyetlerin çevrimiçine uyarlandığı formatlar değil, yeni dijital içeriklerin de üretildiği görüldü. Örneğin bir kadın hakları örgütü, dijital flört şiddeti alanında içerik üretmeye başladı. Engelli haklarını savunan bir örgüt, engellilik alanındaki iyi örneklerin anlatıldığı, genel izleyiciye açık çevrimiçi yayınlar yapmaya başladı. Çevrimiçi katılım olanaklarının bazı hedef kitleleri güçlendirdiği de görüldü: “Engelli aileleri genelde çocuklarını dışarıya bırakma konusunda endişelenir, korumacıdırlar. Çevrimiçi toplantılara katılım sağlayıp buradan güç sağlayan birçok engelli katılımcı oldu. İlham aldılar. ‘Ben de yapabilirim’ dediler.” Tüm dünyanın evlerinde izole olduğu salgın döneminde bir arada olma ihtiyacı arttıkça, örgütler çevrimiçi alanın olanaklarını bu yönde de zorladılar. LGBTİ+ hakları alanında çalışan bir örgüt, ilk dönemde her akşam canlı yayınlarla hedef kitleleriyle çalışmalar yürüttü. Bu sayede kitle ile bağımlı dijital alanda bile olsa kurarak, beraberliğin yarattığı destek ortamını korumuş oldu.

Çevrimiçi sistemlere uyum sürecinde örgütlerdeki teknik altyapı yenilendi veya kapasitesi geliştirildi. Kurumlarda çalışanlar “teknoloji konusunda kendilerini geliştirdiler”, teknoloji okuryazarlığı arttı. Farklı çevrimiçi araçları ve sosyal medyayı daha etkin kullanma ve takip etme fırsatı edindiler. Sivil toplum örgütlerinin kendi ekipleri ve çalışma alanlarını geliştirmesi açısından da çevrimiçi bilgiye erişim olanakları genişledi. İnsan hakları alanında çalışan bir örgüt, Zoom üzerinden daha

sık kurumsal eğitim yaptıklarını ve bu sayede çalışmalarında niteliksel değişimler sağlandığını ifade etti. (Bkz. *Hedef Olmak ve Hayatta Kalmak > İçer Dönmek*) Teknik altyapı oturtulduktan sonra bazı etkinlikleri çevrimiçi yürütmek, yüz yüze yürütülmesine kıyasla zaman tasarrufu da sağlayabildi. Diğer yandan dünyada dijital savunuculuğun artan önemi de dikkate alınır, salgınla birlikte daha çok çevrimiçine yönelmenin sadece hedef kitle ve görünürlük faaliyetleri için değil savunuculukta da önemli bir araç olduğu söylenebilir. Haklara Destek Programı'na katılan sivil toplum örgütlerinin çoğu, salgın bitse de hem yüz yüze buluşacaklarını hem de dijital platformları kullanacaklarını ifade ettiler. Yukarıda sayılan pek çok yeni olanak sebebiyle birçok örgüt dijitalleşmenin kendilerine iyi geldiğini, ancak aynı oranda zorluklar ve çevrimiçine uyum sorunları da yaşadıklarını ifade etti.

Uyum Sorunları

Sivil toplum örgütlerinin yarısı, salgınla beraber kullanılmaya başlanan teknolojik altyapıya sahip değildi. Az da olsa teknik altyapısı yeterli olan, çalışan ve destekçileriyle faaliyetlerini çevrimiçine uyarlayabilen örgütler olsa da örgütlerin en çok dile getirdiği sorunlardan biri çevrimiçi sistemlere uyum oldu. Örgütlerin çevrimiçi sistemlere uyumunun şehir, bölge, insan kaynakları kapasitesi, üye profili gibi etkenlerle ilişkisi görülürken mevcut teknik altyapı, ekipman, çalışma alanı, hedef kitle de uyum sürecinde farklılıklara yol açtı. Her örgüt bu süreçte aynı uyumu gösteremedi. Salgın öncesinde bir kısım örgüt, sivil alanda artan baskı sebebiyle derneklerinin kapatılma ve kayyum atanması riski altında olduğunu, bu sebeple teknik altyapı veya mülk alımına yatırım yapamadıklarını ifade ettiler. (Bkz. *Sivil Alanda Baskı Mekanizmaları > İzinler ve Kamuyla İşbirliği*) Kurumsal çalışmalarını tamamlamış, ulusal ve uluslararası düzeyde çalışmalar yürüten ve profesyonellerle çalışan örgütlerin çevrimiçi çalışmaya ve bu alanda yapılan çalışmaları çeşitlendirmeye daha yatkın olduğu gözlemlendi. Birebir başvuru alan, bölgesel veya yerel çalışan, gönüllülüğün baskın olduğu örgütlerde sosyal medya ve çevrimiçi çalışmaya geçiş daha kısıtlı oldu. Bu örgütlerde kurumsal iletişim çalışmalarının tamamlanmadığı ve kurumun dijital kanallarının olmadığı veya aktif kullanılmadığı görüldü. Bu örgütler teknik ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra yeni dijital araçları kullanma ve adapte olma aşamasında desteğe ihtiyaç duysalar da birçok örgüt faaliyetlerini çevrimiçine uyarlayarak sürdürebildi.

“Genç” örgütler çevrimiçi çalışmaya ve bu alandaki yaklaşımları çeşitlendirmeye daha yatkınlar. “Geleneksele bağlı” organizasyon yapılarında çevrimiçine geçiş tercih edilmedi, zorlaştı veya zaman aldı. Bazı örgütler Zoom gibi uygulamaları edinse de faaliyetlerini çevrimiçi alana taşıyamadı veya taşımamakta ısrar etti. Bu örgütler

salgın boyunca aktif olamadılar. Yüz yüze çalışmaya alışkın olmak ve bu çalışma biçiminde ısrarcı olmak çevrimiçi çalışmaya geçişi engelleyen örgüt içi bir direnç mekanizması olarak gözlemlendi. LGBTİ+ örgütlerinin çoğu için çevrimiçi sistemlere geçiş, dijital araçları kullanma, sosyal medyada aktif olma gibi alternatif savunuculuk pratiklerine uyum sağlamanın, diğer örgütlere kıyasla daha kolay olduğu gözlemlendi. Bunu, alandaki kısıtlamalar ve salgın öncesi krizler sebebiyle edindikleri deneyimlere bağlamak mümkün: “Ankara Valiliği tarafından 2017 yılında LGBTİ+ etkinliklerine getirilen ve daha sonra diğer illere yayılan süresiz-sınırsız yasaktan sonra örgütler çevrimiçi mecraları aktif olarak kullanmaya başlamışlardı. Örneğin bir örgüt, o dönemde açtığı *Youtube* kanalını salgın sürecinde de aktif olarak kullanmaya devam etti.”

Hem çevrimiçi sistemlere adapte olmak konusunda sorun yaşayan, hem de çalışma alanı ve hedef kitle ile bağlantılı olarak çevrimiçi sistemler aracılığıyla çalışmanın imkânsızlığını yaşayan örgütler oldu. Bu örgütler kısıtlı açılma dönemlerinde eğitimler, saha çalışmaları ve danışmanlık gibi faaliyetlerini yüz yüze gerçekleştirerek risk aldılar. Örneğin kadına yönelik şiddet alanında çalışan örgütler için danışanlara çevrimiçi destek vermek veya derinlemesine görüşme yapmak zor oldu. Şiddet mağduru kadınlarla iletişim sekteye uğradı: Salgında okullar kapalıyken çocuklarla evde kalan kadınların, evde bilgisayar olsa da çocukların eğitim için kullanması sebebiyle erişimleri olmadı. Bu alanda çalışan örgütlerin bir kısmı çeşitli karma yöntemler geliştirdiler; örneğin haftanın bir günü yüz yüze psikolojik danışmanlık hizmeti vermek, sadece telefonla destek vermek veya psikolojik destekleri çevrimiçi araçlar kullanarak yapmak gibi. Diğer yandan çatışma çözümü veya barış alanındaki çalışmalar, tarafların konuşması ve tartışması her zaman kolay olmayan, arka planında sosyal travmalar olan konular. Bu tür çalışmalar fiziksel olarak bir araya gelmeyi ve yan yana uzun zaman geçirmeyi gerektirebiliyor. Bu alanlarda çalışan bazı örgütler çevrimiçine geçmekte zorlandılar. Çevrimiçi faaliyetlerde zor konuların çalışılmasına dair yeni yöntemlere ihtiyaç duyuldu. Araştırma sahaları sekteye uğrayınca çevrimiçi araçlarla tamamlanmaya çalışıldı. Ancak birçok sahada bilgisayar okuryazarlığının kısıtlı olması ve güvenlik gerekçesiyle çevrimiçi araçlarla mülakat yapmak istenmemesi gibi sebeplerden aksamalar yaşandı. (*Bkz. Buluştuğumuz Yerler > Yeni Dijital Alanlar*)

Çevrimiçi çalışma lojistik eksiklikleri ortaya çıkardı, yeni bütçe ihtiyaçları oluştu. Çalışan ve üyelerin teknik altyapı, bilgisayar ve internet eksiklikleri uyum sürecinde sorun yarattı. Dernekler bu ihtiyaçları kısıtlı olarak karşılayabildi. Ağların çevrimiçi toplantılarına teknik yetersizlikler nedeniyle katılamayan örgütler oldu. Diğer yandan hedef kitlenin teknik altyapı yetersizliği, bazı alanlarda çevrimiçi çalışmayı

imkânsızlaştırdı. Özellikle kırılğan gruplarla çalışan örgütlerde bu durum daha belirgin olarak yüz yüze çalışmayı gerektirdi. Kapanmaların olduğu dönemde özellikle çocukların eğitime çevrimiçi erişimi en önemli sorunlardandı. Bu dönemde uyum sağlayamayan pek çok çocuğun okulu bıraktığı görüldü. Bazı sivil toplum örgütleri destekçi bularak tablet erişimi olmayan çocukların eğitimde kalmasını sağladılar. Diğer yandan dijital araçlar büyük bir bütçe kalemi oluşturduğundan, tüm hedef kitleye sağlanacak şekilde fonlanması veya hedef kitleye internet desteği sağlamak oldukça zor. Bu sebeple yerelde çocuklar ve gençlerle çalışma yürüten birçok örgüt, çalışmalarını çevrimiçine taşısa da hedef kitlesine erişemediği için salgında faaliyetlerini yürütemedi. Ayrıca çocuklara yönelik yürütülen pek çok faaliyet çevrimiçine uygun olmadı: Örneğin bilgisayar karşısında beden eğitimi yapan çocukların ailede alay konusu olmaları sebebiyle, çocukları bu aktivitelere dahil etmenin zorlaştığını ifade eden örgütler oldu. Telekonferans yöntemiyle çocuklara yapılan bazı faaliyetler de sürdürülebilir olmadı, çünkü sokağa çıkma kısıtlamaları kalkınca çocuklar evde ve bilgisayar başında duramadı. Köylerde internet erişimi olmadığı için kırsaldaki pek çok kırılğan grup yalnız kaldı, çevrimiçi faaliyetlerle onlara erişmek mümkün olmadı. Dolayısıyla dijital altyapısı olmayan veya uyum sağlayamayan pek çok insan sivil toplum örgütlerinin çevrimiçi programlarından faydalanamadı. (Bkz. *Salgında Kırılğan Gruplar > Kırılğan Grupların Salgında Durumu*)

Evden ve çevrimiçi çalışma, işi tüm zamana yayarak mesai saatleri içinde kalmayan bir çalışma biçimini dayattı. Bu da örgütlerde çalışanların 7/24 erişilebilir olmasına, sürekli çalışmasına ve yorulmasına neden oldu. Danışan sayılarının salgın döneminde artmasıyla, örgüt çalışanları üzerindeki yük daha da arttı. Gün boyu birçok çevrimiçi toplantıya girip, akşam da etkinlik takip etmek durumunda kalan çalışanlar, “dijital yorgunluğu azaltmak için toplantılara süre sınırı koyma, moderasyonu belli toplantı modeli geliştirme” gibi yöntemler önerdiler. *WhatsApp* gruplarında artan yazışmalar ve telefon grupların e-mail grubu gibi kullanılması da ifade edilen sorunlardandı. Salgın sırasında ekip içi iletişim de çevrimiçi yürütüldü. Bazı örgütler, buna uyum sürecinin herkeste aynı olmadığını ifade ettiler. Bir çalışan salgında örgüt içi iletişimi şöyle tarif etti: “*Zoom* ortamındaki paylaşımlarımız ofisteki gibi olmadı, bu da zaman zaman gerilime sebep oldu. Bu sene *Zoom*’da da iletişim kurmayı öğrendiğimiz için daha kolay ama geçen yıl zor geçti.” (Bkz. *Salgının Sivil Toplum Örgütlerine Etkileri > Organizasyonel Değişiklikler*)

SEKİZİNCİ BÖLÜM

BULUŞTUĞUMUZ

YERLER:

SOKAKLAR,

DİJİTAL

ALANLAR,

AĞLAR

Türkiye’de son yıllarda daralan demokratik alanın üstüne gelen COVID-19 salgınının, yaşamın tüm alanlarına olduğu gibi sivil toplum örgütlerinin bir araya gelme ve örgütlenme biçimlerine de doğrudan etkisi oldu. Hak savunucularının on yıllardır kısıtlamalara rağmen bir araya gelip örgütlendikleri alanlar daha da daralırken, salgının da etkisiyle yeni dijital alanlar açıldı. Sokağın bittiği yerde çevrimiçi olanakların bir fırsat gibi görünmesine rağmen kapsayıcılık, erişim ve kontrol mekanizmalarına doğrudan maruz kalma potansiyeli ile dijital alanların kırılabilirliği da tartışılması gereken bir konu olarak ortaya çıktı. Önceki bölümlerde sivil toplum örgütlerinin deneyimlerinden de gördüğümüz gibi, bir araya gelinen alana göre yapılan işlerin içeriklerinde ve savunuculuk yöntemlerinde de değişiklikler gözlemleniyor. Diğer yandan, sokakta veya çevrimiçinde veya mümkün olan her yerde ve belki de mümkün olmayan yerleri de yaratarak bir araya gelmenin, işbirliği yapmanın ve dayanışmayla güçlenmenin önemi giderek artıyor.

Baskı Ortamında Sokak

2013 yılında Gezi protestolarıyla başlayan sokak yasakları, 2015’te çözüm sürecinin bitmesi, buna bağlı olarak ateşkesin sona ermesi ve özellikle Kürt illerinde olağanüstü hâl ilan edilmesiyle daha da şiddetlendi. 2015 seçimlerinin ardından ülkeyi kutuplaşmaya götüren siyaset, 2016’daki darbe girişimi sonrasında daha da otoriterleşti. Bu yıllarda öncelikle Kürt illerinde başlayan, daha sonra tüm ülkeye yayılan sokağa çıkma yasakları, kayyum atamaları, OHAL uygulamaları, KHK’larla muhaliflerin işine son verilmesi ve sivil toplum örgütlerini kapatarak etkisiz hale getirme uygulamaları, bugüne kadar devam eden baskı döneminin başlangıcı oldu. Bu ortama eşlik eden ayrımcılık ve nefret söylemi, giderek muhaliflerin ve hak savunucularının yanı sıra LGBTİ+ların, kadınların, göçmenlerin, azınlıkların hedef gösterildiği, kısıtlandığı ve doğrudan cezalandırıldığı bir sivil alan yarattı. (Bkz. *Sivil Alanda Baskı Mekanizmaları > Hedef Gösterme*) Özellikle siyasetçilere, akademisyenlere, gazetecilere ve hak savunucularına yönelik keyfi tutuklamalar baskı ve sindirme politikalarının boyutunu arttırdı. Aynı dönemde sivil toplum örgütleri de “hükümete yakın ve uzak diye” ayrıştı.

Sokak eylemlerinin ve etkinliklerinin keyfi olarak yasaklanması, zamanla sivil alanın hareketliliğini bastırmaya dönüştü. Kamusal alanda bir araya gelmenin neredeyse imkânsızlaştığı veya ancak çatışma altında yapılabildiği bir ortamın üstüne 2020 yılında COVID-19 küresel salgını geldi. Sosyal mesafe ve izolasyon prensibini yerine getirebilmek için uzun süre kısmi sokağa çıkma yasakları uygulandı. Ancak Haklara Destek Programı’na katılanların çoğu, bu yasakların sivil toplumu bastırmak ve “sokağı tamamen bitirmek” için “geçerli” bir bahane olarak da öne sürüldüğünü, bir

kamu sağlığı meselesinin devlet tarafından “sivil alanda baskı kurmak amacıyla kötüye kullanıldığını” ifade ettiler: “Salgın bulunmaz bir nimet olarak sonuna kadar kullanıldı.” Sonuçta salgınla yaşadığımız iki yılın ardından açılmaların olduğu dönemde bile artık sivil toplumun sorunsuz herhangi bir sokak eylemi veya kamusal alanda basın açıklaması yapması mümkün gözüküyor. (Bkz. *Sivil Alanda Baskı Mekanizmaları > İzinler ve Kamuyla İşbirliği*)

Son yıllarda sokak eylemlerinin yasaklanması ve sokağa çıkanların özel olarak cezalandırılması yoluyla sokağın baskı altına alınması tüm sivil toplum örgütlerini ve hak savunucularını etkiledi. Ancak özellikle insan hakları, barış ve azınlık hakları, akademi, yaşam alanı mücadeleleri, göç ve mülteci, LGBTİ+ ve kadın hakları alanında veya Kürt illerinde çalışan sivil toplum örgütlerinin çalışmaları doğrudan etkilendi. Örgütlenme özgürlüğüne gelen kısıtlamaların üzerine yaşanan yaşam hakkı ihlalleri, hukuki ihlaller ve cezasızlık politikaları da alanın gittikçe baskı altına alınmasına sebep oldu. (Bkz. *Örgütlenme Özgürlüğü ve Yasal Değişiklikler > İdari Denetimler*) Küresel salgının yarattığı fiziksel ve psikolojik risklerin yanı sıra belirsizliğin, sivil alanı daha da baskı altında hissettirdiği söylenebilir. Hak savunucuları ve örgütler, bir yandan hedef kitlelerinin yaşadığı hak ihlallerine karşı mücadele edip savunuculuğu sürdürürken, bu baskıların öznesi olarak ayakta kalmaya çalıştılar. Artık insan hakları savunucuları için “hak savunucularının da savunulması” gibi yeni bir mücadele alanı söz konusu oldu. (Bkz. *Sivil Alanda Baskı Mekanizmaları > Ceza, Gözaltı ve Davalar*)

Baskı ve salgın ortamında engellenen sokak eylemlerine karşın birçok örgüt “sokağı zorlamaya” devam etti. Basın açıklamaları ve eylemler için kamusal alanda bir araya geldiler. Örneğin bir kadın platformuna bu dönemde İstanbul Sözleşmesi için yaptıkları basın açıklamaları ve eylemlerden dolayı 100.000 TL’yi aşan para cezası verildi. (Bkz. *LGBTİ+ ve Kadın Hakları > İstanbul Sözleşmesi*) Diyarbakır’da faaliyetlerini yürüten bir örgüt, bu dönemdeki kısıtlamaları şöyle özetledi: “Daha 2015 yılında Diyarbakır’da basın açıklaması yapıldı ve yüzlerce kişi gelirdi. Şimdi basın açıklaması yapmak suç işlemek ile özdeş. Kadın arkadaşlar 10 kişi açıklama yapıyorsa 20-30 polis geliyor açıklama yapılan yere. Atacağınız her adımı süzgeçten geçirmek durumunda kalıyorsunuz.” Geçtiğimiz yıl orman ve yaşam alanı mücadelelerinde çevre savunucuları ve yerel halkla güvenlik güçleri birçok kez karşı karşıya geldi. Trafikte kadına yönelik şiddete karşı kadınlar “mor konvoy, mor bisiklet” eylemlerini yaptılar; Diyarbakır’da “pedal çevirerek” şiddete karşı farkındalık yaratmaya çalıştılar. 2021 yılında Taksim’de yapılacak Onur Yürüyüşü “devletin bölünmez bütünlüğü, genel ahlak ve COVID-19 tedbirleri” sebebiyle yasaklandı. Yasağa rağmen Taksim’de toplanan kitleye polis müdahale ederek yürüyüşü engelledi ancak bu deneyim herkes için ilham verici bir örneğe dönüştü. Bu örnekler çoğalıyor ve hak savunucularına umut vermeye devam ediyor. (Bkz. *LGBTİ+ ve Kadın Hakları > Ayrımcılık ve Nefret Söylemi*)

Yeni Dijital Alanlar

Baskı ortamında hak savunucularının kamusal alanda bir araya gelme olanakları azalırken, salgınla beraber hayatımıza giren dijital araçların yeni bir aradalıklar yaratma potansiyeli fark edildi. Sokağa çıkma kısıtlamalarının olduğu yerlerde çevrimiçi buluşmaların “hayat kurtarıcı” bir rolü oldu. Haklara Destek Programı’na katılan birçok sivil toplum örgütü, geçtiğimiz iki yıllık salgın döneminde faaliyetlerinin bir kısmını çevrimiçine taşıdı. Gelecekte *hibrit* bir sistem öngören örgütler bundan sonra *Youtube* canlı yayınlarını, çevrimiçi *Webinar*ları, kurum içi *Zoom* toplantılarını daha sık kullanacaklar. Çevrimiçi araçların avantajları olsa ve pratik çözümler üretse de bazı faaliyetler için uygun olmadığını, etkisinin düşük olabildiğini ve yüz yüze görüşmelerdeki hissin tam alınamadığını ifade edenler de oldu. İnsan hakları alanından bir örgüt çalışanın ifadesiyle “çevrimiçi etkinlikler ve hibrit çalışma modeli salgınla gelen ve kalıcı hale dönüşen uygulamalardan. Bunların avantajlarından yararlı olsak da yüz yüze ve doğrudan olmayışının eksikliğini kapatmanın arayışındayız.” Özellikle internete ve bilgisayara erişimi kısıtlı hedef kitlelerle çalışan örgütler, salgının rahatladığı dönemlerde tekrar sahaya döndüler ve yüz yüze faaliyetlerine devam ediyorlar. Bu anlamda çevrimiçi araçların, özellikle çatışmalı konuları ve kırılğan grupları bir araya getiren faaliyetlerin yerini tamamen alması zor görünüyor. (Bkz. *Çevrimiçi Sistemlere Uyum > Uyum Sorunları*) Birebir zaman geçirmeyi gerektiren bazı buluşmaların dijital alana aktarılınca aynı etkiyi yaratmadığını ifade edenler oldu. Ayrıca çevrimiçi ilişkiler için “faaliyet bazlı kaldı, sürdürülebilir olamadı” ifadesini kullananlar da oldu. Burada paydaşlarla kurulan temas ve dayanışmanın devam edebilmesi için uzun vadeli planlamalar yapılması gerektiği dile getirildi.

Örgütlerin kendi ekipleriyle ve diğer örgütlerle bir araya gelmesini kolaylaştıran yeni dijital araçların bir kısmı, özellikle salgın sebebiyle yoğun kısıtlamaların olduğu dönemde bazı savunuculuk faaliyetleri ve eylemler için de kullanıldı. Örneğin Cumartesi Anneleri eylemi dijital alanda uzun süre devam ettirilirken, eylemin ulaştığı kitle de bu şekilde genişledi. (Bkz. *Çevrimiçi Sistemlere Uyum > Erişim ve Diğer Olanaklar*) Diğer yandan çevrimiçi eylem ve savunuculuk faaliyetlerinin sürdürülebilirliği ve ne kadar süre katılımcıların bir araya gelme motivasyonunu canlı tutabileceği henüz belirsiz. Özellikle zamanla gelişen dijital yorgunluğu, baskı ortamı sebebiyle görünür ve kaydedilebilir ortamlarda bir araya gelmekten çekinen insan sayısının artmasını, sivil toplum örgütlerinin de güvenlik kaygısıyla daha içe kapandığı bir dönem yaşadığını, çevrimiçi araçların devlet kontrolüne doğrudan açık olması sebebiyle güvensizlik duyulmasını dikkate almak gerekiyor. (Bkz. *Hedef Olmak ve Hayatta Kalmak > İçte Dönmek*) Dolayısıyla yeni dijital araçlar sokağı tamamlayan

iyi bir alternatif alan sunsa da kapsayıcılık, erişim ve kontrol mekanizmalarına açıklık sebebiyle oldukça kırılğan bir alan. Bunun için Türkiye’de yakın geçmişte uzun süre erişime kapatılan ve kontrol altına alınmaya çalışılan web siteleri ve dijital platformları hatırlamak yeterli olabilir.

Ağlar ve İşbirlikleri

Kriz dönemlerinde yalnız hisseden örgütlerin her zaman olduğundan daha fazla birbirine ihtiyaç duyması, dayanışma aracılığıyla güçlenmenin yollarını aramalarına sebep oldu. Haklara Destek Programı’na katılan sivil toplum örgütlerine göre “yalnız olmadıklarını bilmenin ve dayanışmanın, baskı ve salgın dönemlerinde ayakta kalabilmelerinde” önemli payı var. (Bkz. *Hedef Olmak ve Hayatta Kalmak*) Birçok örgüt bu dönemde aynı alanlarda çalışan başka örgütlerin deneyimlerinden öğrenmek için daha fazla işbirliği yaptıklarını, sadece kendi alanları değil farklı disiplinlerde ve yerelde paydaşlarla ortaklıklar kurduklarını, artık ulusal ve uluslararası ağlarda daha fazla yer aldıklarını ifade etti. Bazı örgütler yürüttükleri faaliyetleri veya projeleri, daha önceden kurmadıkları türden kurumsal işbirlikleri üzerinden kurguladı. Örneğin insan hakları veya barış alanında çalışan bir örgüt, medya ve sanat alanından işbirlikleriyle yeni proje içerikleri üretebildi. Farklı disiplinleri ve alanları kesen işbirliklerinin; proje bazlı da olsa sürdürülebilirlik ve yeni hedef kitlelere erişmek açısından faydalarını vurgulamak gerek. Örneğin göç üzerine çalışan bir örgüt, aktif olduğu şehirdeki baroyla ortaklık kurarak dil ve kültürel haklar konusunda bir video serisi üretti ve paylaştı. Bir insan hakları derneği, kendilerini takip eden basın organları, gazeteciler, akademisyenler ve öğrencilerle yakın teması tutarak dayanışmaya devam ediyor.

Belediyelerden faaliyet bazında alınan destekler birçok dernek için önemli bir yerel işbirliği örneği oluştursa da, 2015 sonrası özellikle Kürt illerindeki belediyelere atanan kayyumlarla bu işbirliklerinin önü kapandı. (Bkz. *Sivil Alanda Baskı Mekanizmaları > İzinler ve Kamuyla İşbirliği*) Van’da faaliyet gösteren bir örgüt, “salgın ve kayyumların yerel örgütlenme ve ağlara zarar verdiğini”, birçok işbirliği alanının kaybedildiğini ifade etti. Diğer yandan İstanbul’da bir örgüt, kent konseyine davet edilerek büyükşehir belediye bütçesinin yurttaş katılımına açılacağı bir model geliştirebildi. Diğer yandan salgınla beraber çevrimiçi mecraların örgütlerin hayatına aktif olarak girmesinin, uluslararası alanda bilgi paylaşımı ve iletişimi de olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Örneğin LGBTİ+ hakları alanından bir örgüt “Yeni Zelanda, İsveç ve Almanya’da seks işçiliği üzerine çalışan örgütlerle” Zoom üzerinden toplanarak mevzuat ve uygulamaya dair karşılıklı bilgilendirme yapabiliyor artık.

Aynı alanda çalışan sivil toplum örgütlerinin ulusal veya uluslararası düzeyde kurdukları ağlar canlı tutulursa yatay bilgi alışverişi, savunuculuk, destek, dayanışma ve güçlenmede önemli bir katkısı olabilir. Özellikle baskı ve salgın döneminde bu tür dayanışma zeminlerine duyulan ihtiyaç çok dile getirildi: “Zor bir dönem sivil toplum için, ciddi baskı ve zorluklar, üstüne de salgının sıkıntılarıyla, sivil toplum örgütlerinin yalnız hissettiği bir dönem oldu. Dayanışma ve destek arayışıyla geçti 2 yıl.” Önemli ihtiyaçlardan biri, güvenli alanlarda bir araya gelebilmek, baskı ortamında tek ses olarak birlikte ayakta durabilmek. Bu bağlamda örgütler dayanışma ağlarını, alandaki sorunlarla baş etme mekanizmaları ve iyi örnekleri paylaşabilecekleri, varlıklarını sürdürmenin yol ve yöntemlerini beraber belirleyebilecekleri bir birliktelik alanı olarak görüyor. Son dönemde sosyal medya ve platformlar üzerinden iletişim ve dayanışmanın arttığı ifade edildi. Benzer konularda çalışan sivil toplum örgütlerinin alanda hızlı bilgi alışverişi ve deneyim paylaşımı için bir *WhatsApp* grubu oluşturuldu. (Bkz. *Örgütlenme Özgürlüğü ve Yasal Değişiklikler > Yeni Yasaya Karşı Önlemler*) İletişim ve dayanışma ağlarından mekân desteği, hukuki destek, teknik altyapı desteği, alana özel akademik bilgi desteği gibi birçok farklı konuda yardım alan örgütler oldu.

Farklı alanlarda pek çok yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası ağ ve iletişim platformu bulunuyor. Haklara Destek Programı'na katılan ve değişik tematik alanlarda çalışan örgütlerin ağlar konusunda durumu da bazı farklılıklar gösteriyor. Akademi alanında çalışan örgütler arasında bir bağ ve dayanışmanın olduğu ifade edildi. Barış çalışan örgütlerdeyse, örgütler arasındaki farklı yaklaşımların hep birlikte hareket etmeyi engellediği gözlemlendi. Barış çalışan örgütlerden bazıları birbirleriyle daha yakın iletişim ve işbirliği içinde olabiliyor, ancak bazıları geleneksel örgüt yapıları ve barış meselesini ele alış biçimleriyle diğerlerinden ayrılıyor. Bu duruma rağmen barış çalışmaları alanında aktif olarak üyelerine destek ve dayanışma gösteren bölgesel ağlar var. “Toplumsal barış ağının varlığı bölgeyi motive ediyor. Ağın olması önemli ancak kurumsal kapasitesi yok.” Ulusal veya bölgesel ağların birçoğunun uzun vadede etkinliğinin artırılabilmesi için kurumsal yapılarının güçlendirilmesi gerekiyor. Örneğin göç alanında çalışan bir örgüt, salgın döneminde dayanışmanın arttığını, ortak göç haftası etkinlikleri düzenlendiğini ancak burada kurulan kurumlar arası ilişkilerin faaliyet bazlı kaldığını, uzun vadeli ortak planlar yapılmadığını ifade etti. Buradan çıkan mülteci dayanışma ağı da çok aktif olmadı. İşçi hakları alanından programa katılan örgüt, alanda işçilerin yaşadığı hak ihlallerini görünür kılmaya ve tüketicilerle dayanışmayı artırmaya ihtiyaç olduğunu ifade etti. Bu doğrultuda çalışan küresel bir ağa üye olan örgüt, yerel hak ihlalleri konusunda uluslararası alanda da bilgilendirme yapıyor.

LGBTİ+ örgütlerinin çoğu birçok uluslararası çatı kurum ve iletişim ağına üye. Ayrıca ulusal düzeyde sadece toplumsal cinsiyet değil, insan hakları savunucularının bir araya

geldiği dayanışma ağlarının da parçasıdır. Aynı şekilde kadın dernekleri de olabildiğince toplumsal cinsiyet ve insan hakları alanındaki iletişim ağlarına katılıyor. Örneğin kadın danışma merkezi olan örgütler, artan şiddet başvurularında şiddetsizlikle mücadele açısından çok destek gördü. Kadın haklarını savunan bir dernek, özellikle “acil konularda bir arada durdukları örgütlerden güç aldıklarını” ifade etti. (Bkz. *LGBTİ+ ve Kadın Hakları > Ayrımcılık ve Nefret Söylemi*) Diyarbakır’da çeşitli baskınlar sonrasında yöneticileri tutuklanan bir örgüt, hak savunucuları ve diğer örgütlerden destek ve dayanışma gördü: “Cezaevinden çıktıktan sonra dışarıda kalan arkadaşlarımla, hak savunucularımla, kadın örgütlerinin içinde olduğu ağ ve platformların desteği, dayanışması bize güç verdi. Sürdürülebilirliğimizi sağlamak açısından buradaki herkesin gösterdiği dayanışma bizim için çok önemliydi. Birçok ağ ve platformun içine girmiş olduk. Bu bizi geliştirdi ve güçlendirdi. Biz her defasında yeniden ayağa kalkıp örgütü açıyoruz ama bu ağlar bizim için daha özel bir önem taşıyor.” Çocuk hakları alanında çalışan bir örgüt çalışanı “dayanışma ağlarına çok ihtiyaç duyduklarını, çocuk alanında çalışan örgütlerin ağların bir parçası olduğunu ama ağların pek de etkin ve efektif olmadığını” ifade etti. Destek ve dayanışma ağlarının güçlenmesi ihtiyacı çokça dile getirildi. (Bkz. *LGBTİ+ ve Kadın Hakları > Şiddet, Cezasızlık ve Savunuculuk*)

Haklara Destek Programı’na katılan bağımsız basın kurumları, ifade özgürlüğü alanında faaliyetleri olsa da kendi yayınları da olan özgün yapılar. Bu sebeple dayanışma ağlarının gündemlerinin bir parçası olmadığı ifade edildi. Ancak geçtiğimiz yıl adil yargılanma üzerinden işbirliği ve deneyim paylaşımına dayanan bir ağ oluşturulabildi. Başka yeni kurulan ağ ve birliktelik girişimleri de oldu: Türkiye’deki organik tarım ağı, Karadeniz’deki kadın dernekleri iletişim ve dayanışma ağı, mülteci dayanışma ağı, kuir sanatçıların dayanışma ağı, kültürel çoğulluk platformu gibi çalışmalar kapsamında ağ platformu, akademisyen havuzu, sanatçılar arası ağ kurma girişimleri... “Tematik örgütlenme nedeniyle ağ enflasyonu” olduğunu ifade eden bir örgüt çalışanı, belli alanlarda çalışan örgütlerin içlerine kapanmış ağlar oluşturmasının sorunlarına da dikkat çekti. LGBTİ+, Kürt kadınlar ve göçmen kadınlar gibi kesişimsel konuların sivil toplumun “ana akımının” dışında kalması bu duruma örnek verilebilir. Bu bağlamda toplantılarda mücadele ve dönüşüm alanları olarak ağların önemi ve etkisi her fırsatta ifade edilirken “kesişimsel kimlik nedeniyle” kırılan gruplar içinde de farklılaşan özneler olduğu ve bunlarla etkileşimi arttırmanın önemi de vurgulandı: “Ağlar içerisinde sürekli bu farklılıkları anlatmak zorunda kalıyoruz. Ana akım hareketlerin bizi ve bizim birbirimizi anlamamız açısından bir arada durduğumuz alanları arttırmak önemli.”

Diğer yandan, bu kadar çok ağ ve platformdan bahsedilmesine rağmen, bir çatı kurum eksikliğinin de kesişimsel konular açısından etkisi tartışılabilir. Avrupada devlet

sivil toplumu bakanlıklar aracılığıyla desteklediği, tüm sivil toplum örgütlerini bir araya getiren çatı kurum ve ağ örnekleri olmasına rağmen Türkiye’de ancak “devletin çatı” kurum olarak algılandığını ve bizatihi sivil toplumda örgütlenme üzerinde önemli bir engel teşkil ettiğini ifade edenler oldu. Dünya örneklerindeki alana dayalı veya ulusal düzeydeki çatı ağlar, devlet ve sivil toplum dışındaki sektörlerle ilişki ve etkililiğin geliştirilmesiyle yurttaş katılımının sağlanması açısından önemli araçlar. Türkiye için sivil toplumun güçlenmesi ve ağların işlevliliğinin artırılması ile gelecekte bu ihtiyacın da gündem olacağı bir mücadele stratejisi geliştirmek, üzerinde düşünülmesi gereken bir konu.

Özellikle daralan sivil alan sebebiyle birçok örgüt yeni arayışlara girdi, bazı ağlara katıldı ve dayanışmayı güçlendirmeye çalıştı. Daha önceden ağların parçası olmayan bazı örgütler, bu dönemde ulusal ve uluslararası ağlara üye oldular, ilişkilerini canlı tutmaya çalıştılar. Ancak mevcut ve yeni ağların ve platformların varlığı veya üye olmak, aktif ve verimli kullanılmadıkça bir dayanışma ve güçlenme vadetmiyor. Dolayısıyla ağların işleyişine dair daha fazla çalışma yapılması, benzer alanlarda çalışan örgütlerin ve fon veren kuruluşların bir araya gelerek bu alanda ihtiyaç analizi yapması gerekliliği, uluslararası ağ deneyimlerini aktarmanın önemi ifade edildi. Ağları geliştirici ve güçlendirici faaliyetlere, örgütlerin özgürce, güven ve dayanışma duygusuyla bir araya gelebileceği, tartışabileceği alanlara, bu alanların da sürdürülebilir olmasına, devamlılığının sağlanmasına ihtiyaç var.

SONUÇ YERİNE:
BASKI VE
BELİRSİZLİKLE
MÜCADELE

Türkiye’de özellikle 2015 sonrasında demokratik/sivil alanın gittikçe daralmasının üzerine gelen COVID-19 küresel salgını, hak temelli çalışan sivil toplum örgütlerini büyük ölçüde etkiledi. Hukuk, sağlık ve eğitim sistemlerinin de doğrudan baskı altında olduğu kriz dönemlerinde hak ihlallerinin sayısı artıp alanı genişlerken, hak savunucularını cezalandırma politikaları mücadele alanını daralttı. Sivil toplum örgütleri zorlu şartlar altında alanı bırakmamak için varlıklarını korumaya, hedef kitlelerinin haklarını savunmaya, hak ihlallerini izleyip belgelemeye ve uzun soluklu bir yolda mücadeleye devam ediyorlar. Bu bağlamda Haklara Destek Programı’na katılan 48 sivil toplum örgütünün Türkiye’nin 15 farklı şehirden deneyimleri insan hakları, ifade özgürlüğü, çocuk hakları, gençlik, engellilik, azınlıklar, dil, kültür, hukuk, akademi, barış, toplumsal cinsiyet, LGBTİ+ ve kadın hakları, işçi hakları, göç ve mülteciler, ekoloji, yaşam hakkı ve çevre mücadeleleri gibi çok çeşitli alanlardan farklı örnekler içeriyor. Bu deneyimlerden yola çıkarak son yıllardaki baskı ve belirsizlik ortamında sivil toplumun geçirdiği dönüşüme daha yakından bakabilir, ihtiyaçları anlayabilir, üretilen çözümlerden ilham alabilir, geliştirilebilecek alanlara eğilebilir ve yeni dayanışma kanalları yaratabiliriz.

Çalışma Alanlarında Durum

İnsan hakları alanında çalışan örgütler ve hedef kitleleri için 2015 sonrası özellikle yoğun hak ihlallerinin yaşandığı bir dönem oldu. Sokak eylemlerinin yasaklanması, sokağı zorlayanların özel olarak cezalandırılması, cezaevlerinin dolması, Kürt illerinden yeni bir göç dalgasının başlaması bu alandaki çalışmalarını daha da zorlaştırdı. Her türlü ayrımcılık ve nefret söylemine maruz kalan, yoksulluk, dışlanma, dil yetersizliği ve uyum sorunları yaşayan göçmen ve mültecilerle çalışan örgütler salgının etkilerini daha açık gördü. Barış, akademi ve azınlık hakları da toplumsal ve politik olarak giderek daha fazla hedef gösterilen, soruşturmaya ve cezalandırmaya maruz kalan alanlar. Özellikle barış alanındaki örgütler 2015 sonrası çalışma alanlarında ciddi bir daralma yaşadılar. Kürt illerinde faaliyet gösteren örgütler gözaltılar, tutuklamalar ve kurum kapatmalarının rutinleşmesiyle baskı ve daralmayı daha yoğun hissetti. Çoğunluğu 2015’te KHK’lar sonrası kurulan akademik örgütlerle, akademiye üniversite dışına taşımak ve KHK ile mesleğini kaybeden akademisyenlerin akademik çalışmalarını desteklemek gibi bir motivasyona sahip. LGBTİ+ ve kadın örgütleri son yılda İstanbul Sözleşmesi’nden çekilme, 7262 sayılı Kanun’la gelen değişiklikler, Boğaziçi direnişinin LGBTİ+ örgütlerine yansması, salgının etkileri, toplumsal cinsiyet eşitliği karşıtı söylemler ve uygulamalar, hedef kitleye yönelik şiddetin artması ve yasal uygulamalardaki gerilemelerle cezasızlığın yaygınlaşmasıyla sürekli risk ve baskı altındaydılar. Gençlik ve çocuk hakları alanındaki örgütler

özellikle salgında kırılğan hedef kitlelerine erişimde ve haklarını takip etmekte güçlük çekerken gönüllü yönetimi sorunları, görünürlüğün azalması ve yardım toplama kısıtlamaları gibi finansal imkânsızlıklar durumlarını zorlaştırdı.

Değişim ve Belirsizlik

Siyasi baskı ve salgın gibi kriz dönemlerinin en belirgin özelliklerinden birisi belirsizlik; yani değişim sürecinin içinde olmak ancak süresini, yönünü ve varılacak yeri görememek. Belirsizlik ortamı, sivil toplum örgütlerinin kendilerine veya hedef kitlelerinin geleceklerine dair öngörü yapma becerilerini köreltirken aynı zamanda kalıcı bir endişe, kaygı, tedirginlik ve tedbirli olma hali yarattı. Siyasi ortamın öngörülemezliği, gece yarısı kararlarıyla yasaların değiştirilmesi gibi uygulamalarla hem savunuculukta hem de kurumsal strateji geliştirmede örgütleri çaresiz bıraktı. Yapılmış her plan öngörülemez hükümet politikaları, yargı tacizi ve baskı mekanizmaları sebebiyle hızlı bir şekilde yön değiştirmek durumunda kalabiliyor. Bu sebeple sürekli “B planı”yla çalışan örgütler, çalışma alanlarında stratejik planlama yapabilmek için ileriye yönelik siyasi, ekonomik ve toplumsal analizlere ihtiyaç duyuyor. Belirsizlikte kurumsal riskleri azaltmak adına idari yapılarını güçlendirmek, devlet tarafından araçsallaştırılan denetimlere daha hazır olmak, kurum içi iyileştirme ve mücadele yöntemlerini yazılı hale getirerek süreci belgelemek gibi yöntemlere başvuran birçok örgüt var. Örgütler taleplerinden vazgeçmeden değişime olabildiğince uyum göstererek kendilerini güçlendirmenin yollarını arıyor: “Hiçbir şey kalıcı değil, her şey çok dinamik ve hızlı değişiyor. Bizim için umut var ve bunu hissediyoruz. Kalıcı olan şey bizim barış talebimiz, bunu farklı araçlarla tekrar tekrar yinelememiz.”

Hem Görünür Hem Görünmez Olmak

Daralan sivil alanda örgütler, baskı ve ceza mekanizmalarının hedefi olmaktan kaçınarak çalışmalarını yürütebilmenin yollarını arıyor. Özellikle yayınların ve sosyal medyada yapılan paylaşımların soruşturma konusu haline geldiği son yıllarda yazdıklarına ve paylaştıklarına her zamankinden daha fazla dikkat eder oldular. Çoğu örgüt artık kendi küçük alanlarının dışına çıkmadan ve daha az görünür olarak faaliyetlerini yürüttüğünü ifade etti. İçe dönen sivil alanda bu dönemde çok fazla içerik üretildi, ancak çoğu kontrollü ve kısıtlı olarak paylaşıldı veya ileride bir gün paylaşılmayı bekliyor. Diğer yandan görünürlük sivil toplumun üye, gönüllü, destekçi ve bağışçı edinmesinde, haklarını savunduğu hedef kitlelere erişiminde, savunuculuk ve kaynak geliştirme faaliyetlerinin yürütülmesinde büyük bir paya sahip. Dolayısıyla örgütler görünmez olmanın veya görünürlüğü kısıtlamanın farklı

katmanlardaki olumsuz etkilerini de deneyimliyor. Salgınla beraber gelişen yeni çevrimiçi ve dijital alanlar görünürlük için yeni olanaklar sundu, ancak bu alanların kontrol mekanizmalarına daha açık olduğunu ve yeni kırılma noktaları yaratabildiğini unutmamak gerek. Dijital alanlara uyum sağlayabilen ve faaliyetlerini çevrimiçiye uyarlayan örgütler de bu sebeple, istedikleri kitlelere görünür olurken baskıdan ve hedef olmaktan uzak durmanın yollarını arıyor.

Psikolojik ve Hukuki Destek

Sivil toplum örgütlerinin her an denetlenebilir hale getirilmeleri ve keyfi sebeplerle kesilen yüksek para cezaları sivil alanda baskı ve tedirginliği arttırdı. Birçok örgütün çalışan ve yöneticileri hapis cezalarıyla karşılaşırken, bazı kurumlar kapatıldı veya kapatılma tehlikesiyle karşı karşıya. Örgütler bir yandan hedef kitlelerinin yaşadığı hak ihlallerine karşı mücadele edip savunuculuğu sürdürürken baskıların öznesi olarak ayakta kalmaları zorlaştı. Artık sivil toplum örgütleri için “hak savunucularının da savunulması” gibi yeni bir mücadele alanı da söz konusu. Hem hedef kitleye yönelik hak ihlallerinin artması hem de dernek yöneticilerine yönelik yürütülen soruşturmalar sebebiyle sivil toplum örgütlerinde hukuk birimleri ve avukatların iş yükü arttı. Daha önceden hukuki destek almayan pek çok örgüt bu ihtiyacı ve mevcut destek mekanizmalarının yetersizliğini dile getirdi. Dolayısıyla derneklerin artırılan yasal zorunluluklar, olası soruşturmalar ve davalar için artık düzenli avukat desteğine de ihtiyacı var. Aynı şekilde hem örgüt çalışanlarının baskı ortamında artan kaygıları, hem de hak ihlaline uğrayan ve şiddetle baş etmeye çalışan hedef kitlelerin ihtiyaçları sebebiyle psikolojik desteğin de artırılması gerekiyor. Sivil toplum örgütlerinin baskı ve salgın ortamında hayatta kalabilmesi için artık düzenli psikolojik ve hukuki destek almaları şart gözüküyor.

Kesişimsel Meseleler, Yeni Hedef Kitleler

COVID-19 küresel salgınıyla beraber sivil toplum örgütlerinin hedef kitleleri genişledi. Hem mevcut kırılma gruplarında durumu zorlaşanların sayısı arttı hem de daha önceden kırılma grup olarak sayılamayacak bazı yeni hedef kitleler doğdu. Örgütlerin birçoğu salgın, yoksulluk ve şiddetle aynı anda mücadele etmek durumunda kalan hedef kitlelerinin dönüşen ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştı. Buna ek olarak sağlık çalışanları, işçiler, sanatçılar, gazeteciler, akademisyenler, hak savunucuları gibi birçok grup baskı ortamının olumsuz etkilerini tecrübe etti. Mevcut ve yeni kırılma gruplara karşı hak ihlallerini izleme ve raporlama faaliyetleri gittikçe daha fazla önem kazandı. Bu raporların hak arayışlarının bir parçası olarak değerlendirilmesi önemli gözüküyor. Diğer yandan örgütler, çalışma alanlarındaki kesişimsel konularda kendilerini daha

fazla geliştirme ihtiyacını dile getirdiler. LGBTİ+ ve kadın hakları, gençlik ve çocuk hakları, insan hakları, barış ve azınlıklar, göç ve mülteciler gibi pek çok farklı alanı kesen toplumsal cinsiyet eşitliği, ekonomik haklar, yoksulluk ve eşitsizlik, salgın ve sağlık koşulları, iklim değişikliği gibi meselelerin her örgütün gündeminde bir şekilde yerini alacağı öngörülebilir.

Hibrit Faaliyetler ve Eylemler

Haklara Destek Programı'na katılan birçok sivil toplum örgütü salgınla beraber faaliyetlerinin bir kısmını çevrimiçiye taşımak durumunda kaldı. Salgının ikinci yılında pek çok örgütün uygun etkinliklerini ve yayınlarını dijital alanlara taşıdığı ve sosyal medyayı çok daha aktif ve etkin olarak kullandığı söylenebilir. Ancak yüz yüze etkileşime alışık olan, fiilen sokakta ve mekânlarda insanları bir araya getiren faaliyetler yürüten örgütler için dijital alana geçiş zor oldu. Çevrimiçi araçların avantajları deneyimlense de bazı faaliyetler için uygun olmadığını, etkisinin düşük olabildiğini ve yüz yüze görüşmelerdeki hissin tam alınmadığını ifade ettiler. Ayrıca kırılğan birçok hedef kitlenin teknoloji okuryazarlığının, internet ve bilgisayar erişiminin düşüklüğü de önemli uyum sorunlarındandı. Sonuçta çevrimiçi araçların, özellikle çatışmalı konuları ve kırılğan grupları bir araya getiren faaliyetlerde tamamen kullanılması zor. Diğer yandan dijital araçlar, sokağın baskı ve salgın sebebiyle bittiği dönemde savunuculuk ve eylemler için de iyi bir alan açtı, yeni ve uzak kitlelere erişimi kolaylaştırdı. Yeni açılan dijital alanların sokağı tamamlayan iyi bir alternatif olsalar da kapsayıcılık, erişim ve kontrol mekanizmalarına açıklık sebebiyle oldukça kırılğan olduğunu da unutmamak gerekiyor. Dolayısıyla önümüzdeki yıllarda hem yüz yüze hem çevrimiçi olanakları bir arada değerlendiren hibrit faaliyetler çoğalacak gibi gözüküyor.

Esneklik ve Sürdürülebilirlik

Sivil toplum örgütleri krizlerle beraber içe döndükleri zaman kurumsal yapılarındaki sorunları ve sürdürülebilirlik zorluklarını fark ettiler. İdari denetimlerle yıpratılan derneklerde bürokratik süreçleri iyileştirmekten insan kaynakları yapısını yenilemeye, stratejik planlama yapmaktan finansal kaynakları çeşitlendirmeye dek pek çok farklı kurumsal değişiklik yapıldı. Bu dönemin olumlu bir yan etkisi olarak değerlendirilebilecek bu iyileştirmelerin, kurumların esneklik ve sürdürülebilirliğini artırması, dolayısıyla dayanıklı yapılar oluşturması umuluyor. Finansal kaynak geliştirme, bu süreçte dile getirilen ihtiyaçların başındaydı. Mevcut fon kaynaklarına erişimin kolaylaştırılması, dil bariyerinin kaldırılarak Türkçe başvuru yapma olanağı da sunulması, acil fonlar oluşturulması, proje öncelikleri ve planlarında hibe

programlarının daha esnek yapılar sunması gibi ihtiyaçlar dile getirildi. Özellikle bağış toplama kısıtlamaları ve yurtdışı fonların hedef gösterilmesi alandaki olasılıkları daraltmışken, salgınla beraber fonların önceliklerinin de değişmesi birçok örgütü zor durumda bıraktı. Bu noktada proje bazlı destekten çok, çekirdek hibe veya kurumsal fonlara duyulan ihtiyaç arttı. Türkiye’de örneği az bulunan kurumsal fonların artırılması, aidat ve bağış gibi daha esnek kaynakların geliştirilmesi için yeni yöntemler bulunması önem kazandı. Sürdürülebilirliğin sağlanması için kaynak çeşitlendirmek artık hayati oldu.

Dayanışma ve İşbirlikleri

Sivil toplum örgütleri ve hedef kitleleri üzerinde baskının artması, kaygı ve tedirginliğin yanı sıra alanda güçlü bir dayanışma yarattı. Bunun en somut örneği, 7262 sayılı Kanun’da yapılan değişikliklerle artırılan idari denetimlere karşı bilgi ve deneyim paylaşımı amacıyla kurulan *WhatsApp* grupları. Açık bir şekilde artan ve artık gerekçelendirilemeyen hak ihlallerinin daha görünür olmasının, toplumsal düzeyde farkındalığı, dolayısıyla destek ve dayanışmayı artırdığı söylenebilir. Mevcut destek ve dayanışma ortamının geliştirilmesi, örgütlerin birbirlerini daha iyi tanıyarak deneyim paylaşması ve birlikte hareket edebilecek zeminlerin artırılması gerekiyor. Özellikle daralan sivil alan sebebiyle birçok örgüt bu dönemde ulusal ve uluslararası ağlara üye oldular. Ancak mevcut ve yeni ağ ve platformların varlığı veya üye olmak, aktif ve verimli kullanılmadıkça bir dayanışma ve güçlenme vadetmiyor. Dolayısıyla ağların işleyişine dair daha fazla çalışma yapılması, benzer alanlarda çalışan örgütlerin ve fon veren kuruluşların bir araya gelerek bu alanda ihtiyaç analizi yapması gerekliliği, uluslararası ağ deneyimlerini aktarmanın önemi ifade edildi. Ağları geliştirici ve güçlendirici faaliyetlerin uzun vadede işbirliklerini artıracığını ve örgütlerin özgürce, güven ve dayanışma duygusuyla bir araya gelebileceği, tartışabileceği alanlar yaratacağını umuyoruz.

EKLER

Ek-1: Haklara Destek Programı 2020-2021 Dönemi Katılımcısı Sivil Toplum Örgütleri Listesi

Ali İsmail Korkmaz Vakfı, Hatay, <https://alikev.org/>

ALİKEV, daha eşit ve özgür bir toplum için gençlerin toplumsal fayda sağlayan etkinliklerde yer alarak önyargılardan arınmış, daha katılımcı ve sosyal bireyler haline gelmesi amacıyla çalışmalar yürütüyor.

Bir+Bir Kültür ve Sanat Derneği, Bahkesir, <https://birartibir.org/>

Dijital yayıncılık ve hak temelli gazetecilik faaliyetleri yürüten Dernek, 1+1 Express dergisi ve 1+1 Forum ile çok çeşitli bir skalada toplumsal hak mücadelelerini ve dayanışma örneklerini izlemeye, duyurmaya, belgelemeye çalışıyor.

Buğday Ekolojik Yaşamı Destekleme Derneği, İstanbul, <http://www.bugday.org/>

Buğday Derneği, çevre hakkı ve gıda hakkı kapsamında, tek tek bireylerde ve bir bütün olarak toplumda ekolojik yaşam bilinci ve duyarlılığı oluşturmak; ekolojik dengelerin geri dönüşü olmayacak hız ve biçimde bozulması sonucunda ortaya çıkan sorunlara çözüm yolları sunmak ve doğa ile uyumlu yaşamı desteklemek için çalışıyor.

Ceza İnfaz Sisteminde Sivil Toplum Derneği, İstanbul, <http://www.cisst.org.tr/>

CİSST, Türkiye'deki hapishanelerin şartlarının uluslararası insan hakları standartlarına uygun hale getirilmesi; mahpusların hak ve özgürlüklerinin korunması, bu hak ve özgürlüklerin insan onuru ve evrensel değerlerle bağdaşır duruma gelmesi için çalışmalar yürütüyor.

Cinsel Şiddete Karşı Hukuki Yardım Derneği, İstanbul, hukukiyardimburos@gmail.com

Asli faaliyeti kadınlara yönelik cinsel şiddete karşı hukuki yardım sağlamak olan dernek, basın açıklamaları, cezaevi ziyaretleri, hukuki süreçlerin takibi, suç duyuruları, bilinç yükseltme toplantıları ve paneller gibi çalışmalar yapıyor.

Cinsel Şiddetle Mücadele Derneği, İstanbul, <https://cinselsiddetlemucadele.org/>

Cinsel şiddetin herhangi bir türüne maruz bırakılmış kişiler ve yakınları ile diğer ihtiyaç duyanlara yönlendirme ve hukuki danışmanlık desteği sağlayan dernek, cinsel şiddeti görünür ve tartışılabilir kılmak ve cinsel şiddetle mücadele etmek amacıyla kuir feminist bir yaklaşımla destek, savunuculuk ve farkındalık çalışmalarını yürütüyor.

Demokrasi Barış ve Alternatif Politikalar Araştırma Derneği, Ankara, <http://www.demos.org.tr/>

DEMOS, herkesin hakkı olan barış başta olmak üzere sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında tabandan ve özne odaklı bir toplumsal cinsiyet perspektifiyle, barış, geçiş dönemi adaleti, hafıza, kimlik, Ortadoğu gibi konularda ana akıma alternatif, yarı akademik bilgi üretir.

Denizli Otizm Derneği, Denizli, <https://denizliotizm.org/>

DOD, otizmli bireylerin ve ailelerinin insan hak ve onuruna uygun bir hayat sürmesi ve toplumla bütünleşmesi için yürüttüğü çalışmaların yanı sıra otizm alanında çalışan eğitimciler ve eğitimci adaylarına da destek sunar.

Dicle Toplumsal Araştırmalar Merkezi Derneği, Diyarbakır, <http://ditam.org/>

DİTAM, temel hak ve özgürlüklerin geliştirilmesi ve Kürt sorununun çözümü yönünde sivil toplum örgütlerinin rolünü artırmak amacıyla, Diyarbakır öncelikli olmak üzere, ekonomik, sosyal ve siyasal konularla ilgili olarak, konunun uzmanları vasıtasıyla araştırmalar yapar.

Diyarbakır Kültür Tabiat Varlıklarını Koruma ve Yaşatma Derneği, Diyarbakır, <https://www.dkvd.org/>

Diyarbakır'ın derinlikli tarihi ve çağların birikimiyle oluşan hafızasının belgelenmesi, kaydedilmesi ve arşivlenmesi ile toplumun farklı kesimlerinde farkındalık yaratmayı amaçlayan DKVD, kentin tarihi, kültürü ve mimarisine ait yazılı, görsel, işitsel bilgi, belge gibi her türlü materyalleri dijital ortamda topluyor ve kent arşivi oluşturuyor.

Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Derneği, Diyarbakır, <http://www.disa.org.tr/>

DİSA, farklılıkların barış içinde bir arada var olmalarını mümkün kılan eşitlikçi toplumsal duyarlılığın artması ve diyalogun gelişmesi amacıyla araştırmalar yayınlamak için ilgililerin dikkatine sunar, konferans, sempozyum, panel, çalıştay, atölye ve raporlar aracılığıyla bilgi paylaşımına katkı sağlar.

Eksi 25 Derneği, Eskişehir, <http://www.eksi-25.org/>

Dernek dil, din, ırk, cinsiyet ve yaş gibi her türlü ayırıcı özellikten bağımsız olarak, 25 yaşına kadar her bireyin yüksek yararını gözeterek yaşamasını, gelişmesini, katılımını, ihmal, istismar ve her türlü şiddetten korunmasını sağlamak amacıyla çocuk ve gençlik hakları, hak ihlalleri, her türlü şiddetin önlenmesi vb. alanlarda, yurt içinde ve yurt dışında çalışmalar yürütür.

Engelsiz Bileşenler Federasyonu, Diyarbakır, <http://www.engelsizbilesenler.org.tr/>

Federasyon, demokratik sivil toplum anlayışının yerleşmesi, sivil toplum faaliyetlerinin etkinleştirilmesi ve geliştirilmesi, bu konuda çalışmalar yapan üye derneklerin koordineli hizmet vermesi ve engelliler alanında çalışan bireylerin, grupların, kurum ve kuruluşların güçlendirilmesi için çalışmalar yürütür.

Göç İzleme Derneği, İstanbul, <https://www.gocizlemederneği.org/>

Göç-İz-Der, ülke içinde yerinden edilmiş kişileri adalet arayışlarında desteklemeye, zorla yerinden etme uygulamalarının yarattığı temel hak ihlallerini kamuoyunda görünür kılmaya ve yeniden yurtlanma sürecinde yurttaşların yaşamış olduğu sosyal, ekonomik ve psikolojik sorunlar hakkında farkındalık yaratmaya, ağır insan hakkı ihlallerine uğramış kişilerin mağduriyetlerinin tanınması ve onarılmasına katkı sağlamaya yönelik çalışmalar yapar.

Göç ve İnsani Yardım Vakfı, Diyarbakır, <http://www.giyav.org.tr/>

Vakıf, toplumda çeşitli nedenlerle göç eden ve göçten etkilenen bireylerin özellikle çocuk ve gençlerin, ekonomik, sosyal, kültürel ve hukuki haklardan yararlanmalarını güçlendirmek için çalışmalar yapar.

IPS İletişim Vakfı, İstanbul, <http://bianet.org/>

Vakıf, Türkiye'de medya dilinin ve ortamının dönüştürülmesi ve enformasyonun/ içeriğin sermayeden ve devletten bağımsız olması hedefleri doğrultusunda bilginin yeniden üretilmesi ve dağıtılmasında toplumsal yararı, hak odaklılığı ve anadilde bilgi edinme hakkını temel alarak üç dilli (Türkçe, Kürtçe, İngilizce) bir medya aracı (bianet) odağında, bu habercilik anlayışını uygulamaya ve yaygınlaştırmaya dönük editoryal üretim ve kapasite geliştirme çalışmaları yapar.

İfade Özgürlüğü Derneği, İstanbul, <https://www.ifade.org.tr/>

İFÖD, hak sahiplerini ifade özgürlüğü alanındaki mevcut durum, düzenlemeler ve ihlallere yönelik bilgilendirmek ve hakları ihlal edildiğinde yetkili makamlara talepte bulunmalarını sağlamak amacıyla, karar alıcıları ve yetkilileri bu hakların geliştirilmesi ve korunması doğrultusunda etkilemeyi ve güçlendirmeyi hedefleyen çalışmalar yürütür.

İnsan Hakları Derneği, Ankara, <http://www.ihd.org.tr/>

İHD, hak ihlallerini belgelemek ve raporlamak, Türkiye'deki insan hakları ve demokrasi sorununa sebep olan temel problemlerden biri olan Kürt sorununun demokratik ve barışçıl yollarla çözümü için mücadele etmek, Türkiye'nin geçmişi ile yüzleşmesi konusunda çalışmalar yürütmek, ihlalleri görünür kılmak ve farkındalık

yaratacak eylem ve etkinliklerde bulunmak, mağdurları adalet arama süreçlerinde desteklemek, cezasızlıkla mücadele etmek, insan hakları kavramını tanıtmak, hak bilinci ve kültürünün oluşması için mücadele yürütmek ve insan hakları eğitimlerini gerçekleştirmek üzere çalışmalar yapar.

İnsan Hakları Derneği Diyarbakır Şubesi, Diyarbakır, <http://www.ihddiyarbakir.org/>

Dernek, insan hakları ihlallerinin önlenmesini ve/veya ortadan kaldırılmasını sağlamak amacıyla etkin savunuculuk faaliyetleri yürütür, insan hakları ihlallerine ilişkin kamusal farkındalık/duyarlılık yaratmak için kampanya ve etkinlikler düzenler, ayrıca ihtiyaç halinde mağdurlara hukuki danışmanlık ve destek verir.

İnsan Hakları Derneği Van Şubesi, Van, <https://ihdvan.org/>

Temel olarak insan hak ve özgürlükleri konusunda çalışmalar yapan ve mağdurlara destek veren dernek, her türlü ayrımcılığa, ölüm cezasına, savaşa ve militarizme karşı mücadele eder, adil yargılanma ve savunma hakkı, barış hakkı, anadili hakkı ile ifade ve örgütlenme özgürlüğünü güçlendirmek amacıyla savunuculuk faaliyetleri yürütür.

İnsan Hakları Gündemi Derneği, İzmir, <https://rightsagenda.org/>

İHGD, uluslararası ve ulus üstü insan hakları sözleşmeleri, belgeleri, değerleri ve uluslararası insancıl hukuk ilkeleri ile demokratik değerler doğrultusunda insan haklarının uygulanması, geliştirilmesi, iyileştirilmesi ve insan hakları ihlallerinin engellenmesi için çalışmalar yapar.

İsmail Beşikci Vakfı, İstanbul, <http://www.ismailbesikci vakfi.org/>

Düşünce ve ifade özgürlüğünü temel alan İBV, Kürt çalışmalarına alan açmak, görünür kılmak amacıyla lisans ve lisansüstü öğrencilerine dönük Bahar ve Güz Akademisi programları, konferans, panel ve seminerler düzenler; tarih, sosyoloji ve coğrafya gibi alanlarda çeşitli kitaplar ve üç ayda bir Kürt Tarihi Dergisi yayınlar; ayrıca herkese açık kütüphanesiyle araştırma faaliyetlerini destekler.

Kadın Dayanışma Vakfı, Ankara, <http://www.kadindayanismavakfi.org.tr/>

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve kadına yönelik her türlü şiddetle feminist ilkeler doğrultusunda mücadele eden vakıf, şiddete maruz bırakılan kadınlarla dayanışma amacıyla bağımsız Kadın Danışma Merkezi ve çeşitli atölye, eğitim programları ile kadına yönelik şiddetle mücadele konusunda bilinç yükseltme çalışmaları yapar.

Kapadokya Kadın Dayanışma Derneği, Nevşehir, <http://kapadokyakadinderneği.org.tr/>

Dernek, kadına yönelik şiddet, kadın sağlığı, kadının siyasete katılımı, kadın istihdamı, sığınmacı ve mülteci kadınlar alanlarında bilinçlendirme ve savunuculuk faaliyetleri yürütüyor; ayrıca şiddete uğramış kadınlara danışmanlık hizmeti veriyor.

Kırkayak Kültür Sanat ve Doğa Derneği, Gaziantep, <http://www.kirkayak.org/>

Kırkayak Kültür, sosyal ve kültürel olarak riskli ve dezavantajlı topluluklara yönelik önyargı ve ayrımcılığa karşı diyalog ve dayanışma çerçevesinde hak temelli sosyal uyum çalışmalarını, "Göçmen ve Mülteci Çalışmaları", "Kültür-Sanat Çalışmaları" ve "Dom Çalışmaları" adıyla üç program altında yürütüyor.

Kırmızı Şemsiye Cinsel Sağlık ve İnsan Hakları Derneği, Ankara, <http://www.kirmizisemsiye.org/>

Kırmızı Şemsiye, Türkiye'deki savunmasız ve dezavantajlı toplumsal gruplar içerisinde yer alan seks çalışanlarının cinsel sağlık ve insan hakları noktasındaki sorunlarını gündeme taşımak, bu sorunlara karşı çözüm önerileri geliştirmek ve yetkililer nezdinde toplumsal cinsiyet eşitliği, adalete erişim, sosyal politikaların geliştirilmesi, kamu sağlığı, ayrımcılık ve nefret suçları ile mücadele ve benzeri diğer konularda savunuculuk çalışmaları yapar.

Kocaeli Dayanışma ve Araştırma Derneği, Kocaeli, <http://www.kocaelidayanisma.org/>

Kocaeli merkezli faaliyet gösteren KODA, sorumlu entelektüellik ve bilim insanlığı mücadelesi veren, barış ve demokrasi, ifade özgürlüğü ve akademik özgürlükler için çalışmalar yürüten bir sivil inisiyatiftir.

Lotus Genç Alan Derneği, Diyarbakır, <http://www.lotusgenclandernegi.org/>

Dernek, yerel ve mülteci kadın ve çocuk gruplarında ihlal ve eşitsizliklerin izlemesini yaparak, ayrımcı uygulamaları düzeltmek, ihlalleri engellemek ve koruma amaçlı toplum ve devlet düzeyinde çalışmalar yürütüyor ve diğer sivil toplum kuruluşlarıyla kadın, çocuk ve gençlik alanında deneyim paylaşımında bulunuyor.

Mardin Ortak Kadın İşbirliği Derneği, Mardin, <http://www.mokid.org/>

Sosyal, psikolojik ve hukuki danışmanlık sağlayan bir kadın merkezi olan MOKİD, diğer sivil toplum kuruluşlarıyla kamu kurum işbirlikleri ve eğitimlere katılım konularında işbirlikleri de yapıyor.

Medya ve Hukuk Çalışmaları Derneği, İstanbul, <https://www.mlsaturkey.com/>

Haber alma hakkı, ifade özgürlüğü ve basın özgürlüğü alanlarında faaliyet yürüten MLSA, başta gazeteciler olmak üzere mesleki faaliyetleri sebebiyle yargılanan kişilere hukuki destek verir.

Mekanda Adalet Derneği, İstanbul, <https://mekandaadalet.org/>

Kentsel ve kırsal mekânda daha adil, ekolojik ve demokratik süreçlerin/pratiklerin geliştirilmesine dair disiplinlerötesi çalışmalar yapan MAD, yenilikçi, nitelikli ve kamusal bilgiyi üretir, biriktirir ve paylaşır.

Mersin 7 Renk Lezbiyen Gey Biseksüel Trans Eğitim Araştırma ve Dayanışma Derneği, Mersin, <http://www.mersinyedirenk.org/>

Dernek, hayatın birçok alanında ayrımcılığa uğrayan ve damgalanan LGBTİ+ bireylerle ilgili olarak toplum genelinde bir farkındalık yaratmak amacıyla raporlama, dava takibi, araştırma, eğitim, atölye ve konferans gibi faaliyetler yürütür.

Mezopotamya Dil ve Kültür Araştırmaları Derneği, Diyarbakır, medderamed@gmail.com

Bölgede farklı dil, kültür, inanç ve kimliklerin bir arada yaşaması için köprü olmayı hedefleyen MED-DER, Kürt dili ve kültürü alanında materyal hazırlama, dil ve eğitim atölyeleri, çeviri atölyeleri, çalıştay, seminer, panel vb etkinlikler düzenleme, ihtiyaç duyan kuruluşlara anons, çeviri ve eğitim hizmeti sunmanın yanı sıra sözlü ve yazılı Kürt edebiyatı eserlerini derleme alanlarında çalışmalar yürütüyor.

Mezopotamya Eğitim Bilim Sanat Sağlık ve Kültür Vakfı, Diyarbakır, <https://www.wmezopotamyaye.org/tr>

Farklı kimliklerin karşılıklı anlayışla bir arada yaşamını destekleyen bir amaçla uzun vadede çok dilli bir üniversite kurulmasını hedefleyen Mezopotamya Vakfı, farklılıkları, eşitliği ve çoğulculuğu destekleyen, Kürtlerin anadilini kullanımını kolaylaştıracak eğitim ve materyaller hazırlama, dil standardizasyonu, el yazmaları ve sözlü edebiyat ürünlerinin derlenmesi, dil-tarih-etnografyayla ilgili arşiv ve belgelendirme çalışmaları yapar.

Mültecilerle Dayanışma Derneği, İzmir, <https://multeci.org.tr/>

Mülteci-Der dil, din, cinsiyet, cinsel yönelim, politik görüş farklılığı ve diğer nedenlere dayalı hiçbir ayırım gözetmeksizin ülkesinden ayrılmış mültecilerin, sığınmacıların, göçmenlerin, geçici sığınma hakkı arayan ve ikincil koruma prosedürüne girebilecek insanların sorunları hakkında çalışan bir insan hakları ve insani dayanışma örgütüdür.

Nirengi Derneği, İstanbul, <https://www.nirengidernegi.org/>

Nirengi Derneği, bireylerin ve toplumun, insan onuruna uygun şekilde yaşamlarını sürdürmelerine, iyi olma hallerinin ve yaşam kalitelerinin yükselmesine uluslararası standartlar çerçevesinde katkıda bulunmak amacıyla, Savunuculuk ve Ağ Oluşturmak, Kalite ve Hesap Verilebilirlik Standartları, Risk Altındaki Gruplara (kadın, çocuk, özel ihtiyaç içindeki birey, azınlık grupları, vb.) Yönelik Destekleme, Çocuk Koruma ve Çocuk Hakları, İnsani Yardım-Afet ve Acil Durum Yönetimi ve Kalkınma, Psiko-Sosyal Destek, Sorun Alanlarına Yönelik Politika Oluşturma, Toplumsal Diyalog ve Kalkınma, Kapasite Geliştirme ve Araştırma alanlarında çalışmalar yapar.

Ordu Kadını Güçlendirme Derneği, Ordu, <http://www.orkaguder.org/>

Dernek, Ordu ili özelinde ve Karadeniz bölgesinde kadına yönelik şiddet, çocuk istismarı ve ayrımcılığa maruz kalan gruplara destek sunar, kadın ve kız çocuklarının güçlendirilmesinin yanı sıra diğer dezavantajlı grupların haklarının ihlalini tespit etmek, insan hakları bilincini artırmak, toplumsal cinsiyet eşitliğini yaygınlaştırmak ve kamusal alanda temsiliyeti ve görünürlüğü arttırmak amacıyla işbirlikleri ve yerel karar alıcıların kadın odaklı çalışmalarını, projelerini ve bütçelerini izleme ve raporlama çalışmalarını sürdürür.

Pembe Hayat LGBTİ+ Dayanışma Derneği, Ankara, <http://www.pembehayat.org/>

Dernek, translar öncelikli olmak üzere LGBTİ+lara yönelik ayrımcılık, nefret suçları, şiddet ve toplumsal dışlanma gibi konularda projeler üretir ve doğrudan destek hizmeti sunar; ulusal ve uluslararası alanda savunuculuk faaliyetlerine devam eder, ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkelerini baz alarak temel insan hakları alanında çalışmalar yürütür; aynı zamanda dernek bünyesinde bulunan Dilek İnce Giysi Bankası aracılığıyla mahpus ve/veya ihtiyaç sahibi LGBTİ+lara giysi desteği, Ali Aligül Arıkan Kütüphanesi ve LGBTİ+ hakları konusundaki birikimi aracılığıyla akademik kaynak ve danışmanlık sağlar.

Rengarenk Umutlar Derneği, Diyarbakır, <http://rengarenkumutlar.org/>

Dernek, bölgedeki gündelik hayatın akışında travmanın izlerini silmek amacıyla Diyarbakır'ın Sur ilçesinde son yıllarda yaşanan çatışmalardan etkilenen 5-18 yaş arasındaki çocuk ve kadınlarla psikososyal çalışmalar, barış kültürünün oluşturulması, sözlü kültür ve aktarımı, çocuklara toplumsal cinsiyet eşitliği çalışmaları, erken çocukluk dönemi çalışmaları, çocuk hakları atölyeleri, alanda işbirliği ve deneyim paylaşımı ve aynı zamanda cinsel istismar, erken yaşta evlilik, fırsat eşitsizliği konularında başvuruçulara destek sunar.

Rosa Kadın Derneği, Diyarbakır, <http://www.rosakadinderneği.com/>

Dernek, kadına yönelik toplumsal, siyasal, sosyal, kültürel, ekonomik, cinsel, psikolojik her türlü şiddetle mücadele etmek, kadına yönelik her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılmasını sağlayacak çalışmalar yürütmek, toplumsal cinsiyet eşitliğini yaygınlaştırmak için projeler geliştirmek, uygulamak, sivil toplumun ve kadın örgütlerinin güçlenmesine yönelik çalışmalar yapmak ve doğayı-doğal yaşamı korumak, ekolojik bir yaşam inşasını ve demokrasi ve barış kültürünü yaymak ve gerçekleştirmek amacıyla hak temelli işbirlikleri, lobicilik ve savunuculuk faaliyetleri sürdürüyor.

Serhat Göç Araştırmaları Derneği, Van, <http://serhatgocarastirmaderneği.org/>

Dernek, dil, din, ırk, cinsiyet, cinsel yönelim, cinsiyet kimliği, yaş, engellilik, politik görüş farklılığı ve diğer nedenlere dayalı hiçbir ayrımı gözetmeksizin ülkesinden ayrılmış veya ülke içinde yerinden edilmiş insanların karşılaştıkları hak ihlalleri ile ilgili savunuculuk faaliyetleri yürütür.

Sosyal Politika Cinsiyet Kimliği ve Cinsel Yönelim Çalışmaları Derneği, İstanbul, <https://spod.org.tr/>

LGBTİ+ hakları, siyasal katılım, işbirliği, danışmanlık ve akademik çalışmalar yürüten SPOD, çalışan ve gönüllüleriyle LGBTİ+lara hukuki danışmanlık ve psikososyal destek sağlıyor, savunuculuk çalışmalarının yanında LGBTİ+lara yönelik hizmet modelleri geliştirerek kamu kurumlarına örnek oluşturmayı, buralardaki ayrımcılığın her şeklini ortadan kaldırmayı ve uzun vadede LGBTİ+lara özel hizmetleri kamu işbirlikleri ile sunmayı hedefliyor.

Sulukule Gönüllüleri Derneği, İstanbul, <http://www.sulukulegonullululeri.org/>

Sulukule Kentsel Dönüşüm Projesi adıyla gerçekleşen yıkımın psikososyal etkilerini hafifletmek amacıyla kurulan dernek, okulu terki önlemeyi, kadınlara ve çocuklara hakları konusunda farkındalık kazandırmayı, her çocuğun gelişimini destekleyecek yaşam koşullarına ve nitelikli eğitime erişme hakkını destekleyen çalışmalar yürütür.

Şiddetsizlik Eğitim ve Araştırma Derneği, İstanbul, <http://www.siddetsizlikmerkezi.org/>

Şiddetsizlik Merkezi, hak temelli çalışmalar yürüten sivil toplum örgütlerinin kapasitelerini güçlendirmeye yönelik şiddetsizlik, şiddetsiz örgütlenme, çatışmalara yaklaşım, konsensus, güç analizi gibi konularda antrenmanlar (eğitim), kaynak üretimi (kitap, kitapçık, makale) ve araştırmalar yapar.

Temiz Giysi Kampanyası Derneği, İstanbul, <http://www.temizgiysi.org/>

Temel amacı tekstil işçilerinin çalışma ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi olan Dernek, tekstil işçilerinin normal mesai saatlerini aşmadan çalışarak hayatlarını idame ettirebilecekleri bir maaş karşılığında, tamamı doğrudan korunma yöntemleriyle önlenebilir olan meslek hastalıkları ve iş kazalarına yol açmayacak şartlar altında çalışabilmesini hedefleyen savunuculuk ve danışmanlık faaliyetleri yürütüyor.

Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği, İstanbul, <http://www.univder.org/>

UNİVDER, yükseköğretim kurumlarında çalışan ve bu kurumlarda çalışmış olan tüm öğretim elemanları arasında dayanışma ve birliği sağlamak, hak ve çıkarlarını savunmak, bilimsel ve sanatsal çalışmaları özendirmek ve yükseköğretimin özgürce

gelişebileceği demokratik ortamın sağlanması yönünde savunuculuk, işbirliği, destek ve dayanışma faaliyetleri yürütüyor.

S.S. Yaşam Kadın Çevre Kültür ve İşletme Kooperatifi, Van, yaka.koop@gmail.com

25 kadının bir araya gelerek oluşturduğu Van'ın ilk kadın örgütü olan Yaka-Koop, şiddete uğrayan kadınların psikolojik ve hukuki destek almalarını sağlama, dava takibi yapma, mülteci/sığınmacı kadın ve çocuklara danışmanlık hizmeti vererek aynı zamanda sosyal uyumlarına da yardımcı olma ve erken yaşta zorla evlilikleri önleyici faaliyetler yürütür.

ZAN Sosyal Siyasal İktisadi Araştırmalar Vakfı, Diyarbakır, <http://zanenstitu.org/>

Zan, Türkiye ve Ortadoğu toplumları üzerine sosyal, siyasal ve iktisadi bilimlerin tüm alanlarını kapsayan, bu alanların disiplinlerarası bir anlayışla ele alındığı her türlü konu hakkında bilimsel akademik araştırmalar yürütme, bu yolla edindiği bilgileri kamusal alanda paylaşma açma amacıyla çalışmalarını sürdürüyor; ayrıca Diyarbakır'da yaşayan ve eğitim hakkından yararlanamayanlara destek sunuyor.

Ek-2: Daralan Sivil Alan ve Salgın Hakkında Yayınlanmış Diğer Başlıca Raporlar Listesi

I) Sivil Toplum Raporları

1. Bağır Herkes Duysun - Türkiye'de Sivil Toplumun Değişen Uluslararası Savunuculuk Yaklaşımları ve Pratikleri (Hafıza Merkezi Berlin, 2021) HM Berlin-Bağır Herkes Duysun
2. Türkiye Kısım II – Türkiye'de Tehlike Altındaki Sivil Toplum: Örgütlenme Özgürlüğü ve Daralan Sivil Alan (OBS, İnsan Hakları Derneği, Mayıs 2021) OBS-İHD Raporu
3. Kuşatma Altındaki Yurttaşlık Raporu: Susturma, Baskılama ve Suçlulaştırma Pratikleri (Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 2021) TİHV-Kuşatma Altındaki Yurttaşlık Raporu
4. Verilerle 2021 Yılında Türkiye'de İnsan Hakları İhlalleri (Türkiye İnsan Hakları Vakfı, İnsan Hakları Derneği, 2021) TİHV İHD-2021 İnsan Hakları İhlalleri
5. Savunmasız Yargı (Eşit Haklar İçin İzleme Derneği, Hafıza Merkezi, Hollanda Helsinki Komitesi, 2021) Savunmasız Yargı Raporu
6. STK'ların Ulusal Medyadaki Temsili Medya Analizi (Yaşama Dair Vakıf-YADA, 2021) YADA-STK'ların Ulusal Medyada Temsili
7. Özel Raportörün terörle mücadelede, terörün ve şiddet içeren aşırıcılığın sivil alanları kapatmada ve sivil toplum aktörleri ve insan hakları savunucularına yönelik hak ihlallerinde oynadığı rolü inceleyerek insan haklarının korunması ve teşviki üzerine hazırladığı rapor (Birleşmiş Milletler, 2021) Birleşmiş Milletler Raporu
8. Autocratization Turns Viral: Democracy Report 2021(V-Dem Institute, 2021) V-Dem_Democracy Reports
9. People Power under Attack 2021 (CIVICUS, 2021) CIVICUS 2021 Global Report
10. Freedom in the World-2021: Democracy under Siege (Freedom House, 2021) Freedom House-freedom-world/2021
11. Freedom on the net 2021 (Freedom House, 2021) Freedom House-Freedom on the net 2021
12. Civic Mobilization in Authoritarian Contexts (Freedom House, 2021) Freedom House-Civic mobilization
13. Satranç, Saklambaç ve İnat – Zor Zamanlarda Sivil Toplum (Anadolu Kültür, 2020) Anadolu Kültür-Satranç Saklambaç ve İnat Raporu
14. Türkiye'de Sansür ve Otosansür: Aralık 2019-Aralık 2020 (SUSMA Sansüre

- ve Otosansüre Karşı Platform, 2020) Susma Platformu-Türkiye'de Sansür ve Otosansür
15. Engelliweb 2020: Fahrenheit 5651 Sansürün Yakıcı Etkisi (İfade Özgürlüğü Derneği, 2020) ifade.org.tr/EngelliWeb_2020
 16. EU Support to Dismissed Civil Society in Turkey: Yes, There is a Better Alternative – Policy Paper (Vocal Europe, 2019) Vocal Europe-Turkey
 17. 21 Temmuz 2016-20 Mart 2018 Olağanüstü Hal Uygulamaları: Güncellenmiş Durum Raporu (İHOP İnsan Hakları Ortak Platformu, Nisan 2018) İHOP-OHAL Uygulamaları Raporu
 18. Fırtınaya Göğüs Germek – Türkiye'deki Korku İkliminde İnsan Haklarını Savunmak (Amnesty International 2018) AI-Fırtınaya Göğüs Germek
 19. Türkiye'de Can Çekişen İfade Özgürlüğü: OHALde Yazarlar, Yayıncılar ve Akademisyenlerle İlgili Hak İhlalleri (Yaman Akdeniz, Kerem Altıparmak, 2018) English Pen-Türkiye'de İfade Özgürlüğü
 20. Swedish Aid in the Era of Shrinking Space – the Case of Turkey (EBA, 2018) EBA-the Case of Turkey
 21. Trends in Turkish Civil Society (Center for American Progress, Istanbul Policy Center, Istituto Affari Internazionali, Temmuz 2017) Trends in Turkish Civil Society

II) 7262 Sayılı Kanun Hakkında Değerlendirmeler

1. 7262 Sayılı Kitle İmha Silahlarının Yayılmasının Finansmanının Önlenmesine İlişkin Kanun Hakkında Hafıza Merkezi İçin Hazırlanan Değerlendirme (Betül Durmuş, 2021) Betül Durmuş-7262 Sayılı Kanun Değerlendirme
2. 7262 Sayılı Kitle İmha Silahlarının Yayılmasının Önlenmesine İlişkin Kanun (Resmi Gazete, 27.12.2020) Resmi Gazete-7262 Sayılı Kanun
3. İstanbul Milletvekili Abdullah Güler ve 43 Milletvekilinin Kitle İmha Silahlarının Yayılmasının Finansmanının Önlenmesine İlişkin Kanun Teklifi (2/3261) ve Adalet Komisyonu Raporu (TBMM 247) TBMM Adalet Komisyonu Raporu
4. 7262 Numaralı Kitle İmha Silahlarının Yayılmasının Finansmanının Önlenmesine İlişkin Kanun'da Yardım Toplama Kanunu ve Dernekler Kanunu'nda Yapılan Değişiklikler (TÜSEV) TÜSEV-7262 Sayılı Kanun Değerlendirme
5. Kitle İmha Silahlarının Yayılmasının Finansmanının Önlenmesine İlişkin Kanun Teklifi Hakkında Genel Görüşler (STGM, 2020) STGM-7262 Sayılı Kanun Değerlendirme

6. Kitle İmha Silahlarının Yayılmasının Finansmanının Önlenmesine İlişkin Kanun Teklifi Derneklerde Neler Getiriyor? (KAOS GL, 18.12.2020) KAOS GL-Bilgi Notu
7. Sivil Toplum Kuruluşlarını "İmha" Teklifi, Av. Benan Molu (Anayasa Gündemi, 20 Aralık 2020) Forum-Benan Molu
8. Derneklere Gelen Tehlike (Birgün 20.12.2020) www.birgun.net
9. AKP'den Kitle İmha Silahlarının Yayılmasını Önleme teklifi: "Sivil toplumun tabutuna son çivi" (MLSA, 2020) www.mlsaturkey.com
10. Rapporteurs urge Turkish parliament not to adopt new restrictions on NGOs (PACE 2020) PACE monitors for Turkey

III) COVID-19 Değerlendirme Raporları

1. Hapishanelerden Gelen Koronavirüs (COVID-19) Kaynaklı Şikâyetler Raporları (Ceza İnfaz Sisteminde Sivil Toplum Derneği-CİSST, aylık düzenli raporlar) CİSST-Covid19 Raporları
2. COVID-19 Salgını Döneminde Belediyeler: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği İçin Neler Yapıldı? (Kadın Koalisyonu, 2021) Kadın Koalisyonu-Covid19 Döneminde Belediyeler
3. Pandemide Artan Çocuk İşçiliği Araştırma Raporu Diyarbakır Örneği (Rengarenk Umutlar Derneği, 2021) RUMUD-Pandemide Artan Çocuk İşçiliği
4. Covid-19 Salgınının Tekstil Sektörü İşgücüne Etkisi Araştırması (Temiz Giysi Derneği, 2021) Temiz Giysi-Covid 19 Tekstil Sektörü
5. Pandemi Sürecinde LGBTİ+ların Sosyal Hizmetlere Erişimi Araştırma Raporu (Sosyal Politika Cinsiyet Kimliği ve Cinsel Yönelim Çalışmaları Derneği, 2021) SPOD-Pandemi Sürecinde LGBTİ+lar
6. Democracy under Lockdown (Freedom House, 2021) Freedom House-Democracy under Lockdown
7. V-Dem Institute (Democratic Regimes and Epidemic Deaths, 2021) V-Dem_ Democratic Regimes and Epidemic Deaths
8. V-Dem Institute (Worth the Sacrifice? Illiberal and Authoritarian Practices during Covid-19, 2020) V-Dem Covid 19
9. Covid-19 Salgınının Türkiye'de Faaliyet Gösteren Sivil Toplum Kuruluşlarına Etkisi Anketi I- II Raporu (TÜSEV, Eylül 2020) TÜSEV-Covid 19 Etki Anketi I TÜSEV-Covid 19 Etki Anketi II
10. Covid-19 Sürecinin Sivil Toplum ve Aktivizm Üzerinde Etkilerine Yönelik Tespitler (STGM Birlikte Programı Faydalanıcı Örgütler Buluşması, Eylül 2020) STGM-Covid 19 Raporu
11. Doğu ve Güneydoğu'da Sivil Toplum Manzarası ve Covid-19 Etkisi (Rawest

- Araştırma ve Kürt Araştırmaları Merkezi, Kasım 2020) Rawest-Doğu ve Güneydoğu'da Covid 19
12. Covid 19 Sürecinde İstanbul'un Farklı Yerleşimlerinde Çocukların Haklarına Erişimi Araştırması (Başak Kültür Sanat Vakfı, Sulukule Gönüllüleri Derneği, Tarlabası Toplum Merkezi, Small Projects Istanbul, 2020) Çocuk Hakları-Covid19
 13. Covid-19 Pandemisi'nde Sur'da Yaşayan Çocuklarla Yapılan Tele-Konferans Atölyeleri Sonuç Raporu (Rengarenk Umutlar Derneği, 2020) RUMUD – Pandemi'de Sur'da Çocuk Atölyeleri Raporu
 14. Pandemi Döneminde Çocuk Mahpuslar ve Mahpus Anneleriyle Tutulan Çocuklar (Ceza İnfaz Sisteminde Sivil Toplum Derneği, 2020) CİSST-Pandemi Döneminde Çocuk Mahkumlar
 15. Salgında Kadın Olmak Araştırma Raporu (Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği, 2020) Salgında Kadın Olmak Raporu
 16. COVID-19 Pandemisi Sürecinde Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları İzleme Raporu (Sabancı Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Mükemmeliyet Merkezi, 2020) Su Gender-Pandemi Raporu
 17. Pandemi ve Şiddet Kısılcığında Kadın Mücadelesi Deneyimleri Raporu (Kadın Dayanışma Vakfı, 2020) Kadın Dayanışma Vakfı-Pandemi ve Şiddet
 18. 19 Soruda Covid-19 Süreci Araştırma Raporu (CEİD-İzler, 2020) CEİD-İzler Covid 19 Raporu
 19. Diyarbakır'da Pandemi ve Kadın: Toplumsal Cinsiyet Çerçevesinde Zorluklar, Eğilimler Olanaklar (Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Derneği-DİSA, 2020) DİSA-Diyarbakır pandemi ve kadın
 20. Temizlik İşinde Çalışan Ev İçi Emekçileriyle İlgili Pandemi Raporu (Rosa Kadın Derneği, 2020) Rosa Kadın Ev İçi Emek Raporu
 21. Pandemi Raporu: Covid-19'un üç ayında LGBTİ+lar (Sosyal Politika Cinsiyet Kimliği ve Cinsel Yönelim Çalışmaları Derneği, 2020) SPOD-Pandemi Raporu
 22. Covid 19 Salgınının Seks İşçileri Üzerindeki Etkileri Raporu (Kırmızı Şemsiye Derneği, 2020) Kırmızı Şemsiye-Covid 19 ve Seks İşçileri
 23. COVID-19'un Mülteciler Üzerindeki Etkisine İlişkin Raporlara Dayalı Sistemantik Bir Derleme (SGDD Göç Akademisi, 2020) SGDD Göç Akademisi-Covid 19 Derleme
 24. COVID-19 Pandemisi'nde Mülteci Kadınların Temel Haklara Erişimine İlişkin Araştırma Raporu (İzmir'de Suriyeli Mültecilerle Dayanışma Derneği, 2020) İSMDD-Covid 19 Pandemisinde Mülteci Kadınlar
 25. COVID-19'la Mücadelede Feminist Politika Metni (Kolektif, 2020, çev. Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği) <https://kadinininsanhaklari.org/ceviriler/>

NOTLAR

NOTLAR

©Hakikat, Adalet ve Hafıza Çalışmaları Derneği Yayınları, 2022

Bu raporda özellikle son iki yılda salgınla beraber sivil toplum örgütlerini daha da fazla etkileyen kısıtlamalar, bunların çalışma alanına ve hedef kitlelere etkisi, Haklara Destek Programı katılımcısı 48 sivil toplum örgütünün birebir deneyimlerine dayanarak ele alınıyor.

Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu'nun finansmanıylay Hakikat Adalet ve Hafıza Çalışmaları Derneği (Hafıza Merkezi) ve Heinrich Böll Stiftung ortaklığında yürütölen Haklara Destek programında yer alan 48 hak temelli çalışan örgüt, ortaklaşan konuları öne çıkarmak, buralardaki ihtiyaçları ve çözümleri görünür kılmak amacıyla deneyimlerini paylaşıyor.